

MINISTRY OF HEALTH CARE OF UKRAINE
DANYLO HALYTSKY LVIV NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND ECONOMICS

PROCEEDINGS
of the International Scientific and Practical Conference

MIND, BRAIN, LANGUAGE:
CURRENT PROBLEMS
AND INTERDISCIPLINARY
ACHIEVEMENTS

April, 19 – 20, 2018
Lviv, Ukraine

MINISTERSTWO OCHRONY ZDROWIA
LWOWSKI NARODOWY UNIWERSYTET MEDYCZNY IM. DANYŁA HALICKIEGO
ZAKŁAD FILOZOFII I EKONOMII

MATERIAŁY
Międzynarodowej konferencji Naukowo-praktycznej

ŚWIADOMOŚĆ, MÓZG, JĘZYK: RZECZYWISTE PROBLEMY I OSIĄGNIĘCIA INTERDYSCYPLINARNE

19 – 20 kwietnia 2018
Lwów, Ukraina

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА ЕКОНОМІКИ

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної конференції

**СВІДОМІСТЬ, МОЗОК, МОВА:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ
ДОСЯГНЕННЯ**

19 – 20 квітня 2018
Львів, Україна

УДК 130.11
Ф 561

Рекомендовано до друку засіданням Вченої ради фармацевтичного факультету
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького (протокол № 3 від 18 квітня 2018 року)

УПОРЯДНИКИ:

Держко І., д. філос. н., професор;
Луц У., к. філос. н., доцент;

РЕДКОЛЕГІЯ:

Держко І. – д. філос. н., професор
Салига Ю. – д. біол. н., ст. н. с.
Луц У. – к. флос. н., доцент
Борисюк А. – д. психол. наук, професор
Братасюк М. – д. філос. н., професор
Гапон Н. – д. філос. н., професор
Жадько В. – д. філос. н., професор
Карівець І. – д. філос. н., доцент
Льовкіна О. – д. філос. н., професор
Сафонік Л. – д. філос. н., доцент
Соловійов О. – д. психол. н., професор
Титар О. – д. філос. н., професор
Churchland P. – Prof. Emerita
Gomułka J. – Dr Habil., Assoc. Prof.

Свідомість, мозок, мова : актуальні проблеми та міждисциплінарні досягнення: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 19-20 квітня 2018 р.). – Львів, 2018. – 232 с.

Збірник містить тези виступів учасників Міжнародної наукової конференції «Свідомість, мозок, мова: актуальні проблеми та міждисциплінарні досягнення» (19-20 квітня 2018 р.). Матеріали висвітлюють результати філософських та міждисциплінарних досліджень таких аспектів: функціональної асиметрії півкуль головного мозку, сучасних досягнень нейронауки, проблеми штучного інтелекту та робототехніки, семантичних та семіотичних аспектів кореляції культури та свідомості, кореляції свідомості та мови, перцепції та мислення, природи свідомості, інтенціональності свідомості, свідомого досвіду, несвідомого та підсвідомого.

Для науковців, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться філософією науки.

Матеріали опубліковані в авторській редакції

Автори несуть повну відповідальність за грамотність текстів, точність наведених фактів, цитат, покликань та оформлення бібліографії

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
<i>CHURCHLAND Patricia</i> THE IMPACT OF SOCIAL NEUROSCIENCE ON MORAL PHILOSOPHY	10
<i>GOMUŁKA Jakub</i> ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE SPACE OF REASONS	19
<i>PALM Jakub</i> CREATING LANGUAGE, CREATING MINDS, CREATING ARTILECTS	20
<i>LANIUK Yevhen</i> SHOULD ROBOTS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE ENTITIES HAVE RIGHTS? SOME PHILOSOPHICAL ASPECTS	21
<i>LUSHCH Uliana</i> FOR-ME-NESS IN PHENOMENOLOGICAL ACCOUNT OF CONSCIOUSNESS	23
<i>PALM Jakub</i> TECHNOLOGICAL SINGULARITY: A LINGUISTIC SINGULARITY?	25
<i>TYTAR Olena</i> PERCEPTION AND THINKING: INTERACTION OF SCIENTIFIC AND RELIGIOUS DISCOURSES IN MODERN PHILOSOPHY	26
<i>VLADYMYROVA Veronika, DIDKOVSKA Larysa</i> ROLE OF LACTOBACILLUS AND BIFIDOBACTERIUM IN IMPROVING MOOD OF MAJOR DEPRESSIVE DISORDER PATIENTS AND MENTALLY HEALTHY	29
<i>БАРТУСЯК Павло</i> АНРІ БЕРґСОН ПРО СПРИЙНЯТТЯ, АБО «ПЕРЦЕПТИВНІ НОЖИЦІ»	33
<i>БІДЗІЛЯ Петро</i> ГУМАНІСТИЧНИЙ ВИМІР МЕНЕДЖМЕНТУ В МЕДИЦИНІ	35
<i>БІЛЕЦЬКА Катерина</i> ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ	40
<i>БОГОСВЯТСЬКА Анна-Марія</i> МОВА – ЗАХИСТ БУТТЯ ЛЮДИНИ.	43
<i>БОЖКО Наталія</i> ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНА СИСТЕМА ЯК СУТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ	47
<i>БОРИСЮК Алла</i> СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР	49
<i>БРАТАСЮК Марія</i> АНАЛІТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД У ПІЗНАННІ ПРАВОВОЇ МОВИ ТА СВІДОМОСТІ	53
<i>БРАТКО Костянтин</i> ІНТЕНЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ЕЙДЕТИЧНОЇ ІНТУЇЦІЇ	56

<i>ВОРОПАЙ Тетяна</i>	МОВА ТА СВІДОМІСТЬ: НОВІ ВИКЛИКИ СТАРОЇ ПРОБЛЕМИ	59
<i>ВЯЧЕСЛАВОВА Олена</i>	ДІАКРИТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЗНАЧЕННЯ М. МЕРЛО-ПОНТІ	62
<i>ГАПОН Надія</i>	МОВА ТА ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЯ: ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПОСТСТРУКТУРАЛІСТСЬКИХ ДИСКУСІЙ	66
<i>ГОЛОВЕЙ Вікторія</i>	СИМВОЛІЗАЦІЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ СПОСІБ ОПРЕДМЕЧУВАННЯ ДУХОВНОГО У ФОРМАХ КУЛЬТУРИ	70
<i>ГОЛОЛОБОВА Катерина</i>	«ТЕОРІЯ ІНТЕНСИВНОГО СВІТУ»: ПЕРЕВАГИ ТА ПРОТИРІЧЧЯ	74
<i>ДЕРЖКО Ігор</i>	ДЕЯКІ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ЛЮДСЬКОГО МИСЛЕННЯ	77
<i>ДЕРЖКО Ігор, ШВЕД Ольга</i>	НЕТИПОВА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО МОЗКУ	83
<i>ЄЩЕНКО Тетяна</i>	ДИСКУРСИВНА МЕТАФОРА: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ПРАГМАТИКА (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)	86
<i>ЖАДЬКО Віталій</i>	МОВА ЯК АРСЕНАЛ МОТИВАЦІЙНИХ СПРЯМУВАНЬ СВІДОМОСТІ	90
<i>ЖАНГАЗІНОВА Руслана</i>	СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОВИ ТА СВІДОМОСТІ ІНДИВІДА	95
<i>ЗВЕРЮК Руслан</i>	ПСИХІЧНЕ НЕСВІДОМЕ У ПРАЦІ ЯКИМА ЯРЕМИ	97
<i>ЗЛЕНКО Наталія</i>	СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ	100
<i>ІЩУК Наталія</i>	СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ПСИХІКИ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА АКТУАЛЬНИЙ СТАН	104
<i>КАДИКАЛО Андрій</i>	ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ СВІДОМОСТІ: ПРОСТЕ, СКЛАДНЕ, ЕВОЛЮЦІЯ	108
<i>КАРІВЕЦЬ Ігор</i>	НЕІНТЕНЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ	111
<i>КАРПОВ Віктор</i>	НОМО IN VIA: НЕЙРОМИСТЕЦТВО ЯК МАРКЕР ЕВОЛЮЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	113
<i>КОВЧАК Володимир</i>	ОНТО-СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ КОНСТРУЮВАННЯ НЕЙРОРЕАЛЬНОСТІ	117

<i>КОЗЕЛКО Ірина</i>	
ОГЛЯД КОНЦЕПЦІЙ СВІДОМОСТІ	121
<i>КОЛЕСНИК Ігор</i>	
БУДДІЙСЬКА МЕДИТАЦІЯ І ЇЇ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ	123
<i>КОСТЕНКО Ганна</i>	
КОЛОНІАЛЬНЕ ЯК НЕУСВІДОМЛЕНЕ: АРТИКУЛЯЦІЯ ТРАВМИ КОЛОНІЇ ЧЕРЕЗ ЖІНОЧЕ ПИСЬМО У ТВОРЧОСТІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО . .	125
<i>КРАВЧЕНКО Тетяна</i>	
ВИКЛИКИ III ТИСЯЧОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВОЇ ПАРАДИГМИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ	129
<i>ЛУЧАНСЬКА Валентина</i>	
ЕКОЛОГІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ	133
<i>ЛЬОВКІНА Олена</i>	
ПОДОЛАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПОГЛЯД ПРЕДСТАВНИКІВ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ	137
<i>ЛЯШЕНКО Вікторія</i>	
НЕЙРОНАУКА И ПРЕДПОСЫЛКИ К ИНТЕГРАЦИИ ЗАПАДНОЙ И ВОСТОЧНОЙ МЕДИЦИНЫ	141
<i>ЛЯШЕНКО Дмитрій</i>	
СТРУКТУРНО-ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ НЕЙТРАЛЬНОСТЬ НЕЙРОФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОГО И НЕЙРОФИЛОСОФСКОГО ПОДХОДОВ К ИССЛЕДОВАНИЮ СОЗНАНИЯ	145
<i>МАРТИНЮК Юрій</i>	
ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТЕОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ПРЕНАТАЛЬНОЇ ОСОБИ І ЇЇ КРИТИКА	150
<i>МИСЛОВСЬКА Ірина</i>	
ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ В КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	155
<i>МОРАВЕЦЬКИЙ Остап</i>	
САМОСВІДОМІСТЬ	159
<i>НАГОРНИЙ Олександр</i>	
ТОВАР, ІНФОРМАЦІЯ, КОНСТИТУЦІЯ ЯК СЕМАНТИЧНИЙ КОД ТА СУТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ Й НАЦІЇ	163
<i>ОВЧАРЕНКО Наталія</i>	
МЕТАФОРА ЯК СЕМАНТИЧНА ТА СЕМІОТИЧНА РЕАЛІЯ МОВИ	167
<i>ОЛІНКЕВИЧ Володимир</i>	
ПРОБЛЕМА ДЕСТРУКТИВНОСТІ У ТЕОРІЇ ІНСТІНКТІВ З. ФРОЙДА	170
<i>ПАВЛЕНКО Жанна</i>	
ПІДГОТОВКА ЮРИСТІВ ДО ПСИХОМЕТРИЧНИХ ВИПРОБУВАНЬ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД	172

<i>ПАСІЦЬКА Оксана</i>	ВПРЛИВ ГРЕКО-КАТОЛЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ЕКОНОМІЧНУ СВІДОМІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТ.)	176
<i>ПАЧКОВСЬКИЙ Юрій</i>	ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ	179
<i>ПЕТРОВСЬКИЙ Петро</i>	АКТУАЛЬНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ	182
<i>САЛИГА Юрій</i>	НЕЙРОНАУКИ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, СЬОГОДЕННЯ, МАЙБУТНЄ	186
<i>САРАБУН Оксана</i>	КОРЕЛЯЦІЯ МИСЛЕННЯ, МОВИ ТА ПИСЬМА У СТРУКТУРНІЙ АНТРОПОЛОГІЇ КЛОДА ЛЕВІ-СТРОСА	187
<i>САФОНІК Лідія</i>	МЕТАФІЗИКА СВОБОДИ ВОЛІ	190
<i>СЕВАСТ'ЯНІВ Уляна</i>	ФОРМУВАННЯ ЛЮДИНИ НОВОГО ТИПУ В УМОВАХ ТОТАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ	194
<i>СЕПЕТИЙ Дмитро</i>	ФІЛОСОФІЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ДЖОНА СЕРЛЯ: ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ	196
<i>СИДОРИК Юрій, КОГУТЯК Надія, МИЦЬКО Володимир</i>	МАШИННЕ НАВЧАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛЕЙ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	201
<i>СИНІЦЯ Андрій</i>	КОНКРЕТИЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ СВІДОМОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА НАУКОВО-ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ	204
<i>СИРОТИНСЬКА Наталія</i>	НОМО LUDENS: ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПЛАТОНОВОЇ СТІНИ У МОДЕРНОМУ НЕЙРОЕКРАНІ	207
<i>СМОРЖЕВСЬКА Оксана</i>	МОВА В СВІТОГЛЯДІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЯЗИЧНИКІВ (РІДНОВІРІВ)	211
<i>СОЛОВ'ЙОВ Олег, ПЕРЕПЕЛИЦЯ Андрій</i>	АТРИБУТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА ІНФОРМАЦІЙНА ПРИРОДА МОЗКУ І СВІДОМОСТІ	215
<i>СТЕПАНОВ Андрій</i>	ФЕНОМЕН NESВІДОМОГО КРИЗЬ ПРИЗМУ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ З. ФРОЙДА	219
<i>ТЕРЕШКЕВИЧ Галина Тарасівна, ГУЦУЛЯК Василь, ПОПОВИЧ Богдан</i>	ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОСТАБОРТНОГО СИНДРОМУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОВІСТІ	223
<i>ХАЛЕЦЬКИЙ Олексій</i>	СВІДОМІСТЬ ЯК ПРОЕКТУВАННЯ	227

ПЕРЕДМОВА

Філософія свідомості – один із найактуальніших напрямів філософського дослідження сучасності. Проблеми, на яких вона зосереджена (зокрема походження і природи свідомості, взаємозв'язок свідомості та мозку, штучний інтелект та інші), є чи не найскладнішими, найбільш неоднозначними та, без перебільшення можна сказати, загадковими для сучасних філософських і наукових розвідок. Складність проблематики вимагає залучення широкого спектру підходів до її аналізу та винаходу нових наукових технологій та обладнання для її дослідження. Водночас вирішення або, принаймні, наближення до вирішення завдань, сформульованих у філософії свідомості, є надзвичайно вагомим для кращого розуміння людиною свого місця і ролі у світі, з'ясування переваг та ризиків взаємодії людини і техніки, ефективного реагування на сучасні соціальні та екологічні виклики, зумовлені науково-технічним прогресом.

Мета конференції – залучити до міждисциплінарної філософської дискусії українських та іноземних фахівців з гуманітарних, когнітивних, медичних і соціальних наук задля обговорення широкого кола проблем взаємозв'язку свідомості, мозку та мови.

Пропонуємо такі теми для філософської дискусії:

- нейронаука: сучасні виклики та досягнення;
- функціональна асиметрія півкуль головного мозку;
- сучасні моделі мозку;
- проблеми штучного інтелекту та робототехніки;
- культура та свідомість: семантичні та семіотичні аспекти проблеми;
- семіотичні та семантичні аспекти кореляції свідомості та мови;
- перцепція та мислення: теорії, моделі, проблеми;
- природа свідомості: підходи та концепції;
- інтенціональність свідомості;
- проблема свідомого досвіду;
- свідоме, несвідоме, підсвідоме.

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

ЗІМЕНКОВСЬКИЙ Борис, доктор фармацевтичних наук, професор, академік НАМН України, ректор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

ДЕРЖКО Ігор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

САЛИГА Юрій, доктор біологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії обміну речовин інституту біології тварин НААН України, член ради Українського товариства нейронаук

ЛУЩ Ульяна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

CHURCHLAND Patricia
Professor Emerita
University of California, San Diego, USA
<http://patriciachurchland.com/>

THE IMPACT OF SOCIAL NEUROSCIENCE ON MORAL PHILOSOPHY¹

Introduction

An abiding puzzle is where moral motivation comes from. Philosophers have long wanted to understand why we are not overwhelmingly and always completely selfish. You see me stumble on the staircase coming up from the subway. You, and others nearby, are highly motivated to help. Why do you care about my plight? Why do we donate blood? It is neither fun nor lucrative. Why do we care about the fate of elephants?

Moral behavior comes in all sizes – from minor– for example, helping a short person put his luggage in an overhead bin -- to momentous and far-reaching, such as traveling to Africa to treat patients infected with ebola virus. This action is momentous because you too could catch the disease and die. Some doctors did, and some died.

In this context, by ‘moral motivation’ I shall mean the willingness to incur a cost to oneself in order to benefit another. Imperfect though it is, that provisional characterization will suffice for the main points I wish to make here. Sometimes the costs will be in terms of resources such as money or food, or time and energy, or of opportunities foregone. The fact is, moral values and moral motivation loom large in human decision-making and behavior. The question is this: “why? “

Values in the Neuronal Circuitry

It is well understood that that self-oriented values are built into the very structure of every nervous system. All animals, from worms to whales, are motivated to care for their own survival and well being. If an animal were to lack self-regarding circuitry, it would not last long – it would become someone else’s dinner. So thanks to biological evolution, self-care is a basic value built right in to the very structure of the brain. Some, though not all aspects of this circuitry in the brainstem of mammals, are quite well understood. But caring for others? Sacrificing one’s own interests for that of others? Where can that come from?

Evolutionary biologists have tended to consider at this question this way: if “altruism” genes happened to appear in some animals, they would not spread throughout the population. That is because the other selfish animals in the neighborhood would take advantage and out-compete the altruistic animals. They

¹ The central points in this paper are drawn from my book, *Braintrust*, (2011) Princeton University Press. *This paper is previously published in Neuroexistentialism: Meaning, Morals, and Purpose in the Age of Neuroscience. Edited by Gregg Caruso and Owen Flanagan. Oxford University Press, March 2018. (With permission to reprint).*

would not survive long enough to reproduce and spread their altruistic genes. One hypothesis, therefore, is that altruism probably is not a product of evolution; morality must be taught at an early age.

Two major problems engender skepticism about the approach. First, studies on preverbal infants indicate that by and large the subjects are well able to distinguish between nice and nasty puppets, and to recognize the difference between helpful puppets and obstructing puppets. They tend to prefer the helpful ones. There is no evidence that these infants have been grilled on the desirability of kindness over unkindness, or even if they had, that they would have understood. Much remains to be done to assess the significance of these studies, but for present purposes, they do at the very least suggest that it might be useful to consider what infants early in their development have by way of moral sense.

The second problem concerns some bird species and nonhuman mammals. Some mammals, such as marmoset monkeys, are intensely social, the males taking a major role in the caring for the offspring, and even alloparenting infants of others who have died. This has also been reported in five cases involving orphan chimpanzees adopted by males who are not their biological fathers.

Frans deWaal has documented consolation behavior in chimpanzees in the wild, where one animal may console by touching and grooming another who has been defeated in a squabble, for example. De Waal has also documented prosocial choice in monkeys. In this experiment, one monkey is given two food items, and he can share one with a friend or keep them both. Prosocial choice is regularly, though not always, seen. These behaviors may not be as dramatic as joining Doctors Without Borders, but the important thing is that the monkey does show moral behavior suitable to a monkey – he does incur a cost to benefit his friend.

In her lab at the University of Chicago, Peggy Mason and colleagues showed altruism in rats that were cage mates. In this stunning experiment, one rat was placed in a tight, cylindrical plexiglass trap, with a door at one end that could be unlatched from the outside with ingenuity and effort. The trap and its rat were placed in the middle of an open space arena. A second rat was then placed in the arena. As Mason explains, for the second rat to approach the trap, he has to overcome fear contagion, since the trapped rat is making some squealing noises that broadcast his distress. Secondly, he has to overcome his fear of open spaces, since rats, for safety, prefer to scurry along walls. The second rat approaches the trap, examines it thoroughly, and begins to dicker with the mechanism for opening the door. After much effort, the rat finally succeeds in unlatching the trap door, and his trapped friend escapes. Then there is some happy nuzzling. In a further test, Mason and colleagues put a cup of chocolate chips at some remove from the trapped rat. The friend enters the arena, recognizes that there is food, opens the trap, and then the two rats share the food.

Below we shall want to consider this example of altruistic behavior of nonhuman animals in a wider framework of neurobiology and the evolution of nervous systems to determine whether, and how, it is relevant addressing the topic question concerning the origin of moral motivation.

One long-favored approach to the origin of morality sees religion as the watershed of moral values. Although popular, the approach faces a serious setback. *Homo sapiens* have been on the planet for some 250,000 years, but organized religions with the idea of divine law-givers and divine punishments are fairly recent – they appeared only after the advent of agriculture, about 10,000 years ago. Incidentally, reading and writing are even more recent inventions, and seem to have been invented only about 5000 years ago, implying that no leader of the Israelites could have been “given” the Ten Commandments much before Moses allegedly received them as God would have had to wait to the invention of Hebrew.

Hunter-gatherer groups, including those that still exist, such as the Inuit of the Arctic and the Piraha of the Amazon basin, certainly have moral norms, but their “folk” religions do not share much with Christianity or Judaism. In particular, there is no place for God-the-Law-Giver, and Punisher. Even so, the Inuit and the Piraha care, share, and defend each other. They have a social life. They have a range of within-tribe social norms to which individuals by and large adhere, such as norms against deceit and assault, and norms regarding who decides where to hunt and what to do with poachers. Eastern religions such as Confucianism, though certainly very sophisticated morally on many topics, likewise do not espouse a divine Law-Giver. It is reasonable to speculate that our ancestral hominins, such as *Homo Erectus* going back some 2 million years and *Homo neanderthalis* more recently, had social arrangements that involved caring, sharing and mutual defense.

The close links between organized religion and morality that developed after the growth of stable farms and towns may be owed to the emergence of a priest class that adopted moral enforcement and moral education as its job, and found a law-giving personal God to be helpful in these endeavors. This belief system may have served to bind people together in a common moral framework even when towns were large and not everyone knew everyone else². That a religion with this specific feature is not essential to achieving such cohesion is suggested by the great success of the Mongols under Ghengis Khan, the deity of whose religion was the wide open sky. The social institutions put in place by Ghengis Khan were remarkably sensible, including a kind of democracy, and the realization that everyone needed to be able to read. Other successful cultural developments in China and India also suggest that people living in geographically wide areas can share a religion that involves no Law Giving God. In any case, the main point is that organized religions seem not to be the fountainhead of moral motivation or basic moral norms themselves; rather, organized religions of diverse sorts seem to have built upon what was already in place.

One popular tradition has it that pure reason is the source of moral decision-making, as a person reflects on what it is to be genuinely human and to make genuinely moral decisions³. In some version, such as the Kantian one, emotions are best

² Joe Heinrich, *Science* 2016

³ Korsgaard

left out of moral decision-making. A common corollary of this view is that only humans have a faculty that we can recognize as being genuinely “reason”.

Notwithstanding the popularity of this neoKantian approach among philosophers, it is factually rather under-powered. Just as well-documented evidence of nonhuman altruism has provoked reconsideration of what social animals actually do without training, so well-documented examples of nonhuman animals solving difficult problems have also provoked reconsideration of the claim that only human use reason⁴. As we shall see in the next section, David Hume’s deep insights concerning of the role of moral emotions, or what he called “the moral sentiment”, look plausible not only for the common observations about the emotional component of typical human moral choices, they are increasingly supported by what has been learned about sociality and the mammalian brain. So we return to our question: Where do moral values come from? Why are they often so powerful in generating our feelings and shaping our decisions?

Looking to Biology

The human brain, like all nervous systems, is a product of biological evolution. Natural selection has made us what we are. Every species is unique in some way, relative to other species. To be sure, humans too are unique in some ways. In particular, we have more neurons than our closest relatives, chimpanzees. Nevertheless, we should avoid the temptation to suppose we are especially favored or chosen or “the best” or the “height of evolutionary progress”, and so forth. When philosophers are taught that they can access *a priori* truth about the nature of the world, they should wonder how natural selection managed to make that possible for us. We are products of natural selection.

From everything we can tell now, the brains of *Homo sapiens* born now are much the same as the brain of *Homo sapiens* born 250,000 years ago. There are genetic changes that result in changes in digestion and hair color, for example, but so far as is known, there are no big genetic changes that distinguish our brains from that of *Homo neanderthalis*, and genetics studies show considerable interbreeding between us and the neanderthals. Moreover, it is curious that for about their first 100,000 years, *Homo sapiens* used just stone tools, without advancing even to fastening a sharp stone to a stick to make a spear. Body decorations and tool manufacture that is slightly more advanced than sharp stones took a long time to come – about 100,000 years. Because this contrasts so starkly with such feats as doubling computational power every two years, we imagine human technological inclinations have always been robustly at the forefront. Probably not so. Such inclinations may be developed as a result of some successes that eventually gave rise to a culture of invention. The value of inventing technology could not have been just obvious.

Food and Caring for Others

The evolutionary changes that led to mammalian and bird styles of sociality were all about food— altruism, admirable though it may be, came along as a by-product. Here is the outline of the story. When warm-blooded animals first appeared

⁴ Bernd Heinrich, Nikki Clayton etc.

among the dinosaurs, about 200 millions years ago, they enjoyed a masterful advantage over their cold-blooded competitors: they could forage at night when the warmth of the sun was absent, they could prosper in colder climates. A disadvantage, however, had to be overcome: gram for gram, the warm-blooded creature has to eat 10 times as much as their cold-blooded cousins. The energy requirement is a massive evolutionary pressure on the evolution of homeotherms. How then to compete successfully? Being smart is one way to gain an advantage. Getting an advantage in cleverness happens mainly by ramping up the capacity to learn.

Two sets of altered genetic instructions enabled scaled-up learning: (1) make lots more neurons and thus make a bigger brain, and (2) ensure the neurons learn at the right time – namely after the offspring are born. The first led to the emergence of the neocortex, a structure overlying the older motivational and homeostatic circuitry and that is unique to mammals and birds. Exactly how the neo cortex evolved from earlier brains is not well understood. The second was achieved by scheduling infants to be born with highly immature brains. Thus a baby turtle hops right out of its broken shell and marches off to the sea, after which it learns only a modest amount. By contrast, a newborn rat pup is completely dependent on its mother. Luckily it has the capacity to reflexively struggle towards any warmish thing and suck on it. After that, it learns voraciously from its environment.

For mammals and birds, immaturity was a boon, since their learning-ready brains could tune themselves up to whatever causal circumstance they happened to be born into. Once mature, they were much smarter than their cold-blooded cousins. As an evolutionary strategy, Big Learning was a game-changer. In brief, mammals and birds ended up with the neocortex, a kind of soft-tissue computer that connects with the ancient structures embodying motivation, drives, and emotions. Mammals and birds are very smart -- and flexibly smart -- relative to reptiles and fish. In some mammals, such as primates, and some birds, such as corvids, the neocortex expanded to a remarkable degree.

A major problem had to be solved concurrently, however, for the downside of this strategy for expanding cleverness is that infant mammals are pitifully dependent and easy prey. The solution to enabling their survival? Rig the brain wiring of a mature smart animal so it cares for the infants until they can fend for themselves. Modifying parental brains to be caring brains was also a game changer.

Making parents *parental* was achieved by changing the existing self-survival mechanisms so that care of *me* extended to *me-and-mine*. Just as the mature rat is wired to care for her own food and safety and warmth, so she is wired to care for the food and safety and warmth of her pups. Both mother and babies feel pain when separated and pleasure when they are together. They are bonded, and the bonding is embodied in neural circuitry. Is the love we feel *real*? Yes indeed. It is as real as anything the brain does, such as remembering where home is, seeing the moon, or deciding to hide rather than run. Notice too that social instincts, built on this edifice, will spread throughout the population. That is because parental animals who neglect and abandon their offspring will not pass on their genes.

Oxytocin is an ancient body-and-brain molecule found in reptiles as well as birds and mammals. It has a sibling, vasopressin, and two peptides probably had a common origin many hundreds of millions of years ago. These two peptides, oxytocin and vasopressin, are at the crux of the intricate neural adaptations sustaining mammalian and bird sociality. In reptiles oxytocin facilitates egg ejection, and in mammals, oxytocin is important in sperm ejection and in ovulation. It is also essential in milk ejection. Evolution found it convenient to extend the role of oxytocin and vasopressin to adjust circuitry in the brain to facilitate parental behavior.

In mammals, oxytocin is released in the brains during mother-infant cuddling, bonding them strongly to each other. The brain-made opioids and cannabinoids play a role too, so that mother and baby feel pleasure when they are together, pain when separated. This bonding pattern, regulated by oxytocin and a palette of other neurochemical and neurohormones working in their proprietary circuitry, is the basic platform for morality -- for caring for others. Regard for others is achieved via the set of genetic modifications that allow for a powerful motivation to extend care to someone beyond oneself, and to incur a cost to benefit another. It is not known whether mammals and birds had a common ancestor whose brain was organized for parental care, or whether parental care circuitry in mammals and birds is a case of convergent evolution.

What does seem evident is that the cluster of characteristics – homeothermy, Big Learning, and parental care – were linked in the evolution of the mammalian and avian brains and that the result was highly successful. Mammals and birds thrived and many successful species emerged. At this stage of our knowledge, it appears probable that circuitry supporting this cluster and the timing of events is the neural platform for morality. There many outstanding empirical questions certainly, such as how oxytocin and the endogenous opioids and endocannabinoids interact, and how environmental stressors can alter their function.

How does this platform scale to get caring beyond that of mothers and babies, caring that we more readily recognize as morality? The outlines of the answer took shape with a discovery about the social behavior of voles, and the neural elements that enable this behavior.

Voles are rodents, and there are many species of voles, including prairie voles that live on the open grasslands, and montane voles that inhabit rocky mountainous areas. Montane voles are what we tend to suppose is typical: the males and female meet, they mate, and they go their separate ways. Prairie voles, however, are remarkably different. They meet, they mate, and they are bonded for life. There is of course variability, and not every vole shows this behavior. They like to be together, they are distressed when separated, the male guards the nest, and helps rear the pups. Most, though not all, of their reproductive action is with their mate. They live in communities of kin and friends, and siblings also tend the younger pups. Remarkably perhaps, they also show consolation behavior to a stressed friend. So: here we have monogamous voles and promiscuous voles: what is the difference in the brain to explain the difference in social behavior?

The surprising answer is mainly about oxytocin and its receptors – the sites on nerve cells where a specific neurotransmitter can fit precisely into a dock, and modify the responses of the neurons. Prairie voles tend to have a high density of oxytocin receptors in a very specific region of the reward system – the nucleus accumbens; and they have a high density of receptors for vasopressin in another, highly specific region of the reward system, the ventral pallidum. Montane voles have a mere smattering of oxytocin and vasopressin receptors in those respective regions. If you experimentally block the oxytocin receptors in the prairie voles, they behave like montane voles. A similar neural organization is also seen in other pair bonding animals such as marmosets, titi monkeys, and deer mice, though there are also significant anatomical differences.

What about humans? Roughly speaking, we are more like prairie voles and marmoset monkeys than like solitary species such as montane voles and wolverines. We humans are intensely social. We like to be together, we find social inclusion pleasurable, and social exclusion painful. And our brains? For technical reasons, much regarding human brains and the human oxytocin story is not yet satisfactorily nailed down. Still, it is known from post-mortem studies that humans have many receptors for oxytocin in the reward system, just like prairie voles, and we seem to have oxytocin receptors in many areas of the cortex as well. It is noteworthy that a particular region of the cortex – the anterior insula – is highly responsive to many aspects of the state of the body, such as injury or trauma but it is also highly responsive to social exclusion. This can be seen in brain imaging studies. The pathways for physical pain and social pain may be very closely interconnected, but this issue has not been entirely settled yet. (Eisenberger et.) One intriguing finding is that the anterior insula contains a high density of one class of opioid receptors (μ receptors), suggesting also a link to pleasurable aspects of sociality. It is possible that left and right anterior insula may have different degrees of sensitivity to inclusion and exclusion respectively, but on this topic too, more questions stretch ahead of us.

Stress hormones such as corticotrophin releasing factor also play an important role in social behavior, as they do in addiction. To a first approximation, oxytocin and stress hormones act in opposition. When oxytocin levels rise, stress hormone levels decrease, and vice versa. Among its many roles, oxytocin decreases the stress response, making possible the friendly, trusting interactions typical of life in social mammals. I can let my guard down when I know I am among trusted family and friends. It has also been suggested that oxytocin plays a role in allowing animals in a group to tolerate each other. For a casual observation, consider that when you are stressed, other people's habits and "ways" can rather suddenly become extremely annoying. Normally, you might easily overlook or just not care about someone's habitual punning or constant sniffing, but under stress, they tend to rub you raw. In general, animals under stress are more easily irritated by intrusive others, and an important role of oxytocin seems to be to dampen some of this irritation response from neurons, thus permitting the social instead of the solitary life.

With small genetic changes, friends, and sometimes strangers came to be embraced in the sphere of *me-ness*; we nurture them, fight off threats to them, keep them safe. My brain knows these others are not *me*, but if I am attached to them, their plight fires up caring circuitry, motivating me to incur a cost to benefit the other. Different social species have somewhat different social arrangements, likely reflecting the ecology that shaped their evolution. For example, in baboons, the young bachelors leave the troop and search for a new home troop, but in chimpanzees, it is the adolescent females that leave the natal troop. In baboons, the matriline of mothers, daughters, granddaughters etc. are important for strength of attachment, and the matriline within a troop are recognized to rank from highest to lowest. Crows live together in flocks, but bald eagles tend to live with just the bonded pair and their young until independence. The variations abound, and are assumed to reflect the ecological conditions in which the animal makes its living. Given the basic platform for caring, small genetic changes in circuitry can facilitate whether attachment and caring extend to mates or kin or friends and so forth.

A by-product of basic sociality anchored by parental and kin attachment is the emergence of group-life, which is highly advantageous. Cooperation in hunting and defense gives benefits galore. These advantages may have also favored genes for extending attachment to friends. Cooperation feels good, especially if it brings success. This too helps us extend caring to friends. When cooperative behavior yields rewards, cooperation becomes the favored practice for solving problems, whether they concern battling off intruders or building a bridge across a river. The cooperative behavior seen between ravens and wolves, for example, seems to have been learned at some point, and seems to be picked up by each generation. For very social animals such as wolves and bonobos, the bonds to others in the group are very strong, and something akin to human grieving can be seen in the wolf pack when a mother wolf is killed.

What of norms and rules, which are endemic to human morality? They are important because self-caring values did not disappear with the emergence of the platform for mammalian willingness to incur a cost to benefit another. Self-caring must co-exist with other-caring values. And sometimes the selfish urges do get the upper hand. Group living often involves norms that keep selfish behavior in check. Social motivation for caring connects to learning norms via the reward system. Because mammals care intensely about approval and disapproval, very young brains are highly disposed to internalize the social practices and norms of the family, and eventually the wider group.

The workhorse part of the story is the mammalian reward system, a system updating the ancient structures of reptiles and linking with the new wiring in mammals and birds -- the old basal ganglia with the new frontal cortex. In this part of the story, dopamine is the critical neurochemical, but as before, the endogenous opioids and cannabinoids are extremely important as well. As with evolutionarily older animals, the basal ganglia allow mammals to develop habits and skills that enhance their ability to compete. In mammals, however, some of these habits and

skills structure *social* interactions with the upshot that certain socially significant plans are inhibited – such as stealing or deceiving or killing within the group⁵. On the other hand, the individual may be powerfully motivated to overcome a fear of injury to rescue a brother or a friend. This is seen not only in humans, but in rodents and birds and monkeys.

Generally, approval for an action is rewarding and feels good, whereas disapproval feels bad. The emotions are profoundly engaged. We pick up appropriate social behavior by imitating, sometimes quite unconsciously, those around us, thereby facilitating social harmony. As conditions change, solutions to social dilemmas may also change. The need for new solutions ignites new problem-solving, necessity being the mother of invention.

Powerful dispositions – intuitions -- concerning what is right and what is wrong emerge in the developing human as its brain solves social problems and internalizes social norms. Roughly, a complex neural organization takes shape, consisting of a blend of emotions and cognition, against a background of a powerful desire to belong to the group. This organization is recruited in evaluating a social situation, and sketches relevant predictions about what will or could happen; it assesses what others are probably thinking and feeling, and decides what should be done. Many of the neurobiological details concerning exactly how this works are still unclear, but they will become clearer, at least concerning the general features of the mechanism, if not in every mechanistic detail.

Concluding Remarks

As a science, neurobiology can help us understand why humans typically have a moral conscience, but neuroscience *per se* does not adjudicate specific norms or laws that make up the social superstructure on the neurobiological platform. Neuroscience cannot tell us whether it is morally appropriate to use drones to kill terrorists, or whether a flat tax is better than a graduated income tax, or whether CRISPR-cas9 should be used to alter the genome in sperms and eggs. For those decisions, we, as a group with shared interests, still need negotiation, compromise, good sense, and good will.

⁵ Anne Graybiel

GOMUŁKA Jakub
Dr Habil., Associate Professor
Pedagogical University of Cracow, Poland
(Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE SPACE OF REASONS

One of the key assumptions of the idea of artificial intelligence is that machines – instances of Turing Machine – can obtain information and regulate their behaviour accordingly. My question is, however, what do people understand by information here?

Very few concepts gained respect comparable to the respect for the concept of information. We live in the information society, information processing is the foundation of our civilisation, information sciences flourish and attract the brightest minds. My initial thesis is that the concept of information is systematically ambiguous. This systemic ambiguity spreads on many other concepts related to the concept of information like: „knowledge”, „thinking”, „learning”, „deciding” etc., but most of the AI theorists (and cognitive scientists) seem to not notice it. The concept of information – in its primary and original sense – is used in the context of people who talk or at least are able to talk about something. In other words, information in this sense is something communicable in language. Therefore it should be considered as a part of Sellarsian „space of reasons” – the conceptual and behavioral web of language that thinking subjects use to operate rationally within their world. In its secondary sense, which I consider as merely metaphorical, it is understood as a structure capable of being duplicated and influencing differentially on its environment. In other words, as something fully explainable in terms of causal relations. This is how the concept is used in bioinformatics, cybernetics, and computer science.

The AI researchers generally assume that what I have just called the original sense of information is reducible to the secondary sense. The reasoning behind this assumption is that the very idea of thinking machines requires reduction of intellectual processes to causal mechanisms. This may not be the case, since – as it was suggested by Davidson – the space of reasons, though not ontologically independent of physical reality, is nomologically independent and relations within it cannot be causally explained.

After all, I want to point out that if we exclude any form of spiritual quasi-causality (as both Sellars and Davidson do), there must be some causal mechanisms responsible for the emergence of the space of reasons. Such mechanisms can be – in theory – artificially recreated, so there is a way in which we can think of the possibility of AI from Sellarsian perspective.

PALM Jakub

*MA, PhD student, Pedagogical University of Cracow, Poland
(Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)*

CREATING LANGUAGE, CREATING MINDS, CREATING ARTILECTS

General artificial intelligence, or ‘artilect’ for short, is in development for more than 60 years. The initial optimism of the forecasts of Allen Newell, Herbert Simon, and Marvin Minsky vanished after two decades after it had become clear that artificial data processing systems are unable to accomplish more ambitious goals. Critics pointed out the reason for the failure—the systems are not actually thinking yet only simulating how human minds work.

In recent years, focus on artilects has been significantly greater due to the fact that more sophisticated algorithms and shorter time of processing them tend toward fulfilling the prophecies of computer science pioneers: passing the Turing test, overcoming chess grandmasters in the game, translating works featuring broad context. Is it so because the human-made systems are now capable of thinking, or our simulations have become sufficiently advanced?

So far, the latter is more probable. The presentation is to support this by pointing out that the term *information*—and, in consequence, other concepts related to cognition such as *thinking*, *learning*, *knowledge* etc.—functions in two essentially different meanings which artificial intelligence theorists (enthusiasts especially) seem not to distinguish. In the first and original one, *information* is used in the context of Sellars’s space of reasons, so as content in a sentence which a thinking subject passes to another one. In the other meaning, that should be called a metaphorical one, it is a structure capable of replicating and differentially affecting a given surroundings, although it operates only in a causal way—and the term is used in biology, computer science, and thermodynamics in this sense.

A relative autonomy of space of reasons from the sphere of causal relations is to be discussed along with its consequences. The crucial role of social interactions for development and functioning of language—the basic tool of human thinking and mind—might be a solution for making artilects. By analyzing current approaches in their development and achievements in the field of machine learning as well as pointing out the desired similarities, a project for creating an artificial mind is to be proposed. The presentation is designed to be complementary to Jakub Gomułka, PhD’s one on similar topic by focusing on the software aspect of artilect development.

LANIUK Yevhen

*PhD, Assistant Professor of the Department of Philosophy
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine*

SHOULD ROBOTS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE ENTITIES HAVE RIGHTS? SOME PHILOSOPHICAL ASPECTS

A tremendous progress in the field of robotics and artificial intelligence in the recent years gave rise to many legal, ethical and philosophical issues. Among these issues is the problem if robots and AI entities, including bots and virtual objects, should have legal rights as humans. The decision of the government of Saudi Arabia to grant citizenship to the humanoid robot Sofia sparked an intense debate about its legal status. It is obvious that in the society of the future robots and AI entities will interact with humans more closely than today. It is even possible that a new type of society will emerge, comprised of both humans and the machines. Therefore, the question if robots and artificial intelligence entities should have some sort of legal rights has both theoretical and practical legal importance.

There are several ways of how to approach this issue. Firstly, it is necessary to distinguish between «rights» in objective and subjective sense. Under rights in the objective sense we understand the system of formal compulsory norms, established by the state. It is obvious that some formal rules regarding robots and AI entities will appear, in the same way as rules about guns, drugs, artworks and many other inanimate objects. These rules may prohibit using these objects with malicious intent, formally protect their value etc. There are, however, many difficulties if we speak about their rights in subjective sense, or measure of legally permissible conduct, as long as this presupposes the capacity of robots and AI entities to make decisions about their own behavior. The present generation of robots and AI entities is already capable of learning and integrating experiences into their decision making algorithms. But subjective rights ultimately presuppose a metaphysical quality, called the «freedom of will», i.e. the capacity to make choices, in which the outcome is not determined by past events. So far, the existence of this capacity has not been confirmed in the machines or any other life forms except humans (famous experiments by Benjamin Libet challenge it in humans themselves), but the situation may change with the advent of quantum based AI, because uncertainty is the fundamental property of the quantum world.

Another philosophical dimension of this problem is the ability to feel and experience emotions. Because we have positive (joy, happiness) and negative (pain, suffering) emotions we have rules, which prohibit inflicting negative ones and simultaneously list positive, e. g. the «pursuit of happiness» (US Declaration of Independence), among «unalienable human rights.» The same logic forbids cruelty to animals, which also experience emotions. But do robots and AI entities have emotions? This question is as complicated, as the question about freedom of will, because the emotions are those private and ineffable experiences, which

the philosophers call «qualia.» The connection between language and qualia is ambiguous. Even if robot communicates its subjective experience to us, how will we know that this information is not simulation of a chatbot? The famous Chinese room argument by John Searle has showed that AI can operate the syntax of language without being aware of its semantics. In the same way as we will never know «what it's like to be a bat» (Thomas Nagel), we may never know what it's like to be a robot. However, in the recent years scientists successfully simulated neurological networks and the behavior of some simple life forms, including the slug *Pleurobranchaea californica* and nematode *Caenorhabditis elegans*. Subjective experiences of these models (or what stands for it in the case of those simple organisms) are similar to their «real» counterparts, as long as their neural systems and identical. If scientists model more complex neural networks, including human brain, then protecting their rights will be an issue, because they will «feel» just as their living analogues.

Finally, in the II Book of his *Meditations on First Philosophy* René Descartes asked how it is possible to know that «what I see from the window beyond are not hats and cloaks that might cover artificial machines, whose motions might be determined by springs».[3] If we create a machine, which externally copies our appearance and behavior, but lacks components of subjective consciousness (freedom of will and qualia), should such a machine have legal rights? Or, vice versa: if we design an entity, which from the outside is totally different from us, but has inner consciousness and the ability to decide, should it have rights in this case? Law concerns external actions and does not expand onto one's thoughts and feelings. However, these very feelings and thoughts are the necessary prerequisite for subjective rights. So far, they are intrinsically human. So far...

References

1. Callahan M., Should robots have rights / Molly Callahan [Electronic source]. – Mode of access: <https://phys.org/news/2017-12-robots-rights.html>
2. Freitas R., Legal rights of robots / Robert A. Freitas, Jr. [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.rfreitas.com/Astro/LegalRightsOfRobots.htm>
3. Descartes R., *Meditations on First Philosophy. Book II* / René Descartes [Electronic source]. – Mode of access: <http://selfpace.uconn.edu/class/percep/DescartesMeditations.pdf>

LUSHCH Uliana

*PhD, Associate Professor of the Department of Philosophy and Economics
Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Ukraine*

FOR-ME-NESS IN PHENOMENOLOGICAL ACCOUNT OF CONSCIOUSNESS

Unlike metaphysics of mind-body correlation, phenomenology is the study of consciousness as experienced from the first-person perspective: it focuses on the subjective character of experience – “what is it like” to feel or do something. Phenomenal or “what-is-it-like” character is attributed to sensory experiences, emotions, thinking and activities [1, p. 15-16]. Metaphysics is based on consideration of experiences as independent of the one who experiences them, just as something *occurring in* the subject’s mind. As horse-riding presupposes the existence of a horse, experiencing presupposes a subject of experience. Experiences – from metaphysical perspective – are considered as something objective that is contained by the subject: my experience as that which is *in me*; whereas phenomenology describes experiences as something which is *for me* (what is it like for me to feel or do something).

Dan Zahavi and Uriah Kriegel claim that there is a universal and essential feature or fundamental dimension of all conscious states and experiences – “for-me-ness”, subjective givenness of experiences. That is, whatever I experience this experience is *for me*, that is, each object that I am experiencing is given to me in a first-personal way: I experience not a lemon-taste but a lemon-taste-for-me-ness. Thus, the “me” of for-me-ness is a constitutive manner of experiencing, of *how* an object is experienced and *not of what* is experienced. However, for-me-ness cannot be experienced as self-standing content, as distinct item, apart from any other experiential content; it means that I can never grasp myself without experiencing something, beyond perceiving something. D. Zahavi and U. Kriegel emphasize that for-me-ness is what differs conscious experiences from non-conscious representations (blindsight, for example) and serves as a foundation of self-consciousness [2, p. 36-37, 49].

D. Zahavi and U. Kriegel refer to the psychopathological argument, in particular, to prove their view on fundamental role of for-me-ness. Actually, for-me-ness is inherent even in patients with mental disorders. The point is that the patients with mental disorders (like schizophrenia) often complain that they are experiencing thoughts, hearing ideas that are inserted to their minds from without by external forces or agents. It means that, although the patients with mental disorder express a kind of self-alienation, they retain some sense of ownership and keep experiencing for-me-ness, since they complain that they have thoughts “in them” that are not theirs, they are experiencing something alien to themselves [2, p.43].

So, as both philosophers conclude, for-me-ness is, on the one hand, the most challenging and mysterious fact about consciousness, but, on the other hand, it is the key to unveil the mystery of phenomenal consciousness.

References

1. Smith D. W. Cognitive Phenomenology / David Woodruff Smith // Philosophy of Mind and Phenomenology : Conceptual and Empirical Approaches / Daniel O. Dahlstrom, Andreas Elpidorou, and Walter Hopp Eds. – London : Routlage, 2015. – PP. 15 – 35.
2. Zahavi D., Kriegel U. For-Me-Ness. What It Is and What It Is Not / Dan Zahavi & Uriah Kriegel // Philosophy of Mind and Phenomenology : Conceptual and Empirical Approaches / Daniel O. Dahlstrom, Andreas Elpidorou, and Walter Hopp Eds. – London : Routlage, 2015. – PP. 36 – 53.

PALM Jakub
MA, PhD student,
Pedagogical University of Cracow, Poland
(Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

TECHNOLOGICAL SINGULARITY: A LINGUISTIC SINGULARITY?

The already-rapid scientific and technological progress is said to be accelerating. It results in new artefacts—inventions—which in turn enable more and more people to acquire larger quantities of knowledge; the amount of time needed to do so is also decreasing. Furthermore, the forecasted technological singularity, the dawn of electronically-enhanced people (transhumans) and/or other sapient beings (like artificial intelligences), is said to rely on their interactions with artefacts which collect, process, store, and transmit data.

As might be seen in many cyberpunk works, including the *Ghost in the Shell* series created by Masamune Shirow, usage of the portrayed sophisticated technologies could result in a recycling of some notions that are well-established in culture. The titular *ghost* refers to a given consciousness operating a specific artefact. In the universe of *Infinity* tabletop game established by Corvus Belli, a game which is heavily inspired by the works of Shirow, the term defines ‘(...) an intelligence, resident or foreign, organic or artificial, that takes hold of the machine and governs its actions’—what is even more important, it is widely used to describe a multitude of various interactions with technology and many forms of such activities are categorised with similar words.

The original concept of technological singularity by Vernor Vinge presents an epoch of ever-accelerating changes—a future that could not be forecasted due to the tempo of ongoing events. If inventions, often groundbreaking ones, are to spring into existence one by one constantly with an interval between their creation and distribution shorter than between the previous ones, then development and propagation of new terms aiming to describe the peculiarities and implications of the artefacts might not be able to keep pace with the technological progress. Thus, throwbacks to those notions that are widely recognisable and historically-embedded in many cultures might occur—metaphysical or even esotericist terms could be adapted ad hoc in order to describe the experience of disembodied and/or remote usage of some technologies.

The presentation is to delve deep into the concept of technological singularity and its linguistic implications as well as to explore the titular hypothesis and its limitations.

TYTAR Olena
Doctor of Philosophical sciences,
Professor of Theory of Culture and Philosophy of Science Department,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

PERCEPTION AND THINKING: INTERACTION OF SCIENTIFIC AND RELIGIOUS DISCOURSES IN MODERN PHILOSOPHY

Philosophy aims to establish harmony between the latest advances in science and the verities of faith. Postatheistic and post-secular society makes certain demands on how person is defined, what his place in life is, and how science and the world change on the whole. Atheism became the threat which the church experienced but scientific community completely underestimated.

The aim of our article is to highlight the interaction between scientific and religious discourses in contemporary philosophical thought, sociocultural and cognitive problems which arise as a result of such interaction and the ways of achieving harmony of actual philosophical discourses. Philosophical directions of modernity try to combine new understanding of person in the context of God recovery and return of human and personal values to the modern paradigm of knowledge.

But there are certain problems that arise in the interaction of faith and reason

1. Dogmatism

I. Kant spoke out against dogmatists and skeptics long ago, of course no dogma of Christian doctrine is implied there, rather the failure to adapt aged knowledge to new changes in life, including the development of technologies, particularly with the belief which is included in Christian tradition, and that might contradict it.

2. A new understanding of the person - a robot can effectively replace most of the work performed by people (a robot having declared once its intention to destroy mankind, obtained citizenship of a real country)[5].

Hence, the further mechanization of labor will lead to narrowing of human understanding it as being a doer, but are we aware enough of the fact that such simplification should exist at the expense of enforcing the humanitarian component of the person itself and his mission. Thus, new understanding of person is dictated not only by philosophy but also by appeal to world religions.

3. Linearity and the end of the history

Francis Fukuyama once spoke about the end of history [1]. By the same token, the Hegelian idea of the end of history has been for the postmodern world for some time the idea of the end of history as a diverse development of societies and the complete type of democratic liberal society that has to spread without change.

Thus, the Christian idea of «sacred history» is gradually replaced in the modern time by the idea of «historical progress» as the progress of all mankind, thereby the end of history in the philosophy of postmodernism signifies the human development reaching a definite endpoint, and this is not a divine «omega», «omega-Christ» as Teilhard de Chardin claims, it is a global world creation living in common law. A unique example

of such common law is Christian experience, it was during Christian Middle Ages when appeared the idea of mankind as integrity and God's people, which should embody higher laws in life, without it modern global legal systems would not have arisen.

F. Fukuyama himself gradually goes beyond the concept of «the end of history», now he tells not only about the expansion of democratic institutions but about their changes, the role of Ukraine and Eastern Europe in these processes [6].

Also, the evolution of nations and nation states can be transformed into civilization or not [2] and hence we have reappraisal of the very concepts that have been created by European civilization.

4. Borders of knowledge. Attitude towards the borders of cognition as variables and successfully pushed further and further due to the supranationalization and worship of the scientific paradigm that is disseminated by the project of the Enlightenment. Thus, scientific optimism is understood onesided, there is a kind of certain common space when it deals with mind, then belief is gradually replaced. The spread of science should lead to immortality of man (or a very long life), cognition of all laws of nature and the universe and therefore it is a mistake to declare faith gradually disappearing.

Also, of course this means the development of new competences, new humanitarian forecasts. For example, the forecast made by analysts of World Economic Forum[8] for five years. In particular, it is forecasted that 35% of key competences requested would be modified. In the first place after five years the most critical component of the complex problem solving (Complex Problem Solving), it will increase by 52%. The second most significant competence in the future is critical thinking (now it is in the fourth place according to relevance). Because of redundancy and easy access to information first of all the skills of information filtering, correct reframe are necessary. Unfortunately, modern education system does not meet these needs. The third is the importance of competence of creativity because non-standard solutions are more and more needed in work which is also not taken into account by modern educational technologies.

5. Human irrelevance in social processes. The interaction of faith and mind involves the uniqueness of person, his responsibility to God and society including «coworking» that is «cooperation» of man with the divine plan. When earlier 70-80% of the population was engaged in production processes, and 20% of the population worked in services sector including intellectual activity, industrialization and industrial revolution of the twentieth century resulted in the displacement of physical labor; further information age questioned and then displaced intellectual activity and possible public services, technical and information progress led 5-10% of the population being able to provide the needs being necessary earlier. Irrelevance of person appears only now but will grow with the further development of technologies what leads a person to disappointment in any values. For example the phenomenon of SNEP in Japan officially numbers more than 2 million people (Note, SNEP - from English Solitary Non-Employed Persons, people from 20 to 60 who have never worked and have never been married living on social benefits)[7].

6. The mind is under suspicion.

Mind as a quality of a person which is put in doubt including various directions

of postmodern philosophy is generalized in the writings of P. Ricker, becomes odd in the philosophy of existentialism.

Doubt in science and scientific knowledge leads to the emergence of pseudoscience, non-scientific knowledge and at the same time any rational ways of knowing the world including those offered by theologians, are put in doubt and lose legitimate functions.

Philosophy also begins to be seen not from the angle of science but as a philosophical knowledge based on individual experience. Of course the relativization of the truth occurs in any sophistic doctrine but when the mind itself falls under suspicion including the «philosophy of suspicion» and in various sorts of substitutions of philosophy with sophistry then go agnosticism and disbelief in one's power and refusal of any serious activity.

Since mind is declared suspicious education becomes extra, higher education is inappropriate since it does not promise immediate profit today [4]. All kinds of knowledge in general in such paradigm should provide obvious immediate profit and such «economization» of mind leads to the stagnation of entire socially important spheres.

Synergetic theory is understanding the complexity of natural and social life. It relies on certain provisions: - fundamental openness of science and education (human openness);

- nonlinearity of the evolution of scientific and philosophical knowledge;
- self-organization of complex systems (consciousness, thinking, creativity);
- constructive dialogue between different branches of knowledge, science, philosophy, theology;
- the concept of «methodological culture of thinking»[3, C.85] and the culture of dialogue.

References

1. Блюменфельд С. И Фукуяма провозгласил конец истории... напрасно [Электронный ресурс] / С. Блюменфельд. – Режим доступа : <http://inosmi.ru/politic/20170818/240065836.html>
2. Дацюк С. Нація та цивілізація [Электронный ресурс] / С. Дацюк. – Режим доступа : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/59f9a7ca7947d/>
3. Майнцер К Вызовы сложности в XXI веке: Междисциплинарное введение / К. Майнцер // Вопросы философии. – 2010. – №2. – 81-98.
4. Питер Тиль о том, почему высшее образование переоценено [Электронный ресурс] / П. Тиль. – Режим доступа : <https://esquire.ru/peter-thiel>
5. Робот, який колись заявив про намір знищити людство, отримав громадянство реальної країни. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://kfund-media.com/robot-yakyj-kolys-za-yuvv-pro-namir-znyshhyty-lyudstvo-otrymav-gromadyanstvo-realnoyi-krayiny/>
6. Фукуяма Ф. Евромайдан – это грандиозная битва за расширение демократических форм правления... [Электронный ресурс] / Ф. Фукуяма. – Режим доступа : <https://zn.ua/internal/frensis-fukuyama-evromaydan-eto-grandioznaya-bitva-za-rasshirenje-demokraticeskih-form-pravleniya-.html>
7. Юдзи Г. Феномен SNEP: в Японии увеличивается количество одиноких безработных ресурс Nippon Communications Foundation [Электронный ресурс] / Г. Юдзи. – Режим доступа : <http://nippon.com>
8. World Economic Forum [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hr-portal.html>

VLADYMYROVA Veronika
Master of Psychology student
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

DIDKOVSKA Larysa
PhD, Associate Professor of the Department of Psychology
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ROLE OF LACTOBACILLUS AND BIFIDOBACTERIUM IN IMPROVING MOOD OF MAJOR DEPRESSIVE DISORDER PATIENTS AND MENTALLY HEALTHY

Overview. In Introduction part, the possible influence of Lactobacillus and Bifidobacterium probiotic's bacteria to the depressive mood through gut-brain axis question will be discussed. The retrospective paragraph shortly examines the history of melancholia clinical treatment with probiotics. Then, nowadays evidence of the positive influence of Lactobacillus and Bifidobacterium on people diagnosed with depression will be described in MDD studies chapter. Mentally healthy people studies shed light on controversial data about Lactobacillus and Bifidobacterium bacteria influence or/and its absence to mentally healthy people. In the end, a general conclusion will be made.

Introduction. Gut microbiota could beneficially modulate and change depression-related behavior¹ via symbiotic bacteria, such as probiotics, which could be new and/or additional treatment^{2,3,8} or even prophylactics⁴ for major depressive disorder (MDD). Of course, depression treatment is not so simple, but at the moment there is evidence that probiotics, such as Lactobacillus and Bf, can reduce the severity of its symptoms.^{7,8} This is a promising discovery for nowadays world where 300 million people suffering from depression which is the main cause of disability and suicide.⁵ Among European countries, Ukraine has the highest prevalence of the population are diagnosed with depression. In 2015, 6.3% of Ukrainians suffered from depression.⁵ It is possible that the use of such cheap therapy as probiotics can reduce the level of prevalence of depression among Ukrainians.

Gut-brain axis carries out duplex communication between the brain and the gut.⁶ Microbiota is a gut's instrument which communicates with the brain and recently, microbiota-gut-brain axis definition was proposed for emphasis of gut's bacteria importance.⁹ Also, gut microbiota composition link to some of the neurological and psychiatric disorders. Particularly, deficiency of beneficial symbiotic bacteria, such as Lactobacillus and Bf, is associated^{7,8,9} with depression, stress, Alzheimer's disease, and autism.⁹ It turns out that bigger amount of these probiotics in the gut can be beneficial for the individual's psychological state.

Retrospective. The idea of using probiotics for treating mood disorders in clinical practice is not new. Firstly, in 1909, British Dr. Hubert Norman established significant improvements in the emotional state of his melancholic patient who was

drinking soured milk.¹⁰ One year later, Dr. Georg Porter Phillips discovered that a gelatin-whey containing *Lactobacillus* reduces the symptoms of melancholia. Since then, clinicians pay attention to probiotics as possible cures for mood disorders.^{10,11}

MDD studies. It was proved that probiotics can positively influence the pathological intestine's processes which associated with MDD, such as inhibitory effect on cytokines which triggered inflammation;^{3,12} improve lactose maldigestion; diminish the side effects of the antidepressant; possibility to act as antioxidants in the preclusion of lipid peroxidation; to limit Small Intestinal Bacterial Overgrowth; to reduce increasing of Enterococci bacteria levels.³ Thus, the use of probiotics can affect immunoregulation and reduce inflammatory processes.¹²

Nowadays the evidence of an effect of *Lactobacillus* and *Bifidobacterium* on the depressive mood of people with MDD is still weak. The whole corpus of related studies seems to be limited by two papers where MDD patients were studied. One of them shows sufficient evidence that the amount of *Lactobacillus* and *Bifidobacterium* is less in the MDD patients' gut. Numbers *Bifidobacterium* in patients group was significantly less than in the healthy group. At the same time, for the *Lactobacillus* this difference was not so strong but still existed. It should be noted, that between groups there was no significant difference in regular fermented milk consumption.⁷ Therefore, the number of live bacteria can be one of the important indicators for diagnose depression.

Other research among MDD patients showed significant mood betterment in probiotics consumptions group. In this case, patients from treatment group were daily taking capsules containing *Lactobacillus acidophilus*, *Lactobacillus casei*, and *Bifidobacterium bifidum*. After the intervention, the experimental group showed an improvement of 3.8 times in sad mood compared with the placebo group.⁸

Mentally healthy people studies. In contrast to the MDD case, there are numerous relevant studies on healthy people and probiotics. But the data is controversial, since some research provide evidence of improved mood after taking probiotics, but at the same time, some of them indicate no influence on the emotional state.

Probiotics consumption showed high efficiency for the participants with the lowest mood level.^{4,13,14,15} One of the first studies, conducted at the beginning of this century, showed 22% decrease in depression mood amid people who had a borderline level of stress or exhaustion at the beginning of the intervention. All subjects have taken every morning a capsule containing *Lactobacillus acidophilus*, *Bifidobacterium bifidum*, *Bifidobacterium longum*.¹⁴ Later research displays¹⁵ a similar outcome – the depressive mood was improved for 31,7% compared with initial data. Moreover, performed results were almost twice better, than for placebo group (16.7%). Also, one of the two used bacteria coincided in this study and previous one – *Lactobacillus helveticus* R0052 and *Bifidobacterium longum* R0175.¹⁵ Relying on the same sample of this research results scientists discovered that participants with the lowest stress level showed an up to 50% decreasing in a sad mood, compared with 10% in placebo group.⁴ This means that probiotics can have a prophylactic influence on human's mood state.

Also, there are two studies which show completely different results after treatment with the same probiotic – *Lactobacillus casei* Shirota. In the first study, after intervention just low mood treated sub-group considered themselves happier compared with the baseline. But the results of treatment individuals from the high-mood group were lower than at the end of the study, which contribute to some unclearness and controversies of this study.¹³ In another study where all participants were diagnosed with chronic fatigue syndrome (CFS) the absence of any influence of probiotics on the depressed mood was discovered. However, significant decreases in anxiety symptoms were found by the end of research in the experimental group compared with placebo.¹¹ It is unclear why the results showed different effect, but, it could be caused by CFS. (More research is needed in this area to be sure.

No influence of probiotics on depressive mood was observed in other studies.^{15,17,18} In one of that researcher besides on no effect on sad mood found significantly reduced in overall cognitive reactivity to sad mood for aggressive and ruminative thoughts experimental group. Treatment group intake supplementation which consists of *Bifidobacterium bifidum* W23, *Bifidobacterium lactis* W52, *Lactobacillus acidophilus* W37, *Lactobacillus brevis* W63, *Lactobacillus casei* W56, *Lactobacillus salivarius* W24, and *Lactococcus lactis* (W19 and W58).¹⁶ Nevertheless, this study first provides evidence that probiotics could reduce negative thoughts, which contribute to the depressive mood. Also, age seems to be a not important factor for probiotic influence. The study among older adults who consumed *L. reuteri* DSM 17938 probiotic showed to be useless in decreasing depression symptoms.¹⁸

Other studies proved that changes in the mood are not caused by the amount of probiotics intake.^{17,19} In one of the studies *Lactobacillus helveticus* was examined, and no effect on experimental groups which intake 500, 1000, or 2000 mg of it, respectively, was observed.¹⁷ Similar results were observed in a clinical study conducted among adults which suffered from irritable bowel syndrome in 2 private clinics in Helsinki and Turku. It showed slightly, but not statistically significant betterment in depressive mood among participants who take the high dose of *Lactobacillus acidophilus* NCFM - (ATCC 700396), compared with the low-dose and placebo groups.¹⁹

Conclusion. Beneficial symbiotic bacteria, such as *Lactobacillus* and *Bifidobacterium* possibly could affect mood through gut-brain axis. It was found that the number of *Lactobacillus* and *Bifidobacterium* is significantly lower in patients with MDD than in healthy people. Also, consumption of this probiotics improves mood in people diagnosed with MDD. If further studies confirm these data, then probiotics can be used as an additional therapy or prevention of MDD in the future. Studies among healthy individuals who have been consuming different species of *Lactobacillus* and *Bifidobacterium* showed a decrease in depressive feelings. Nevertheless, results for healthy people are controversial, because in the number of researchers was observed no significant influence of *Lactobacillus* or *Bifidobacterium* on sad mood. To accurately confirm effects of *Lactobacillus*

and *Bifidobacterium* on the mood of patients with MDD and healthy people more research is needed. It is also worth remembering that all the data represent correlative data.

References

1. Dash S, Clarke G, Berk M, Jacka F.N. The gut microbiome and diet in psychiatry: focus on depression. *Curr Opin Psychiatry*. 2015; 28(1):1-6.
2. Vlainić JV, Šuran J, Vlainić T, Vukorep AL. Probiotics as an Adjuvant Therapy in Major Depressive Disorder. *Curr Neuropharmacol*. 2016;14(8):952-958.
3. Logan AC, Katzman M. Major depressive disorder: probiotics may be an adjuvant therapy. *Med Hypotheses*. 2005;64(3):533-8.
4. Messaoudi M, Violle N, Bisson JF, Desor D, Javelot H, Rougeot C. Beneficial psychological effects of a probiotic formulation (*Lactobacillus helveticus* R0052 and *Bifidobacterium longum* R0175) in healthy human volunteers. *Gut Microbes*. 2011;2(4):256-61.
5. World Health Organization. Depression and Other Common Mental Disorders: Global Health Estimates. Geneva 2017. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
6. Grenham S, Clarke G, Cryan JF, Dinan TG. Brain-gut-microbe communication in health and disease. *Front Physiol*. 2011 Dec 7;2:94.
7. Aizawa E, Tsuji H, Asahara T, et al. Possible association of *Bifidobacterium* and *Lactobacillus* in the gut microbiota of patients with major depressive disorder. *J Affect Disord*. 2016;202:254-7.
8. Akkasheh G, Kashani-Poor Z, Tajabadi-Ebrahimi M, et al. Clinical and metabolic response to probiotic administration in patients with major depressive disorder: a randomized, double-blind, placebo-controlled trial. *Nutrition*. 2016;32(3):315–20.
9. Kim N, Yun M, Oh YJ, Choi HJ. Mind-altering with the gut: Modulation of the gut-brain axis with probiotics. *J Microbiol*. 2018;56(3):172-182.
10. Anderson SC, Cryan JF, Dinan T. The Psychobiotic Revolution: Mood, Food, and the New Science of the Gut-Brain Connection. 2017.
11. Rao AV, Bested AC, Beaulne TM, et al. A randomized, double-blind, placebo-controlled pilot study of a probiotic in emotional symptoms of chronic fatigue syndrome. *Gut Pathog*. 2009;1(1):6.
12. Raison CL, Lowry CA, Rook GA. Inflammation, sanitation, and consternation: loss of contact with coevolved, tolerogenic microorganisms and the pathophysiology and treatment of major depression. *Arch Gen Psychiatry*. 2010 Dec;67(12):1211-24.
13. Benton D, Williams C, Brown A. Impact of consuming a milk drink containing a probiotic on mood and cognition. *Eur J Clin Nutr*. 2007;61(3):355-61.
14. Gruenewald J, Graubaum HJ, Harde A. Effect of a probiotic multivitamin compound on stress and exhaustion. *Adv Ther*. 2002;19(3):141–50.
15. Messaoudi M, Lalonde R, Violle N, et al., Assessment of psychotropic-like properties of a probiotic formulation (*Lactobacillus helveticus* R0052 and *Bifidobacterium longum* R0175) in rats and human subjects. *Br J Nutr*. 2011;105(5):755-64.
16. Steenbergen L, Sellaro R, van Hemert S, et al. A randomized controlled trial to test the effect of multispecies probiotics on cognitive reactivity to sad mood. *Brain Behav Immun*. 2015;48:258–64.
17. Chung YC, Jin HM, Yin Cui Y, et al. Fermented milk of *Lactobacillus helveticus* IDCC3801 improves cognitive functioning during cognitive fatigue tests in healthy older adults. *J Funct foods*. 2014;10:465–74.
18. Östlund-Lagerström L, Kihlgren A, Reipsilber D, et al. Probiotic administration among free-living older adults: a double blinded, randomized, placebo-controlled clinical trial. *Nutr J*. 2016;15(1):80.
19. Lyra A, Hillilä M, Huttunen T, et al. Irritable bowel syndrome symptom severity improves equally with probiotic and placebo. *World J Gastroenterol*. 2016;22(48):10631-10642.

БАРТУСЯК Павло

*кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії та педагогіки
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького*

АНРІ БЕРґСОН ПРО СПРИЙНЯТТЯ, АБО «ПЕРЦЕПТИВНІ НОЖИЦІ»

Уявлення, що наш внутрішній світ відділений від зовнішнього, панувало дуже довго у європейській культурі. Згідно з ним, наше сприйняття породжує внутрішню картину світу, яку жодними способом неможливо зіставити з оригіналом. Поширене також й інше уявлення: своїм внутрішнім світом ми не можемо поділитися безпосередньо, позаяк у нас немає нічого, крім зовнішніх інструментів: мови, рисунку, звуку, жести, міміки – і тільки ними ми обмежені. Про внутрішню картину можна розповісти, але образи, сприйняті різними індивідуумами, будуть сильно різнитися. Берґсон пропонує інше бачення. Згідно з французьким філософом, процес сприйняття розпадається на дві незалежні частини – безпосереднє чисте сприйняття, акт взаємодії тіла із середовищем, і потік спогадів, адаптований до нього. Ні та, ні інша частини не дані безпосередньо, їх неможливо виділити жодними самоаналізом чи інтроспекцією, позаяк лише разом вони і створюють реальний акт сприйняття, який стає доступним для подальшого аналізу. Берґсон намагається знищити розрив між сприйняттям, внутрішнім світом і всесвітом.

Кожна жива істота «розгортає світ» по-своєму. Вона черпає із величезного резервуара можливостей те, що корелює з її спромогами до пізнання. У процесі формування власної ідентичності жива істота вирізає із оточуючої реальності контур свого середовища.

Берґсон пов'язував процес виділення когнітивним агентом предметів із середовища не тільки з особливостями чуттєвих рецепторів суб'єкта, але і з його потребами і викликаними ними діями. «Неорганізовані тіла викроєні з тканини природи сприйняттям, ножиці якого ніби слідує пунктиру ліній, через які могла б протекти дія» [р. 19] («Nous disions que les corps bruts sont taillés dans l'étoffe de la nature par une perception dont les ciseaux suivent, en quelque sorte, le pointillé des lignes sur lesquelles l'action passerait»). У «Матерії і пам'яті» Берґсон пише: «Сприйняття, отже, це тільки відбір. Воно нічого не створює: його роль, навпаки, полягає у тому, щоб усунути із сукупності образів усі ті образи, на які я не зміг би подіяти» (р. 157) («La perception n'est alors qu'une sélection. Elle ne crée rien ; son rôle est au contraire d'éliminer de l'ensemble des images toutes celles sur lesquelles je n'aurais aucune prise»).

Берґсон виходить з того, що в матерії потенційно дана уся множина образів про неї. Неживе є нерозбірливою тотальністю сприйняття. У неживій природі все сприймає все. А живе і свідоме є обмеженістю сприйнятого, захищеністю від зовнішніх подразників. Нерозрізненість сприйняття у неживій

природі замінюється розрізненістю (*discernement*) як властивістю свідомого сприйняття.

Когнітивна активність потребує дії. Пізнання є епістемічною дією. Згідно з французьким філософом, процес нашого мислення відпочатково пов'язаний з дією. Актуальність нашого сприйняття полягає, отже, в його активності, в рухах, які його продовжують.

Світ конструюють сприйняття і дії живих істот, але і сам світ активний, він надає можливості, які можуть бути сприйнятті або не сприйняті тим чи тим суб'єктом. Сприйняття – активний і конструктивний процес вибору з того, що нам пропонує світ.

Література

1. Bergson H. *L'évolution créatrice* / Henri Bergson. – Paris: PUF, 1959. – 372 p.
2. Bergson H. *Matière et mémoire. Essai sur la relation du corps à l'esprit* / Henri Bergson. – Paris: PUF, 1965. – 282 p.

БІДЗІЛЯ Петро

*кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету*

ГУМАНІСТИЧНИЙ ВИМІР МЕНЕДЖМЕНТУ В МЕДИЦИНІ

Людство у своєму цивілізаційному поступі пройшло вже декілька тисячоліть. За цей час виробились різні варіанти й моделі організації суспільного життя. Вони змінювались з тієї причини, що людина, на відміну від вищих тварин, маючи з ними багато в чому спільну психофізіологію, все ж принципово якісно відрізняється від властивого їм способу життя. Ця відмінність полягає в тому, що вона здатна, отже, спроможна і зобов'язана створити такі форми організації суспільної взаємодії, які б максимально можливою мірою задовольняли її потреби й інтереси.

Якщо говорити про матеріальні потреби, то їх не так важко забезпечити. Для цього існують всі науково-технологічні передумови. Але на заваді цьому стоять духовні потреби та інтереси. З одного боку, вони суттєво впливають на якість предметів і умов споживання. Йдеться про культуру споживання їжі, одягу, взуття, житла, розваг. Так, є достатньо велика кількість людей, які похваляються тим, що мають у своїх гардеробах по декілька сотень взуття, одягу, десятки помешкань, площа яких вимірюється гектарами, що споживають вишукану їжу. З другого, глобальною проблемою людства, для прикладу, є проблема голоду, нестача одягу, взуття, житла.

Це фактично означає, що соціально-духовний поступ людства, яке нині фактично сформувалось як єдиний суб'єкт історії, у власне людському, тобто – морально-етичному, сенсі або ж взагалі відсутній, або ж він досить незначний. Справді, чи можна вважати морально досконалыми людьми тих, хто, будучи освіченими, маючи належні інженерно-технічні, політико-правові та соціокультурні знання і практичні навички щодо їх втілення, маючи належний рівень і якість життя, не відчувають сорому від щоденного споглядання бідності мільярдів людей. Особливо ж та категорія людей, яка має надвисокий рівень споживання, який в тисячі й десятки тисяч разів перевищує рівень споживання предметів першої життєвої потреби більшості населення світу. А ніщо так не принижує людину, як очевидна нерівність умов життя. Звідси рух антиглобалістів та інших радикально налаштованих організацій, небезпечний для існування людства тими методами, які вони обирають для досягнення багато в чому об'єктивно визначених цілей.

Звичайно, що не йдеться про зрівнялівку. Навпаки, йдеться про «рівну для всіх нерівність», про яку вів мову видатний український філософ Г. Сковорода. Як і про те, що її можна утвердити спрямуванням менеджменту у всіх його різновидах на досягнення ним самим, тобто менеджментом в усіх його проявах і різновидах, насамперед про управлінський менеджмент, філософського

рівня обґрунтування пропонованих ним прийомів і методик. Впевненість у тому, що це принесе бажані результати дає те, що разом із оволодінням релігійно-філософським рівнем світоглядно-методологічного мислення, людина піднімає свою свідомість до розуміння статусу об'єктивного як загального в будь-чому окремому особливому. Їх поєднання якраз і формує духовно-практичну мотивацію свідомості в напрямку нерівної рівності. А саме: в кожній людині загальне як об'єктивне й необхідне діє особливим чином.

Таким чином, людиною, що володіє понятійним мисленням на рівні релігійно-філософського знання, ніби оволодіває об'єктивна ідея як своєрідне чистилище від суб'єктивності й суб'єктивізму. Тому спосіб її діяльності розумно-вольовий і, отже, богоподібний. А об'єктивне якраз і означає дію згідно до особливостей його прояву в будь-якому об'єкті. Якщо брати менеджмент людських організацій, то менеджер, діючи об'єктивно, діє в напрямку рівної (це і є об'єктивне) нерівності (в кожній людині об'єктивне діє як в індивідуальному особливому). Таку рівну нерівність сприймає кожен, адже кожному властива особлива індивідуальність, якою він пишається.

Потрібно також зазначити, що розуміння об'єктивного не дається кожній людині, якщо навіть вона отримала найвищий рівень якісної освіти. Тому філософія менеджменту має зводитись до того, щоб на її основі створювались зразкові організації. Але не за рахунок штучного сприяння з боку держави, а як громадський рух, члени якого свідомі прадавнього принципу пізнання – подібне притягується до подібного, тому функціонує як продуктивна дія сутнісно спорідненої асоціації. В такому разі до них за об'єктивними законами буття будуть притягуватись споріднені душі. Саме так виникла філософія – до кращих притягувались учні, щоб самим стати кращими від себе самих без спілкування з кращими.

Говорячи про людство як єдиний суб'єкт сучасної історії, слід зазначити, що воно, на жаль, не єдине у своїй спільній життєдіяльності. На заваді цьому стоять безліч чинників, коли матеріально-технологічні ресурси, долаючи відстані між людьми й народами за порівняно нетривалий час, не зблизили й не скоротили духовно-культурну відстань між ними. Саме через це воно мало дві світових війни, гостре протистояння двох головних суспільно-політичних систем в умовах так званої «холодної», тобто непримиренної ідеологічної війни, розпад колоніальної системи і системи, створеної країнами соціалістичного табору, врешті, розпадом найпотужнішої, принаймні – вона сама себе такою вважала, країни, якою був СРСР.

Всі ці катаклізми в якості глибинних причин мають суттєві відмінності у світоглядних орієнтаціях, властивих як окремим індивідам, так і їх об'єднанням – політичним, етнічним, релігійним, духовно-культурним тощо. Для формування інтегрованого людства потрібно максимально, настільки це взагалі можливо, зблизили їх цільові установки, адже діяльність людини носить цілепокладальний характер. Звичайно, можна стверджувати, що всіх без виключення об'єднує спільна мета – мати можливість забезпечити гідний рівень і належну якість жит-

тя. Причому, як в сенсі духовному в усіх його складових, так і матеріальному, визначеному потребами в їжі, питві, одязі та взутті, житлі. Але виявляється, що не так легко практично реалізувати «розумно» визначені міри задоволення цих потреб, оскільки первинні форми емпіричного пізнання, якими є спостереження і порівняння, неодмінно орієнтують людину не на «серединну міру», про яку вів мову ще Аристотель, а міру, яка задовольняє потреби елітних в матеріально-економічному аспекті верств населення. Що загалом виправдано, адже виховний вплив на мотиваційно-поведінкову сферу свідомості людини здійснює не стільки логіка пізнання, скільки логіка чуттєво сприйнятого й об'єктивного у своїй безумовній достовірності прикладу.

Отже, вихід на арену світової історії людства як її суб'єкта поставив перед ним багато проблем, які існували й раніше, але в локальних просторових межах. Нині ж, особливо з прогресом у сфері права і правосвідомості, актуалізується проблема необхідності розробки такої системи управління й регулювання всією універсальною системою взаємодії між людьми та їх колективними об'єднаннями, яка б давала перспективи людству припинити перманентний стан соціальної напруги через цілком реальну загрозу самому факту його фізичного існування. Адже ніхто не може вважати себе в безпеці на тлі тих небезпек, які йдуть від глобальних проблем, серед яких і проблема звичайного і ядерного тероризму.

Ми думаємо, що важливим кроком у справі вирішення загрозливих для існування людства проблем має стати філософське осмислення самої історії філософії як тієї сфери духовно-практичної діяльності, яка, з одного боку, закликала людину до самопізнання, з іншого, виробила головний інструмент вирішення будь-яких пізнавальних проблем – аналітико-синтетичне мислення. Знаючи себе як суспільно-політичну соціально-духовну істоту, людина здатна жити згідно понятійно-категоріального вираження отриманих і здобутих знань, здатна до самоорганізації й самоуправління, отже, спроможна стати прикладом для інших, тобто бути центром притягання для них, отже, суб'єктом створення тих форм колективності, в межах яких всі її члени не відчують у себе стан відчуження. А це той стан, який провокує людину на конфлікт, агресію, врешті – втрату самоконтролю, самоорганізації й самоуправління.

Аналіз історії філософських роздумів відносно сутнісних вимірів людського буття переконує в тому, що філософія, будучи, як звично говорити, способом теоретичного осмислення Буття, по відношенню до людини, яка серйозно переймається її гуманістичною й гуманізуючою проблематикою, виступає як духовна практика її самоорганізації. Інакше кажучи, своє суспільно-практичне виправдання знаходить у сфері управління. Тобто – є філософією менеджменту, яка також об'єктивно ґрунтується на врахуванні історичного досвіду людства, який не можна назвати досвідом, в якому людина була ціллю історії. Вирішуючи складні проблеми розвитку буття, суспільства, пізнання, вона дає змогу, як висловлювався Гегель, розібратись людині у світі «кишмя кишасих» фактів. Не випадково, що в період, про який ми ведемо мову,

проявив себе синергетичний метод з його намаганням розв'язати суперечливу взаємодію порядку й хаосу на основі виявлення атракторів як центрів притягання, що знімають в собі антагоністичні прояви суперечливих протилежностей і дають можливість і поштовх для позитивних якісних змін, прийнятних і для окремих індивідів, і для суспільства в цілому.

Українському народу, як свідчить історія, властиве романтично-гуманістичне світосприйняття. Очевидно, що воно знайшло своє втілення в тій ейфорії, з якою приймалась її Конституція. Так, Стаття 3 стверджує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [2. Ст. 3]. Проблема, однак, в тому, як саме можна забезпечити ці гуманістичні цінності в реальному житті нашого суспільства. Цілком очевидно, що найвища відповідальність за формування подібного світогляду лежить в першу чергу на закладах системи охорони здоров'я, на професорсько-викладацькому складі медичних навчальних закладів. Але для цього слід долати суто прагматичне, підпорядковане насамперед економічним чинникам, бачення менеджменту в медицині. Як і змісту навчального предмету, яким є «соціальна медицина».

На закінчення наведемо цікаву й повчальну позицію І. Канта. Вона менш відома, ніж зміст практичного й категоричного імперативів. Але її зміст має налаштувати освічених і відповідальних людей, яким відомо, що філософія виникла як спосіб душевної терапії, що лікує від суспільних проблем, що не забезпечують відзначені в Конституції соціальні цінності, на його практичну реалізацію. Він зазначав, що заповідь «ми зобов'язані стати кращими, не слабнучи, звучить у нашій душі. Отже, ми повинні також і зможти зробити це» [2.с.48-49]. Найбільший противник такого можливого зобов'язання – себелюбство, егоцентризм. Індивідуальна воля (свавілля) має отримати достатній мотив для самовизначення. «Первинне добре – це святість максим у виконанні свого обов'язку, завдяки чому людина, яка бере цю чистоту до своєї максими, хоча від цього сама не стає святою (адже між максимою і дією ще велика відстань), стає на шлях того, щоб наблизитись до неї у безкінечному рухові вперед. Тверде рішення виконувати свій обов'язок, що стало навичкою, має назву доброчесності за легальністю як її емпіричному характеру» [1. с.50]. Саме звичка виконувати вимоги обов'язку, що йде від знання морального закону в його історико-філософському та водночас соціально-філософському обґрунтуванні, змінює вдачу, залишаючи серце таким же. Можливо, що для українців як об'єктивних носіїв філософії серця філософське розуміння менеджменту здатне подолати властивий їм індивідуалізм і прояви свавілля.

Вкрай важливо, аби здобутки науково-теоретичних конференцій, які проводять заклади медичної освіти, сприяли формуванню не тільки й не стільки підвищенню професійних знань їх учасників, скільки зміні їх гуманістично спрямованої світоглядної мотивації в справі забезпечення «честі і гідності, життя та здоров'я» кожної людини, яка звертається за допомогою до фахівців, для яких це має бути справою особистої честі.

Література

1. Кант И. Об изначально злом в человеческой природе // Кант И. Сочинения: В 6-ти т. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 2. – С. 5-58.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 161.

БІЛЕЦЬКА Катерина

*магістр богослов'я, викладач кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ

Людство відвічно прагнуло змін і водночас боялося їх. Перехід від ручних знарядь праці до машин, заміна енергії пари на електричну або атомну, винахід та запровадження у виробництво принципово нових науково-технічних розробок призвели до суттєвих змін у трудовому процесі і, хоч передбачали розширення продуктивних можливостей людства, все ж викликали страх серед певної частини населення землі. Сьогодні жителі планети знову стоять на порозі нових відкриттів, зокрема у сфері штучного інтелекту, які, як зачаровують, так і викликають серйозні застереження. Під терміном «штучний інтелект» нині розуміють науковий напрям, що ставить за мету моделювання процесів пізнання і мислення, використання методів, які застосовуються людиною для вирішення завдань з метою підвищення продуктивності обчислювальної техніки; а також різні пристрої, механізми, програми, які з тих чи інших критеріїв можуть бути названі «інтелектуальними» [1, с. 457].

Штучний інтелект як науковий напрям зародився разом із цифровими комп'ютерами. Ще в 1950 р. англійський математик, один із першопрохідців у сфері обчислювальної техніки, Аланг Тюринг у своїй статті «Обчислювальні машини та інтелект» зазначав, що зацікавлення «мислячими машинами» виникло завдяки цифровим чи електронним комп'ютерам [2, с. 37]. У згаданій статті вчений також «описав базову структуру цифрового комп'ютера, взаємодію основних його складників, запропонувавши покласти в основу розрахунків двійкову систему обчислення. Тюринг показав, що обчислювальні машини розв'язують розрахункові задачі будь-якої складності, а оскільки всі цифрові комп'ютери логічно ідентичні (не треба створювати нову машину під кожную нову задачу – їх усі розв'язуватиме лиш один комп'ютер, якщо наділити його відповідною програмою), він назвав їх універсальними машинами» [2, с. 37]. Окрім того саме англійському вченому-математику належить всесвітньо відоме питання «чи можуть машини мислити?». Відповідаючи на це запитання, з огляду на сучасний стан науки, можемо сказати, що в певному сенсі – так. Електро-обчислювальна машина, котру науковці назвали «Busy Child», може працювати із швидкістю 36,8 петафлоп за секунду, що в двічі швидше за мозок людини. Завдяки використанню штучного інтелекту цей суперкомп'ютер переписує власну програму, покращує код, знаходить і виправляє помилки, збільшує здатність до засвоєння знань, вирішення завдань і прийняття рішень, вимірює власний коефіцієнт інтелекту IQ за допомогою тестів тощо. Для самооновлення «Busy Child» потребує лише кілька хвилин [3, с. 13-14; 4, с. 3]. Співробітники універ-

ситету Карнегі-Меллон, що знаходиться в Пенсильванії, створили алгоритм, завдяки якому робот-програма Libratus перемогла чотирьох професійних гравців у покер, вигравши 2 мільйони доларів. При цьому робот-програма усувала свої помилки, аналізуючи гру суперників. AlphaGo Zero (штучний інтелект від всесвітньо відомої компанії Google) обіграв одну із найсильніших шахових програм у світі Stockfish 8. Згідно зі словами розробників, вони лише завантажили в програму алгоритм правил гри в шахи, а за добу штучний інтелект сам вдосконалив себе, здобувши надлюдської майстерності. Окрім шахів AlphaGo Zero перемогла теж у китайській традиційній настільній грі Го, обігравши дев'ятнадцятилітнього найкращого гравця Ке Цзе. Варто зазначити, що дана гра містить багато різних ходів та комбінацій, що унеможлиблює дотримання якихось алгоритмів. Говорячи про успіхи штучного інтелекту у гральному бізнесі, слід наголосити що ці нові технології застосовують нині і в інших сферах суспільного життя. Зокрема, рекомендації та онлайн підтримка клієнтів на сайтах (віконце, яке відповідає на різного роду запитання), голосовий пошук Siri і Alexa, які доступні на iOS, Android і Windows усе це приклади застосування штучного інтелекту в нашому житті. Минулого року в Об'єднаних Арабських Еміратах запустили першого робота-копа, котрий може визначати злочинців, забезпечувати правопорядок у громадських місцях, розпізнавати осіб, котрі перебувають у розшуку. В планах очільників м. Дубаї до 2030 р. замінити чверть патрульних поліцейських робо-копами. В сусідній Саудівській Аравії робот Софія взагалі отримав громадянство [5]. Однак, незважаючи на впровадження штучного інтелекту в різні сфери життя людини, використання даних технологій має суттєві небезпеки та недоліки. В одному із соціологічних опитувань американські вчені дослідили, що 43% респондентів визначають штучний інтелект як загрозу довготривалому виживанню людства. В цьому ж дослідженні було виявлено, що побоювання опитаних були пов'язані в т. ч. із закриттям робочих місць [6, с. 5]. Окрім страху за власне майбутнє в професійній сфері існують цілком обґрунтовані застереження стосовно особистої безпеки людини. Так, на одній із виставок творці дитячого робота Little Chubby втратили контроль над ним, внаслідок чого один із розробників отримав поранення і був госпіталізований. Подібний випадок трапився у Вашингтоні, коли робо-коп відмовився виконувати свої обов'язки і кинувся у фонтан [5]. А на початку цього року безпілотний автомобіль Uber Technologies збив на смерть жінку у штаті Арізона. Після даної трагедії зазначена компанія відмовилась від тестування такого роду машин в інших штатах США. Про небезпеку використання штучного інтелекту заявив навіть генеральний директор Tesla та SpaceX Ілон Маск. Останній наголошує, що ці технології є страшнішими, ніж автокатастрофи і падіння літаків, небезпечнішими, ніж Північна Корея. Штучний інтелект може призвести до Третьої Світової, а далі й до винищення людства [5]. Відомий винахідник зазначає, що роботи «можуть почати війну», випускаючи фейкові новини та прес-релізи, підробляючи облікові записи електронної пошти та маніпулюючи різ-

ною інформацією. Зважаючи на це, Ілон Маск закликає уряд США втрутитися і обмежити дослідження в області штучного інтелекту, а також попереджає, що подальші розробки в цьому напрямі загрожують втратою більше як 2 мільярдів робочих місць [7]. Інші застереження стосовно зазначених технологій можна узагальнити наступним чином: внаслідок можливості до саморозвитку штучний інтелект перетвориться в суперінтелект (вже сьогодні роботи Боб і Еліс, котрі передбачалися бути онлайн-підтримкою у користувачів соцмережі Facebook, створили свою мову і користувалися лише нею, тому розробникам довелося їх зупинити [5]); у нього можуть з'явитися свої власні потреби і цілі; суперінтелект може спробувати використати людей проти їх волі (наприклад, з метою отримання доступу до ресурсів) тощо[4].

Підсумовуючи, слід зазначити, що людство віддавна як остерігалось нових технологій, так і захоплювалися ними. Сьогодні такою новацією є використання так званого штучного інтелекту. Розробки в цій галузі розпочалися ще в середині ХХ ст. і тривають досі. Сучасні науковці винайшли ряд роботів-програм, котрі за швидкістю обробки інформації перевищили людський розум, можуть самостійно обновлюватись та удосконалюватись. Такого роду технології входять у вжиток пересічної людини, котра користується мережею Internet, їх впроваджують окремі уряди країн для обслуговування своїх громадян тощо. Однак впровадження штучного інтелекту несе серйозні побоювання стосовно безпеки використання роботів, заміни ними людини, тотального безробіття, неконтрольованого «саморозвитку», загрози довгостроковому виживанню людства, тощо. На нашу думку зупинити прогрес у сфері штучного інтелекту є неможливо, однак потрібно суттєво його обмежити, щоб людина керувала роботами, а не навпаки.

Література

1. Петрунин Ю. Ю. Искусственный интеллект // Новая философская энциклопедия : [в 4 т.] / Науч.-ред. совет. : В. С. Степин [и др.]. – М. : Мысль, 2000. – Т. 2 : Е–М. – 2001. – 634 с.
2. Матвійчук А. Можливості та перспективи створення штучного інтелекту // *Вісник НАН України*. – 2011. – № 12. – С. 36-51.
3. Баррат Дж. Последнее изобретение человечества: искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens. – М. : Альпина Нон-фикшн, 2015. – 304 с.
4. Радутний О. Е. Artificial intelligence (штучний інтелект) як суб'єкт правовідносин у галузі кримінального права // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту*. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 2-7.
5. Дячук В. Штучний інтелект: що це і яку несе небезпеку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/shtuchniy_intelekt_shho_tse_i_yaku_nese_nebezpeku_n914662
6. Hamilton B. Humans Can Survive Robots // *News & World Report*. – 2017 – Oct. 18. – p.5-6.
7. Morris D. Elon Musk says artificial intelligence is the “greatest risk we face as a civilization”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fortune.com/2017/07/15/elon-musk-artificial-intelligence-2/>

БОГОСВЯТСЬКА Анна-Марія

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарної освіти
Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,
член-кореспондент Ноосферної академії науки та освіти,
Лицар Гуманної Педагогіки*

МОВА – ЗАХИСТ БУТТЯ ЛЮДИНИ

Мова – ключ до таємниці всієї життя, одна з найбільших загадок людського буття. Пізнаючи життя, ми занурюємося в таємницю слів. Багато вчених нашого часу вважають Всесвіт розумним, лінгвістичним (нобелівський лауреат Ф. Крик, математик і мислитель В.В. Налімов, академік П.П. Гаряев та ін.).

Мова, Слово – це Альфа і Омега всьому. Ми можемо пізнати Творця через творіння. У Теорії Творіння і Генетичної Єдності Світу сучасного вченого Б.О. Астаф'єва вперше відкривається таємниця творіння символічної мови світу, що заклало всі смисли, явища, ідеї, думки Світу в голографічних образах-символах [1]. Б.О. Астаф'єву вдалося дати пояснення містичної тематики вічності Життя з іншими законодавчими принципами, з іншою формою містичного вираження.

Символьне мислення виникло після народження Базового Геному Світу, який мав представлений в символах вид. За О.Ф. Лосєвим, всякий символ обов'язково є свідченням «якогось буття, якоїсь реальності, якоїсь дійсності» [2, с. 22].

Завдяки виникненню символічної мови Світу стало можливим у всіх деталях записувати явища, ідеї, думки в голографічних образах-символах і закріплювати їх в пам'яті. Ця мова була ще невимовною, але вмщала в себе формат всієї світобудови.

Слово – це вже первинна вібрація вираження символічної мови Світу, первинне вираження Сили, яка була завжди, але до часу перебувала в тиші і спокої. Перше Слово (відоме біблійне: «Спочатку було Слово...» [Іоан. 1: 1]) містило в собі потенціали всіх слів. Воно було універсальне. Ми не знаємо, як Воно звучить, не знаємо Його слави, Його таємниці, ми Його не чули, але цим Словом був виражений весь Всесвіт. До наших днів зберігся вислів мудрих: «Заговори, і я тебе побачу!» Слово формує систему взаємовідносин з середовищем, з іншими свідомостями.

Зовнішня природа слова відома філологам. Слово вивчається з позицій морфології, фонетики, лексики, синтаксису. Однак ми досі мало можемо розповісти про внутрішню природу слова, тим більше про первинну праприроду цього Слова, яким «складені небо і земля», «всесвіт і все, що наповнює його» [Пс. 49:12].

Слово – це найтонший і найбільш грубий інструмент, який своєю універсальністю не має собі рівних за значенням у нашій дійсності. У слові відбува-

ється поєднання логічного, інтуїтивного й образно-емоційного знання. Наша душа будується за допомогою слів, і Слово може дати огранювання внутрішнього світу.

З позицій відкриттів Б.О. Астаф'єва, Творець – Дух, Який є абсолютною Силою, – поділився всередині себе, організувавши якусь особливу форму, або якусь силу, що виразилася в первинній своїй природі як перехідної моделі між чистим Духом і матерією, вібраційної хвилиною – первинним Словом, чистою енергією, яка в кінцевому підсумку набула образ (форму).

Щоб пояснити структуру слова, ми вибрали образ будинку, згадуючи відому метафору німецького філософа-екзистенціаліста Мартіна Хайдеггера «мова – будинок буття людини» [4]. Перефразовуючи цю фразу, можемо сказати: мова, слово – будинок духу: мова є захист буття (основна функція будинку); мова задає межі буття і буття в мові обмежує людину (як і стіни будинку); буття людини в мові і за допомогою мови може мати метафізичний вимір (будинок має вікна і двері, що дозволяють виглянути за свої межі).

Розглянемо докладніше структуру слова. Слово має зовнішні параметри і внутрішні характеристики.

Зовнішні параметри слова:

1. Слово має початок і кінець, або Альфу і Омегу.
2. Слово – це поєднання голосних і приголосних. Кожен голосний звук несе в собі глибокий емоційний сенс. Голосні відповідають за голос Істини, а приголосні – знаходиться при цьому голосі, погоджуються з ним, оберігають його.
3. Вібраційна звукова хвиля, яка входить в слух людини (через мембрану) і вібрає в різних частинах людського тіла. Одні звуки відбиваються луною в серце, інші – в голову, треті мають владу над тілом.

Через письмове слово інформацію висловити не легше, і не простіше. Вібраційно-звукова хвиля має на увазі носія духу. Папір є непрямим носієм духу, і він може розвинути в свідомості людини, яка приймає письмову інформацію, так званий «світловий спалах» за умови наявності в цій людині якоїсь гармоніки, тобто базової інформації.

Навіть найдосконаліший інструмент не може справити на слухача такого враження, як людський голос. Звукова хвиля людського голосу збуджує і дає життя всій системі «людина». Кожен атом відгукується на звукові вібрації. Звук просочує всю сутність, тому може уповільнювати або прискорювати ритм циркуляції крові; порушувати або заспокоювати нервову систему, пробуджувати або умиряти пристрасті. Слово впливає не тільки на співрозмовника, але і на саму людину, на її тіло, розум і дух. Ось чому брехня не тільки приносить шкоду слухачеві, а й руйнує обманщика. Тіло людини є живим звуковим резонатором. Має значення також палітра, насиченість звучання, тривалість звучання слова.

Але досліджувати слово тільки з позицій зовнішніх параметрів – цього замало. Потрібно увійти у «внутрішнє за завісу». Слово – це жива система. Воно має життя саме в собі. Слово живе і діяльне, несе в собі цілу гаму проявів.

Говорячи про внутрішнє наповнення слова, відзначимо наступні характеристики:

1. Слово має ціну – це життя, або душа слова.

2. Кожне слово має вагу – таємний зміст, яким воно наповнене. Усвідомлення цієї ваги повинно мати точну характеристику в серці як джерелі життя.

3. Сила духу. Людина вимовляє протягом дня сотні, тисячі слів, хіба всі вони можуть володіти однаковою силою? Є сила слова, є Слово Сили. Силу це слово черпає в генетиці людини.

4. Випромінювання. Внутрішній зміст слова – це чисте Світло, яке містить райдужне наповнення, палітру, художню розмальовку, проникає в першопричину природи самої людини і дає детонацію життя.

Входячи у «внутрішнє за завісу», в свідомість, слово починає розмальовку внутрішнього середовища людини, всього спектра кола життя. Якщо цей світ тьмянний, не буде вже сяяти, значить, потрібно працювати над словом, щоб воно засяяло яскраво. Слово має пройти розвиток, вдосконалення, певне коло. Слово діє і марно не повертається до людині.

5. Слово – інструмент передачі інформації і духу. Інформація – це не просто слово, це носій духу, і цей дух повинен бути впізнаний.

Початковий Дух прихований в таємниці слова, а в таємниці слова можна знайти прояв таємниці духу. Дух завжди виражається програмно, слово ставить печатку. По суті, не має значення, яке це слово; важливо, яким духом воно вимовляється, тому що дух дає наповнення. Усередині цього духу слова немає. Слово – його вираз. Прийняте слово проробляє роботу, виступає як програма: програма життя або програма смерті – у залежності від того, яке наповнення несе це слово. Воно може містити інформацію про вічні цінності, нести в собі цілий світ, гаму одкровень, виробляти всілякі стану.

Образ людини явлений у словах, які вона зберігає, які вимовляє. Як людина звучить, коли приймає те чи інше слово? Чашею для зберігання якого слова вона хоче бути – посудиною для високого вживання або посудиною для низького споживання? Щоб душі вийти до Світла, їй необхідно Слово Світла як код входження в систему Життя. Але сучасна людина часто не вміє зберігати слово; спостерігається байдужість і невимогливість до слів. Існує глибокий розрив між зовнішнім і внутрішнім, між формою і змістом.

Отже, слово, як ми вже з'ясували, – будинок Духу, що в ньому живе. Слово людини за її життя вдосконалюється. У деяких воно стає золотим, сяючим. Хочеться, щоб наші слова були храмами, палацами. Символьний мову світу являє собою красу, гармонію. Коли людина стежить за чистотою мови, вона сам звучить чисто; струни її душі звучать гармонійно, тонко, багато, витончено. Тому потрібно налаштувати свій внутрішній інструмент, зберігати себе в чистоті, не вживати інформацію, що руйнує. Як говорить Н.В. Маслова: «Майбутнє – це неминучий наслідок сьогоднішнього погляду на Світ і себе в ньому» [3, с. 4].

Будь-яке слово являє собою цілий світ, царство: з усією атрибутикою, законодавчою базою, системою цінностей, зі своїми мешканцями. Ціле царство

виражено одним словом! І ось це Слово, яке не вмщає всесвіт, виходячи з теорії генетичного єдності світу Б.О. Астаф'єва, перебуває в маленькій клітці крові. Первинний потенціал генетики людської природи збуджує той чи інший потенціал духу в системі його вираження через слово, через вібраційну хвилю.

Один з ключових ознак сучасності – огида до говоріння і слухання чистих і благородних істин. Це гостре переживання безглуздості всіх заздалегідь даних смислів, енергія заперечення слів. Тому що слова вимовляються не тим духом, не несуть наповнення, не животворять. Це непрожита декларація істин, моральності і духовності.

У ХХІ столітті відбувається стрімке знецінення слова, яке втрачає зв'язок з фундаментальними шарами буття і простором сакрального. Сучасна цивілізація постає як імперія балаканини. Перехід від традиційних засобів зберігання і поширення інформації до сучасних породив такий потужний сплеск пустослів'я, якого людство раніше не знало. З точки зору **Хайдеггера**, людина в царстві техніки «приголомшена і засліплена» [4, с. 258] потоком балаканини, а тому безсила слухати буття.

Однією з ознак нашого часу є занурення в себе людини, якій є, що сказати, але яка мовчить про сокровенне. Однак за всіх часів негативно оцінюється мовчання тих людей, які за визначенням повинні мати що сказати, – письменники, громадські діячі, проповідники, вчителі. Ситуація мовчання в цьому випадку інтерпретується як ненормативна. У всі віки вчителя були майстрами слова. Носії живого слова повинні говорити, сіяти. Всякий учитель – це його слово. Коли ми йдемо за величчю вчителя, ми йдемо за величчю його слова.

Дослідження Слова – це дослідження своєї долі, усвідомлення свого місця в світі, у Всесвіті. Слово обирає людину. Слово обирає долю, визначає долю, диктує долю людини. Особистість стає чашею, що зберігає Слово. Можна все життя досліджувати науку, винаходити, творити, але найголовніше питання для кожної людини: «Хто я?» Досліджуючи мову, виникнення Слова, людина тим самим пізнає себе і захищає своє буття.

Література

1. Астаф'єв Б.А. Теория Творения и генетического единства Мира. – М.: Институт холодинамики, 2010. – 672 с.
2. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М.: Изд-во Московского университета, 1982. – 482 с.
3. Маслова Н.В. Ноосферный переход: от умного к духовному человеку и обществу. – Севастополь: КАНОН, САН, 2013. – 176 с.
4. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. – М.: Республика, 1993. – 448 с.

БОЖКО Наталія

*кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*

ЗНАКОВО – СИМВОЛІЧНА СИСТЕМА ЯК СУТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Символи – це найважливіший механізм пам'яті культури. Вони зберігають тексти, інформаційні схеми та передають їх з одного пласту культури до іншого. Знаково-символічна система бере на себе функцію механізму єдності, не дає національній культурі розчинитися у глобалізованому інформаційному світі. Отже, символ - найпотужніший з усіх інструментів реалізації духовних можливостей культури. Він виконує роль семіотичного кристалізатора, є осередком усіх принципів знаковості. Структура символів, властивих певній культурі й відтворюваних нею, будує систему ізоморфну генетичній пам'яті індивіда [1, С.206].

Сьогодні в Україні, у більшості випадків, згадують про важливість знаково-символічної системи культури, переважно в аспекті державному, що виражений у геральдиці і вексилології. І на цьому шляху в українського суспільства є вже досить відчутні успіхи відносно перших років незалежності держави. Однак, сучасна глобалізація культури формує нові соціокультурні та інформаційно-комунікативні виклики, сприяє уніфікації та стандартизації культурно-духовних цінностей, зростанню впливу масової культури. У цій ситуації, на наш погляд, виникає проблема втрати частиною соціуму зв'язку з власним народом та власною культурою. Все більше людей, користуючись досягненнями науки і техніки, уніфікованими засобами масової інформації стають середньостатистичними «громадянами світу», відмовляючись від використання своєї національної мови, нехтуючи власними традиціями, культурними нормами та цінностями. Вони не розуміють і не прагнуть зрозуміти той знаковий код культури, який творить генетичний зв'язок з власним народом.

Метою цього дослідження є спроба звернути увагу на основні складові елементи носіїв знаково-символічної системи культури, без якої неможлива самоідентифікація усього народу і кожного з нас.

Символ (знак) – матеріальний і духовний об'єкт, що сприймається як носій певного смислу, значення, інформації. Визначальною стороною знаку є його зміст (сутність), що співвідносить знак з об'єктивною реальністю. Культура як світ знаків постає перед нами у єдності матеріального і духовного. Для того, щоб результати духовної діяльності людини збереглися у культурі, щоб передавались і були зрозумілі наступним поколінням, вони мають бути «закодовані» у генетичному коді народу, який відчувають і розуміють тільки його представники. Зв'язок сутності і символу визначає цілісність духовного і матеріального у культурі.

Українська культурна символіка належить до найдавніших і найбагатших знаково-символічних систем культури нашої цивілізації. Традиційному на-

родному мистецтву українців притаманні сформовані століттями світоглядні традиції символізму. Закодовані у текстах і мистецьких творах символи виступають «ниткою Аріадни», що веде український народ у просторі і часі. Від колискових маминих пісень, поетичного ряду знайомих слів, що звучать у переказах і байках, на заняттях у школі та дискусіях у наукових інституціях триває неперервний творчий процес оволодіння знаковою інформацією.

Одним із основних елементів знакової системи культури є національна мова. Без знання мови неможливо зрозуміти істинну сутність народу, його історію і культуру. Володіння мовою надає нам відчуття і переконання приналежності до певного соціуму, забезпечує окремішність території, зберігає духовні надбання народу. Кожна суверенна держав наполегливо працює «щоб зберегти й розвивати свою мовну й духовну самостійність як найголовнішу ознаку гідності саме в загальнолюдському розумінні» [2, С.45].

Другим важливим елементом знакового коду народу є його історія. Знання власної історії для представників певної національності є одним із самозбережувальних факторів. Використання етноісторії за своєю суттю є соціально-політичним феноменом, що згуртовує і веде величезні маси, натхненні єдиною національною історією у майбутнє. І тут неабияке значення має виховання історією. Не кожна пересічна людина володіє у повному обсязі історичною інформацією, але впізнавати, розрізняти символи нашої минувщини є необхідним атрибутом для того, щоб ти відчував себе частиною національної історії. І лише тоді минуле твого народу стане власне твоїм минулим. Знання вітчизняної історії це шлях до формування національної ідеї, де кожна подія з минулого буде відгукуватися знаком, смислом, символом, словом у серці людини.

Третім елементом складової символічної системи є культура. Оскільки культура є своєрідним інформаційним забезпеченням сучасного суспільства, формування його неможливе без знання національної знаково – символічної системи. Вона витворила космічний світ української духовності і мовомислення, систему цінностей, символів та норм через які відбувається регуляція людської діяльності в усіх сферах суспільного життя.

Таким чином, щоб не втратити власне «Я» у постмодерному глобалізованому світі на початку третього тисячоліття, сучасному поколінню необхідно не лише знати, але й невинно берегти і розвивати безкінечно глибокі смисли української культури, що ними наділені всі її таємничі системи знаків, «бо Україною робить людей не кров і земля. Україною їх робить та культура, до якої вони причетні» [3, С.715].

Література

1. Гатальська С.М. Філософія культури . Підручник. –К.:Либідь, 2005. – 328 с.
2. Павличко Д. Поетичний вступ до поеми «Мойсей» Івана Франка// Урок української. - 2005. - №7-8. –С.45
3. Попович М.В. Нарис історії культури України. -К.: «АртЕк», 1998. – 728 с.

БОРИСЮК Алла
*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології та філософії
Вищого державного навчального закладу України
«Буковинський державний медичний університет»*

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР

Тема свідомості є однією з найбільш складних і дискусійних, вона не тільки зберігає впродовж тривалого часу свою актуальність і значимість у рішенні філософських, психологічних, фізіологічних, соціологічних проблем та задач осмислення особливостей, але й набуває нових смислів у горизонті сучасних знань.

Сьогодні зростає інтерес як зарубіжних, так і вітчизняних науковців до проблеми професійної свідомості, оскільки остання є однією із важливих умов професійного розвитку особистості, її самопізнання і самовдосконалення у професійній діяльності. Професійна свідомість тісно пов'язана зі складовими становлення фахівця, виступає передумовою і результатом професійного розвитку особистості.

Актуальність дослідження професійної свідомості медичних сестер визначається тим, що для розуміння її механізмів, по-перше, слід враховувати не стільки характеристики професійної медичної діяльності, скільки особливості психологічної організації суб'єкта діяльності, тому що різні параметри діяльності детермінуються психологічним ресурсом особистості. По-друге, професійна медична свідомість є важливою умовою підвищення якості та ефективності підготовки майбутнього фахівця, що відповідає потребам сучасного стану суспільства [3].

Професійну самосвідомість розглядають в контексті усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності й мислення, як результат усвідомлення фахівцем професійно важливих якостей свого Я тощо. Також професійну самосвідомість низка авторів пов'язує із професійною Я-концепцією, професійною ідентичністю, професійною самооцінкою і вважають найвищим рівнем розвитку самосвідомості.

Поняття „професійна самосвідомість” тісно пов'язане із поняттям „самосвідомість особистості”, більше того, останнє поняття виступає родовим для першого. Окрім низки спільних характеристик, можна виділити певні відмінні риси, зокрема професійна самосвідомість містить професійноспрямований зміст Я-образів (Я-професіонал тепер, Я-професіонал в минулому, Я-професіонал через 10 років тощо), що визначається специфікою професійної діяльності; регулює професійну поведінку і взаємини між суб'єктами професійної діяльності; основними компонентами професійної самосвідомості

виступають ті, що характеризують афективний, когнітивний, поведінковий рівні та процеси професійної ідентифікації.

Становлення професійної самосвідомості здійснюється впродовж всього професійного розвитку особистості. Професійний розвиток особистості часто розглядають як інтеграцію двох процесів: розвитку особистості в онтогенезі і професіоналізації особистості з початку професійного самовизначення до завершення активної трудової діяльності.

У сучасній науковій літературі проблема професійної свідомості розглядається у двох напрямках: у контексті вивчення психологічних детермінант процесу професіоналізації й загалом феномену професіоналізму як найвищого рівня засвоєння людиною професії (О. О. Бодальов, Є. О. Клімов, С. Д. Максименко, Л. М. Мітіна, Н.Ф. Шевченко), а також у зв'язку з практичним завданням удосконалення професійної підготовки й подоланням протиріччя, яке склалося між традиційно-академічним підходом до навчання фахівців у вищих навчальних закладах і практичним характером реальної професійної діяльності (О. Ю. Артем'єва, С. Д. Максименко, О. Б. Орлов, І. Б. Ханіна) [2].

Професійна свідомість медичної сестри кваліфікується як найважливіша категорія, яка реально відображає сутність процесу професійного становлення і розвитку фахівця. У зв'язку з тим, що об'єктом діяльності медсестри є людина, вимоги до моральних та інтелектуальних якостей фахівця завжди були підвищеними порівняно з іншими професіями. Медична професійна діяльність висуває вимоги, які пов'язані з емоційними перевантаженнями, частинами стресовими ситуаціями, дефіцитом часу, необхідністю приймати рішення при обмеженому обсязі інформації і часу, високою частотою та інтенсивністю міжособистісної взаємодії.

Концепція О. М. Леонтєва дає можливість розглядати свідомість у рамках єдності як мінімум трьох компонентів – значення, смислу і чуттєвої тканини.

Перетворюючи трикомпонентну модель свідомості О. М. Леонтєва на структуру професійної свідомості медичного працівника, визначимо, яким саме змістом наповнюються її підструктури – значення, смисл, чуттєва тканина. Опис кожного з компонентів полегшує розуміння структури професійної лікарської свідомості.

Значення. У психологічній традиції цей термін у одних випадках використовується як значення слова, в інших – як значення, зміст суспільної свідомості, що засвоюється індивідом. Поняття значення фіксує той факт, що свідомість людини розвивається не в умовах «робінзонади», а всередині культурного цілого, в якому історично кристалізується досвід діяльності, спілкування й світосприйняття, який індивіду необхідно не лише засвоїти, а й на його основі побудувати власний досвід. Значення розглядалось як форма свідомості, тобто усвідомлення людиною свого – людського – буття. Воно ж розглядалось і як реальна психологічна «одиниця свідомості», і як факт індивідуальної свідомості [1].

Існують різноманітні класифікації видів значень: операційні, предметні, вербальні. Це не лише класифікація, але й послідовність їх виникнення в онтогенезі. Операційні значення пов'язують з біодинамічною тканиною, предметні – з чуттєвою, вербальні – переважно зі смыслом. Є дані про формування кожного з видів значень, правда, найбільш детально вивчено формування життєвих та наукових понять (значень) [1].

З огляду на це ми можемо припустити, що значення як компонент структури професійної свідомості медиків знаходять своє відображення у системі знань і практичних навичок, які отримують майбутні медичні працівники у процесі підготовки у медичному навчальному закладі.

Смысл. Свідомість відображає не лише об'єктивні характеристики предметного світу, вона ще й пристрасна, тобто зміст свідомості має суб'єктивний та суб'єктивний характер. О. М. Леонтьєв показує, що перетворення перш за все цілісних, нерозділених поведінкових актів на систему послідовних дій призводить до ряду важливих психологічних наслідків. Виконання окремої дії саме по собі біологічно безглузде, воно стає розумним лише при його співвіднесенні з потребами індивіда й очікуваним результатом всієї колективної діяльності. У такій ситуації індивід просто змушений відповідати на питання, чому й навіщо він виконує ту чи іншу дію. Іншими словами, індивід повинен визначити для себе не лише зміст цілі, але й смысл цілі та виконуваної дії. Особистісний смысл є «значенням для себе», усвідомленням свого функціонального місця в структурі колективної діяльності та співвідношенням своїх цілей з потребами й результатами діяльності [1].

Таким чином, у структурі професійної свідомості медичної сестри смысл втілюються в інтересах, мотивах та цілях професійної діяльності фахівця. Смысл починає формуватися тоді, коли людина приймає рішення стати медиком. Із цього моменту виникають інтерес до професії, навчальна мотивація до оволодіння професією, мета – стати успішним та висококваліфікованим фахівцем.

Чуттєва тканина. Чуттєва тканина являє собою матеріал для побудови образу. Разом із біодинамічною тканиною вона є складовою «матерії» руху і образу, має властивості реактивності, чуттєвості, пластичності, керованості. Ці тканини тісно пов'язані зі значенням та смыслами. За визначенням О. М. Леонтьєва, чуттєва тканина свідомості „надає реальність усвідомлюваній картині світу” [1].

У структурі професійної свідомості медсестри чуттєва тканина характеризує особливе сприйняття реальності, що виникає у просторі професійної взаємодії „медична сестра – пацієнт”. Соціально-психологічний підхід до розуміння взаємовідносин медичної сестри та пацієнта дозволяє визначити їх як особливу форму довірливого спілкування, основу якого складають емоційний компонент, прихильність до партнера, довіра та віра в нього.

Тож сформована професійна свідомість медичної сестри забезпечує високу якість її повсякденної професійної діяльності. Вона суб'єктивно проявля-

ється на рівні особистості через усвідомлення нею ступеня розвитку власних професійних здібностей, інтересів, мотивів професійного навчання та фахової діяльності, визнання себе відповідним тим вимогам, які ставить професія, переживання цієї відповідності як сталого почуття задоволення своїм життєвим вибором.

Вважаємо доцільним на етапі додипломної підготовки доповнити навчальний план підготовки медичних сестер цілеспрямованими методами, які сприяли б подальшому становленню професійної свідомості.

Література

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность: учеб. пособие для студ. вузов / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл; Изд. центр «Академия», 2005. – 352 с.
2. Шевченко Н. Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. психол. наук: спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Н. Ф. Шевченко. – Київ, 2006. – 32 с.
3. Borysiuk A. S. Formation dynamics of professional consciousness of future nurses / A. S. Borysiuk // International scientific professional periodical journal „The unity of science” – Vienna, 2016. – P. 26-27.

БРАТАСЮК Марія

*доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка*

АНАЛІТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД У ПІЗНАННІ ПРАВОВОЇ МОВИ ТА СВІДОМОСТІ

1. Багатогранність права, складність його пізнання зумовлюють ситуацію взаємодоповнюваності філософських методів та підходів загальнонауковими та спеціально-правовими. Аналітично-філософський підхід у правовому пізнанні має чималий потенціал. Він може бути використаний для аналізу правової термінології, дослідження взаємозв'язку юридичної мови та мислення, юридичної мови та правової свідомості тощо. Якщо в плані дослідження правової термінології українські теоретики права мають деякі напрацювання, принаймі, в контексті легістської доктрини, чого не скажеш про природно-правовий контекст, то у дослідженні інших аспектів: взаємозв'язку правової мови та мислення, мови та ментальності, мови та правової свідомості, мови та інших духовно-культурних феноменів тощо зусилля наших правознавців поки що дуже скромні, а тому мають бути інтенсифіковані.

Процес еволюції сучасної аналітичної філософії відбувався в результаті поступової генези цього напрямку від вивчення прагматики мови до концептуалізованого осмислення свідомості. Сучасні аналітично-філософські дослідження реабілітували метафізичну проблематику в неопрагматизмі (В. В. О. Куайн), здійснюється аналіз різних способів розуміння метафізичних знань, зокрема, як того, що перебуває за межами виражальних засобів мови; обґрунтування необхідності універсалій; вивчення тем, що не були предметом дослідження логічних позитивістів; аналізу первинних засад мови, її можливостей, відношення до світу й людини [1]. Всі ці дослідження, застосовані в правовій площині, безумовно, збагатять українське право знавство, розширять і поглиблять наші уявлення про правову реальність.

2. Вивчення права з позицій формально-аналітичного підходу традиційно застосовується нашими правознавцями. Проте в умовах необхідності зміни правових парадигм, звернення до природно-правових засад розвитку правової реальності, формально-аналітичне дослідження права все більше і більше демонструє свою обмеженість. Чималий методологічний потенціал для пізнання правових феноменів має неформалістсько-аналітичний напрям філософії, що інтенсивно розвивається поряд із формалістським. На відміну від ранніх аналітичних концепцій, які розвивали формалістський підхід до мови, робили акцент на вивченні синтаксису та семантики й реалізовували ідею побудови ідеальної мови, прикладом чого в правознавстві може бути юриспруденція понять, в сучасній аналітичній філософії від усього цього переважно відмовилися. До речі, юриспруденція понять була критикована як напрям юридичного

позитивізму, що заперечує суб'єктивний вимір в правовому пізнанні, прагне створити ідеальну юридичну мову, що мала б застосовуватися до далеко не ідеального живого людського буття, ще сто років тому.

В наукових джерелах слушно наголошується, що методологія і предметне поле досліджень сучасної аналітичної філософії є плюралістичними й неформалістськими. Цей напрям відкритий до діалогу з іншими філософськими напрямами – феноменологією, герменевтикою, постмодернізмом. Нині філософи-аналітики все частіше вивчають традиційну гуманітарну тематику, яка спрямована на проблеми людини і суспільства, культурних, релігійних феноменів, права, історії тощо.

Сучасні аналітичні філософи акцентують на прагматичному вимірі мовлення, який є дуже важливим, іноді навіть вирішальним для розуміння смислів, закладених у слова. Представниками аналітичної філософії зауважено, що на розуміння суті референції впливають знання і наміри комунікантів, пресупозиції повідомлень, контекст промовляння тощо[1].

Розкриваючи смисли, закладені в тих чи інших правових мовленнєвих актах, важливо розуміти, що правова мова є невіддільною від мисленнєвої діяльності. Тому розуміння її природи неможливе без детального аналізу сфери когнітивного, що забезпечує засвоєння, переробку, зберігання і відтворення правових знань і в межах якої поняття мови і мовлення тісно взаємопов'язані зі сприйняттями, мисленням, ментальними станами та рівнями, свідомістю як такою тощо. Отже, без вивчення функціонування людської свідомості загалом, правової зокрема, не можна достеменно збагнути й природу людської мови.

Проблема співвідношення правових смислів та значень в українському правознавстві лише почала досліджуватися. Лише нині наші науковці почали шукати смислові характеристики права і відносити до них справедливість, рівність, істину, свободу, спільне благо тощо.

Дослідники зазначають, що смисли - це динамічні за суттю певні ментальні структури, це феномени, що відносяться до сфери мислення, а значення як певні статичні структури, які чітко фіксують наявний стан справ у дійсності, відносяться до сфери мови [2, с. 9–24]. Правові смисли – це мислительні структури, правові значення – це сфера мови права.

3.В контексті аналітично-філософського підходу в правовому пізнанні зроблено незаперечний висновок про те, що дослідження особливостей функціонування мови загалом і правової зокрема, неможливе без вивчення її когнітивних передумов. Тому в межах когнітивного повороту в аналітичній філософії при вивченні проблеми свідомості необхідно звернутися до теоретико-концептуального аналізу психофізичної проблеми. Аналітично-

філософський підхід, застосований в правовому пізнанні, не може дати ефективного результату без звернення до напрацювань правової психології, її досліджень в психофізіологічній площині.

Представниками аналітичної філософії висвітлено лінгво-когнітивні аспекти інтенціональності – концепту, який є ключем до розуміння взаємодії

між феноменологією і аналітичною філософією свідомості. Багато можливостей у дослідженні правової мови і позамовних факторів її функціонування відкриває методологія сучасної аналітичної філософії, доповнена такими методами як: мисленнєвого експерименту, екстраполяції, концептуального аналізу й конвергенції. Ці методи виявили свою ефективність при дослідженні проблеми співвідношення ментального і фізичного.

Аналітична філософія права має постійно розвиватися і зараз її методологія зазнала гуманітарно-культурологічної трансформації. Предмет аналітичної філософії права поповнили філософські аспекти соціально-антропологічного, морально-політичного, етичного, релігійно-метафізичного, історичного характеру. Зрозуміло, що всі ці зміни сприяють зацікавленню ідеями аналітичної філософії права в Україні. Однією із достатньо успішних робіт в цьому плані може бути названа кандидатська дисертація А.Сапарової «Запозичення в праві: філософсько-методологічні засади», захищена у 2015 році.

В наукових джерелах наголошується, що формалістський підхід до мови, запропонований ранніми представниками аналітичної філософії, значною мірою виявився незадовільним у плані пояснення взаємозв'язку людини і дійсності й вимагає радикального переосмислення. Українське правознавство, послуговуючись формалістськи-аналітичним підходом як домінуючим в правовому пізнанні, доволі тривалий час формувало усічений, частковий, змілілий образ права, що не кращим чином відбивалося на правовій практиці, правовому розвитку загалом.

Сучасне українське правознавство потребує нових розробок методології дослідження права і звернення до осучасненого аналітично-філософського підходу в цьому плані, безперечно, дасть позитивні результати.

Література

1. Синиця А. С. Логіко-семантичні концепції мови в аналітичній філософії / А. С. Синиця / Автореф. дис. ... к. філос. н.: 09.00.05 – історія філософії. – Львів, 2010. – 20с.
2. Синиця А. С. Вступ. Що таке сучасна аналітична філософія? / А. С. Синиця / Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / За наук. ред. А. С. Синиці ; [пер. І. В. Грабовський, У. І. Луц, А. С. Синиця]. – Львів : Літопис, 2014. – С. 9–24.

БРАТКО Костянтин

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та релігієзнавства
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

ІНТЕНЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ЕЙДЕТИЧНОЇ ІНТУЇЦІЇ

Міркуючи про інтенціональну специфіку ейдетичної інтуїції, Гуссерль наголошував, що йдеться про акт, у якому на основі явлення речі або її певної ознаки мається на увазі схоплення ідеї. Не варто пояснювати, що йдеться про одну із центральних проблем філософського мислення, сформульовану ще давньогрецькими мислителями. Її вирішення відбувається у контексті основоположних питань онтології та гносеології, а отже, воно визначає у цілому ту або іншу філософську позицію. Як і інші подібні їй проблеми, вона не піддається остаточному розв'язанню, а будь-який із запропонованих варіантів дає привід для критичного формування відмінної позиції. Відтак, його пізнавальна цінність вимірюється не тільки позитивним змістом даної відповіді, але й смисловою глибиною породженої нею проблематики.

Концепція ейдетичної інтуїції Гуссерля не стала виключенням. Від часів її розробки до наших днів вона піддається різноманітним тлумаченням, одне з яких пропонується у даному дослідженні. Його відправним пунктом послугувала колізія, яка на нашу думку, пов'язана із гуссерлівським розрізненням актів, у яких свідомість покладає видове від тих, у яких покладається одиничне. Суттєва відмінність, що існує між ними обумовлена відмінністю предметів. Проте, водночас наголошується, що „...у обох випадках існує певна феноменальна спільність. У обох випадках з'являється так само конкретне, і тоді, коли воно з'являється дані ті ж самі змісти у тих самих модусах схоплення” [1, с. 107]. Отже, виникає питання: чи існує зв'язок між емпірико-індуктивним пізнанням загального у конкретно-науковому мисленні та категоріальним спогляданням сутностей, зважаючи на їх сутнісну відмінність та разом з тим, феноменальну тотожність.

В ейдетичному інтуюванні свідомість не втрачає зв'язків з індивідуальним предметом і у цьому відношенні її ситуація аналогічна до тієї, коли конкретно-наукове мислення має справу із чуттєво сприйманим світом. Більше того, цей зв'язок гранично підсилюється, максимально концентрується, адже на відміну від емпірико-індуктивних узагальнень ідеяція спрямовується лише на один предмет, а не на їх сукупності. Між іншим, це дає підстави розглядати ейдетичну інтуїцію як складний інтенціональний акт, у якому одномоментно і нерозривно здійснюються пошукова інтенція та інтенціональне утримування, фіксація певного предмета.

На перший погляд нічого нового тут не виявляється, адже добре відомо, що мислення та пізнання необхідно передбачають попереднє покладання предмета, впевненість у його існуванні для свідомості. І навіть якщо я ще

нічого не знаю про сам предмет, усе ж таки я **знаю**, що він існує і саме це – зазвичай неявне знання, не тематизована контекстуальна впевненість, у яких свідомість утримує предмет – є відправною точкою та константною основою його мислення.

Однак, ейдетична інтуїція таки містить дещо нове, специфічно їй притаманне. У її здійсненні предмет початково фіксується не у безмістовній тотожності абстрактного існування, а у повноті конкретних визначень та узагальнюючих характеристик, відкритих у чуттєвому спогляданні та індуктивному опрацюванні безпосередньо або експериментально здобутих даних досвіду одиничного. Її узагальнення хоча і виходять за межі узагальнень емпіричних, але вкорінені саме в них. У цьому, між іншим, полягає фундаментальна відмінність феноменологічної ейдетичної гносеології від платонівської. Згадаємо, як у славнозвісному міфі про печеру Платон зневажливо висловлюється про тих „...хто відрізнявся гострим зором, спостерігаючи предмети, що течуть повз та краще за інших запам'ятовував, що зазвичай з'являлося раніше, що пізніше, що опісля, а що і водночас і на цій підставі передбачав майбутнє” [2, с.323]. Їхні уявлення дріб'язкові та хибні. Натомість осягнення ідей змушує „... усією душею відвернутися від усього, що стає: тоді здатність людини до пізнання може витримати споглядання буття” [2, с. 326]. Натомість інтерпретація позиції Гуссерля дає підстави стверджувати, що свідомість не відвертається від узагальненого знання про чуттєво дане, а як вже відзначалося, утримує його і тому вона може всупереч переконанню Платона „витримувати споглядання абсолютної істини”, спираючись на істину відносно, на знання про те, що існує у становленні. Разом з тим, свідомий акт змінює вихідний топос предмета, розташовуючи його не у контекстуальних шарах неявного знання, а у площині актуального зосередження, залучає до складної гри уяви, піддаючи імагінаційним варіаціям, заглиблюючись у нього. Насамперед від предмета відмислюються ті складові, без яких він може існувати, залишаючись сам собою. Якщо ж виявляється, що усунення певних ознак знищує сам предмет, то стає зрозумілим, що вони є ейдетично необхідними. Гранична очевидність та неспростовна достовірність такого усвідомлення засвідчуються ейдетичною інтуїцією. Вочевидь, отримане знання відповідає критеріям „строгої науковості”. Важливо відзначити, що йдеться про нове знання, узагальнення якого відрізняються безвідносною необхідністю на відміну від імовірно-релятивних висновків емпірико-індуктивних досліджень.

Разом з тим, позиціонування уяви відносно сфери індуктивно виведених досвідних узагальнень не є і не може бути жорстко фіксованим. Вона має вислизнути з-під їх тяжіння (і у цьому слід погодитися з Платоном), адже яким би великим не був їх обсяг – вони ніколи не виражать ідею повністю, на заваді чому стоїть її онтологічна неспівмірність з емпіричним світом. Поза останнім завжди залишається не здійснене можливе; можливе не за імовірністю, а за необхідністю.

Інтуїтивне відкриття необхідно можливого є нагальним завданням ейдетичного пізнання, без виконання якого його результати будуть неповними.

Йдеться про складний мисленнєвий експеримент – вільну варіацію у фантазії, яка вимагає максимальної напруги уяви, вияву її творчого потенціалу. Свідомість опиняється у без перебільшення драматичній ситуації. Вона зобов'язана поставити на межу існування, не тільки свій предмет, але й у певному сенсі саму себе. Річ у тім, що виявлення ейдетичних можливостей передбачає чітку демаркацію відносно неможливого, тобто того, чого не може бути. При цьому „те, чого не може бути” не є чистим „ніщо” а навпаки, воно сповнене сфантазованими змістами. Іноді відкриття можливого відбувається як перехід до нього від вже уявленого його антиподу або в процесі апофатичної аналітики. Здійсненню таких розумових актів передуює реалізація специфічної інтенціональної настанови, яку можна визначити як ейдетичне конституювання онтологічних негацій.

Слід відзначити, що конституювання неможливого, гра з ним можуть набувати самодостатнього характеру, відбуватися у сфері чистої фантазії, відірваної від сутнісно необхідного. При цьому ми можемо житися інтуїтивною ілюзією, хибною впевненістю у істинності уявленого і разом з тим, не помічати його сутнісної неможливості, зрештою не помічати того, що мислення наближається до межі божевілля. За такого стану справ критично важливою є наявність запобіжника, який би дозволив утримати розум при собі, зберегти сутнісне бачення предмета та не розривати співвіднесеності фантазування з горизонтом можливого. Таким запобіжником є ейдетичні висновки, отримані на основі емпіричних узагальнень. Саме вони дозволяють контролювати уяву, виконуючи функцію здорового глузду. Отже, ейдетичні узагальнення не повинні ігнорувати і тим більше – заперечувати узагальнення емпіричні.

Література

1. Гуссерль Э. Логические исследования. Т. II (1) / Э. Гуссерль // Собрание сочинений. Т. 3 (1); [пер. с нем. В. И. Молчанова] / Э. Гуссерль. – М. : Гнозис, Дом интеллектуальной книги, 2001. – 472 с
2. Платон. Государство / Платон // Диалоги. Книга вторая; [пер. с древнегреч. Н. В. Самсонова, А.Н. Егунова, С.С. Аверинцева, С. Я. Шейнман-Топштейн, С. П. Кондратьева] / Платон. – М. : Эксмо, 2008. – с. 89 – 45.

ВОРОПАЙ Тетяна

доктор філософських наук, професор кафедри

соціально-гуманітарних дисциплін

Харківського національного університету внутрішніх справ

МОВА ТА СВІДОМІСТЬ: НОВІ ВИКЛИКИ СТАРОЇ ПРОБЛЕМИ

Проблема мови з'явилась у філософії порівняно недавно, і науковці не мають спільної думки з приводу її сутності. Перша позиція, сформульована Гегелем, полягає в розумінні мови як об'єктивованого мислення. Друга позиція, яка йде від Маркса, полягає в ствердженні соціальної укоріненості мови, її бутті як практичної «дійсної свідомості». На гребні «лінгвістичного повороту» аналітична філософія, структуралізм і постструктуралізм, герменевтика значно розширили межі рефлексії над мовою, але фундаментальні проблеми залишилися і лише загострилися.

Догматичний матеріалізм привчав нас не піддавати сумніву нерозривність пари мова-мислення, мова-свідомість. Але чи можна ототожнювати мислення і свідомість? Чи дійсно мова є паралельною мисленню? Чи є можливим не категоріальне, не-словесне мислення? А може мова є вторинною по відношенню до мислення? І якщо так, то на якому етапі нашого еволюційного розвитку вона виникає? І еволюційна епістемологія К.Поппера, і філософія Л.Вітгенгеншейна («межі моєї мови є межами мого світу»), і феноменологічна онтологія М.Хайдеггера («мова – це дім буття») не дають однозначних відповідей. Не кажучи вже про вузьких спеціалістів, наприклад палеоантропологів, що висувують гіпотезу суггестивного, апріорно до-словесного, мислення.

Позитивна наука шукає таких проявів свідомості, які можна фіксувати із зовні (нейрофізіологія) або які можна інтерсуб'єктивно засвідчити (біхевіоризм). А може свідомість ховається в ще не знайденому нейроні серед 90 мільярдів інших? Чи є свідомість якоюсь властивістю роботи мозку в соціобіологічному контексті, чи вона є лише функціональним відношенням, яке не можна редукувати ані до матеріальних, ані до ідеальних об'єктів? А може свідомість – це дисемінована феноменальна якість, що проявляється у всіх формах життя, як вважають панпсихісти. Пропонується й третій підхід, так званий двохаспектний монізм, коли свідомість – це таж сама, але більш складно організована субстанція, а «розум у цілому якимось пов'язаний із квантовим станом мозку» (Полкінхорн).

Задамо собі питання щодо співвідношення свідомості і мислення з множиною об'єктів суб'єктивної дійсності. Тут спостерігається принципова різниця: всі об'єкти, які розрізняє суб'єкт (по самому факту їх розрізнення), дані суб'єкту у свідомості – все, що є у свідомості, є об'єкт, і навпаки, все, що дане як об'єкт, є у свідомості. А от із мисленням співвідноситься лише частина розрізняваних суб'єктом об'єктів – поняття, думки. Більше того: для констатація наявності мислення, на відміну від свідомості, необхідна не про-

сто фіксація об'єктів (понять), а здійснення бодай якихось операцій з цими об'єктами. У мислення завжди є результат. Свідомість тотальна, у неї немає ніякого продукту, вона є просто даність.

Але зовсім не необхідно застосовувати суб'єкт – об'єктну парадигму в наших рефлексіях над свідомістю. На думку М.К.Мамардашвілі і А.М.Пятигорського, мислення є якість, а свідомість не є якість. І якщо паралелізм мислення і мови беззаперечний, то навряд чи це можна сказати про мову і свідомість. Свідомість – більш широке і менш змістовне поняття. Тому цілком прийнятним виглядає запропонований Мамардашвілі для розуміння свідомості категоріальний ряд: «сфера свідомості», «стан свідомості» і «структура свідомості». Ніде не йде річ про мову. Може саме тому, що мова є процесом, похідним від свідомості – не хронологічно (спочатку свідомість, потім мова), а онтологічно (щоб виникла мова, має бути певна «сфера» і певний «стан» свідомості). Що стосується «структур свідомості», то вони взагалі не існують без тіла мови. Так, М.К.Мамардашвілі можна закинути коливання на крихкій межі об'єктивного ідеалізму в дусі платонівського («в стані свідомості знаходиться будь-хто, хто знаходиться в сфері свідомості»). У нього є цікавий приклад: як пояснити, що різним людям в різні часи приходять одні й ті самі думки. Здоровий глузд буде шукати причину цього в чомусь на кшталт спільності соціокультурних умов. Але Мамардашвілі стверджує: «не від подумав, а вона (сфера свідомості – Т.В.) існує», не «я подумав, а я очутився в думці».

Структури свідомості.

Ж.-П.Сартр метафорично називав свідомість «дірою в бутті»; у М.К.Мамардашвілі це «закладання дір буття» є функцією саме структур свідомості. І це не зачіпає царину психології, адже структури свідомості є фактично позаособистісним, квазіпредметним станом буття. Так само як не мають відношення до психології і стани свідомості. Стани свідомості, які описує психологія, і стани свідомості, про які говорить Мамардашвілі – частини різних концептуальних каркасів і різних тематичних полів.

На думку філософа, структури свідомості не виникають і не зникають, подібно до монад Лейбніця. Можна говорити лише про новий свідомий досвід.

Проблеми онтології свідомості витікають значною мірою із невизначеності генезису свідомості. Ми й досі мало знаємо про той «спусковий гачок», який запустив у світ якісно новий феномен – свідомість. Соціальні чи біологічні якості були визначальними? В результаті чого біоелектрична активність мозку отримала здатність мислити? Зрозуміло, що однозначні відповіді на ці питання сьогодні не може дати ні наука, ні філософія.

Те ж саме стосується і її історії мови, проблеми її виникнення. Ми свідомі того, що спекуляції з приводу виникнення мови в філософії вважаються моветонном, ознакою поганого смаку. Причина проста. В тій частині теорії мови, яка стосується проблеми її походження і історії, ця проблема не може бути поставленою з тієї простої причини, що будь-яка спроба такого описання вже містить у собі ті умови і ті засоби, походження яких ми як раз і хочемо з'ясувати.

Найбільш багатою і змістовною на сьогодні в філософії є англо-американська традиція вивчення свідомості. Вітчизняному читачеві добре відомі твори Хофштадтера, Чорчленда, Пенроуза, Пріста, Даннета, Серля. Але попри всі досягнення, доробки цієї школи важко піддаються узагальненню, оскільки стосуються різних аспектів багатомірної проблеми свідомості. Множаться й неакадемічні, доволі єретичні, з точки зору усталених поглядів, гіпотези. М.К.Мамардашвілі з його аналогією символу і свідомості, В.В.Налімов з його концепцією спонтанної свідомості, квантові теорії свідомості ... список можна продовжувати. Ці суто метафізичні спекуляції не виглядають зайвими у тій мірі, в якій вони допомагають нашій роботі із свідомістю.

Підсумуємо. Розрізненням свідомості і мови напевно є тривалість і стабільність їх існування. Виникнення індивідуальної свідомості є можливим, якщо людина залучена до світу словесної мови (всі інші знакові системи можуть розглядатися як похідні або по аналогії з мовою). Свідомість поширюється в світі за допомогою мови. Слово стабільне і у цьому сенсі безсмертне. Думка нестійка і плинна. І навіть якщо вони є продуктом тривалого соціально-історичного процесу під впливом одних і тих самих культурних і комунікативних факторів, мислення і мова, свідомість і мова нетотожні.

Література

1. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.С. Символ и сознание. – СПб:Азбука, 2011. – 320 с.

ВЯЧЕСЛАВОВА Олена

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національного медичного університету імені О.О.Богомольця

ДІАКРИТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЗНАЧЕННЯ М. МЕРЛО-ПОНТІ

Щодо феноменології мови М.Мерло-Понті зазначимо: чи не єдиний короткий огляд її у вітчизняній гуманітаристиці, наданий Ф. Бацевичем, в повній мірі її специфіки не розкриває [1]. В пізніх працях філософа запропонована концепція смислу, відмінна від логіко-семантичної або семіотичної теоретичних моделей. У західній філософії вона сьогодні привертає величезну увагу науковців. З початку 1990-х років і дотепер у європейському та американському інтелектуальному просторі триває «перевідкриття» філософії Мерло-Понті. Дослідники його творчості, згуртовані діяльністю «Міжнародного кола Мерло-Понті» (*Internationale Merleau-Ponty Circle*), проводять щорічні конференції, видається журнал «Chiasmi International», з'явилась низка досліджень пізньої творчості мислителя, внаслідок чого постав новий образ «невідомого» Мерло-Понті, чия філософська значущість була раніше недооціненою.

Проблематика смислу в працях Мерло-Понті вимагає експлікативних процедур, оскільки траєкторія думки філософа розгорталась водночас в горизонті феноменологічної онтології, феноменології сприйняття, феноменології мови та естетики, привівши до конструювання концепту перцептивного смислу. Привілейованою формою його вираження Мерло-Понті вважав образотворчість, адже мова мистецтва безпосередньо долучає нас до «смислу, що перебуває у владі видимої конфігурації» [3, 60-61, 85]. Заявлену філософом онтологічну пріоритетність мистецтва дослідив Глен Мазис [10]. В працях Д.Ландеса, В.Фоті, Р.Каушика концепція вираження в мистецтві розглядається як центральна тема думки філософа, навколо якої зосереджувались інші позиції його феноменології [9; 12; 8]. Мерло-Понті чи не першим зазначив потенціальну здатність індивідуального стилю митця створювати значення. Проте яким чином це відбувається?

Увагу філософа привертали складові художньої мови, що визначають не її комунікативність, а творчу продуктивність, здатність до народження нового, не-готового смислу, до способів виразності, які не піддаються семантичному визначенню, проте утворюють експресивне саяво значень. Здійснити редукцію мови означає «порівняти мистецтво мовлення з іншими видами мистецтва вираження, спробувати побачити його як одне з цих мовчазних мистецтв». Зразковою моделлю «мовчазної мови» є для нього живопис, звідси походить троїсте порівняння природної мови з художнім словом, в якому «знаки ведуть невизначене життя фарб» [3, с.52, 50]. Міркування щодо перцептивного смислу в мистецтві дозволили філософу зважитись на певну корекцію шанованого

ним вчення Ф. Соссюра: «Якщо насправді центральним феноменом мови є акт, спільний для означника та означуваного, то ми позбавляємо його значення, заздалегідь відносячи до світу ідей результат експресивних операцій, і губимо з поля зору той крок, за допомогою якого вони переходять від значень, які вже є в наявності, до тих, які ми готові створити і пустити у вжиток», - писав він в праці «Про феноменологію мови» [3, с. 108].

Теорія стилю Мерло-Понті спирається на його феноменологічне вчення про сприйняття. Запровадження у його онтології концепту плоти, перегляд фізичного пояснення естетології тілесності вело філософа до заперечення сприйняття як репродукції, до опрацювання «філософії бачення», яку «можна було б пошукати в живописних полотнах» [2, с.22]. Спростування дуалістичної розбіжності протяжності та мислення вимагало нової моделі відношень речовинного та смислового: «...будь-яке видиме є невидимим ... і бачити завжди означає бачити більше, ніж видно», проте «це не треба розуміти в смислі протиріччя», адже вони «один для одного є лицевим та зворотнім боками» [4, с.221, 326]. Остання теза виглядає прихованою відсилкою до Соссюра.

Єдність сприйняття та вираження, сприйняття та мови становить специфіку розуміння феномену у філософії Мерло-Понті. У зв'язку з тим сучасні західні фахівці наголошували неоднозначність, яка оточує антагонізм між феноменологічною та структуралістською традиціями. Емануель Аллоа звертав увагу на те, що взагалі генеза пізньої онтології Мерло-Понті може бути знайдена у все ще недооціненому прочитанні філософом ідей Соссюра [5]. Як зазначає Анна Фульє, донедавна переважало твердження, що, хоча зустріч із соссюріанською теорією була важливою для еволюції філософії мови Мерло-Понті, феноменолог засновувався на помилковій інтерпретації ідей Соссюра. Проте тривалий час, наголошує дослідниця, уявлення про соссюріанське вчення, поширене як серед дослідників творчості Мерло-Понті, так і у лінгвістиці, перебувало у залежності від структуралістського розвитку ідей лінгвіста, сучасна ж соссурологія, ввівши в обіг автентичні матеріали Соссюра, які суттєво коригують розуміння канонічного для структуралізму «Курсу загальної лінгвістики», дозволяє по-новому, в деталях оцінити і реальний вплив останнього на феноменологію Мерло-Понті [7]. Беата Ставарська дійшла висновку, що здійснене філософом неортодоксальне прочитання «Курсу» як сумісного з феноменологічною традицією, раніше кваліфіковане як помилкове, насправді ідентифікує феноменологічний вимір в тексті «Курсу» всупереч домінуючому структуралістському підходу. Отже, рукописні тексти Соссюра підкріплюють релевантність тлумачення Мерло-Понті [11].

«Дволикий акт» циркуляції-обертання «бачити-бути побаченим» Мерло-Понті розгортає у концепцію «сприйняття як діакритичної, відносної системи, що складається з опозицій», тобто, влаштованої подібно до мови [4, с.345-346, 291]. На його думку, «Соссюріанський аналіз відношень між означниками, а також відношень означника до означуваного і між значеннями (як розбіжностями значень) підтверджує ... ідею сприйняття як відхилення по відношенню

до певного рівня...» [4, с.278]. Під впливом вчення Соссюра філософ висунув власну діакритичну концепцію значення як розбіжності [4, с.302].

Поняття «відхилення» виявилось одним із ключових термінів книги «Видиме та невидиме». Запропоноване Мерло-Понті розуміння сприйняття як відхилення зобов'язано генезою новому тлумаченню інтенційності, щодо якої філософ зазначав: «Ми володіємо не свідомістю, що конститує речі ... ми володіємо разом з нашим тілом, нашими чуттями, нашим поглядом, нашою здатністю розуміти мовлення і говорити мірилами для буття, вимірами... Сприйняття світу та історії є практикою цього вимірювання, виявленням його відхилення або його розбіжності по відношенню до наших норм» [4, с.151-152]. Таким чином, вже на рівні сприйняття феноменолог констатував дію діакритичного механізму утворення значення як розбіжності. Подібно до Соссюра, який зсунув проблему смислу з питання референціальності на питання самодиференціювання лінгвістичного поля, феноменолог переносить свої спостереження щодо сприйняття з відношень, заснованих на чуттєвих предметах та об'єктах, що сприймаються, на іманентну диференціацію чуттєвого світу. В цьому, за Е.Аллоа, полягає специфіка діакритичного тлумачення природи значення у феноменології Мерло-Понті [6].

Те, що «відхилення ... визначає смисл» [4, с.294], було відомо вже творцям класичної риторичної теорії, адже відношення норми та її порушення, відхилення від неї утворює структуру риторичної фігури, наслідком якої є породження непрямого смислу. Фігури та тропи як образні операції та прийоми, здійснювані митцями, належать до системи стильових феноменів. Але разом з тим вони є і семантичними феноменами. Онтологічно-первинна подія полягає, за Мерло-Понті, в тому, що «видиме (тіло) стає порожнім за допомогою невидимого смислу» [4, с.277]. Міркування про «пористість» та «вагітність» буття є способами виявлення смислу як «структури порожнечі», можливості для видимого «містити» невидимий смисл. Як наголошує Раджив Каушик, переплетення в онтології Мерло-Понті мистецтва та мови, зображення та тексту перетворює її насамперед на онтологію мови. Своєрідність такої «фігурної філософії», в якій твір мистецтва актуалізує онтологію, полягає в тому, що виявляється підірваною фундаментальна розбіжність між буттям та лінгвістичними структурами, відбувається відміна рішучого розподілу між лінгвістичним смислом і чуттєвим світом [8]. Специфіку діакритичної концепції Мерло-Понті пояснював через порівняння слова з жестом, живописного твору із словом та з діяльністю тілесної експресії, можливого на підставі того, що акт вираження є не вторинною операцією з метою повідомлення думок, а «опануванням значеннями, які в будь-якому іншому випадку поставали б перед нами вельми смутно. ... виражати означає усвідомлювати». Суб'єкт виразу «виражає щось не тільки для інших людей, а й для того, аби самому пізнати те, що він виражає» [3, с.102]. Рефлексія мовної «норми» відбувається в контексті обговорення проблеми седиментації. За Мерло-Понті, інтенція означення, що є «в певному роді порожнечою»,

відшукує собі «еквівалент в системі наявних значень, пропонованих мовою». У механізмі, який дозволяє «укорінити ще не висловлені значення у світі наявних значень», ключову роль відіграють експресивні операції, вони є способами «послідовно здійснюваної деформації ... наявних значень», які підкоряють останні новому смислу. Вивчення їх і дозволяє зрозуміти природу смислових перетворень, підсумовує філософ в праці «Про феноменологію мови» [3, с.102-104]. Отже, вкорінення нових смислів у вже наявних смислах шляхом їх деформації через застосування експресивних операцій виступає загальним закономірним способом непрямого вираження, а діакритична концепція значення орієнтована на експлікацію творчої функції мови у її відмінності від комунікативної.

Разом з тим, за певних умов Мерло-Понті вважав можливою та доречною феноменологічну адаптацію ідей семіотики, наголошуючи, що «теорія інформації, застосовна до сприйняття, ... є смутно та мигцем передбачуваною ідеєю смислу як точки зору організму, ідеєю плоті», а «аналогія сприйняття – повідомлення (кодування і декодування) є прийнятною ... за умов розпізнавання: а) плоті за способами поведінки, що розрізняє; б) мовлення та його «зрозумілих» діакритичних систем за інформацією» [4, с.277]. Останнє дозволило Б.Ставарській міркувати про здійснену Мерло-Понті феноменологічну апропріацію загальної лінгвістики Соссюра [11].

Література

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови: історія лінгвофілософських учень: Підручник / Ф.С.Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 240 с.
2. Мерло-Понті М. Око и дух / пер. А.В. Густыря. – М.: Искусство, 1992. – 63 с.
3. Мерло-Понті М. Знаки / пер. И.С.Вдовиной. – М.: Искусство, 2001 – 429 с.
4. Мерло-Понті М. Видимое и невидимое / пер. О.Н. Шпараги. - Мн.: И.Логвинов, 2006. – 400 с.
5. Alloa E. La chair comme diacritique incarnée // Chiasmi International. – 2009. - Vol. 11. – p.p.249-262. dx.doi: 10.5840/chiasmi20091143
6. Alloa, E. The Diacritical Nature of Meaning: Merleau-Ponty with Saussure // Chiasmi International. - 2013.- Vol.15. – p.p.167-181. dx.doi: 10.5840/chiasmi20131516
7. Foultier A.P. Merleau-Ponty's Encounter with Saussure's Linguistics: Misreading, Reinterpretation or Prolongation? // Chiasmi International. - 2013. – Vol. 15. – p.p.129-150. dx.doi: 10.5840/chiasmi201315144
8. Kaushik R. Art, Language and Figure in Merleau-Ponty: Excursions in Hyper-Dialectic. - NY: Continuum, 2013. – 156 p. DOI: 10.5040/9781472545473
9. Landes D.A. Merleau-Ponty and the Paradoxes of Expression.- NY: Bloomsbury Academic, 2013. – 224 p. - DOI: 10.5040/9781472548061
10. Mazic G. A. Merleau-Ponty and the Face of the World: Silence, Ethics, Imagination and the Poetic Ontology. - NY: SUNY Press, 2016. – 414 p.
11. Stawarska B. Uncanny Errors, Productive Contresens. Merleau-Ponty's Phenomenological Appropriation of Ferdinand de Saussure's General Linguistics // Chiasmi International. - 2013. – Vol. 15. – p.p. 151-165. - dx.doi: 10.5840/chiasmi20131515
12. Voti V.M. Tracing Expression in Merleau-Ponty: Aesthetics, Philosophy of Biology and Ontology. - Evanston: Northwestern University Press, 2013. – 184 p.

ГАПОН Надія

*доктор філософських наук, професор кафедри психології
Львівський національний університет імені Івана Франка*

МОВА ТА ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЯ: ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПОСТСТРУКТУРАЛІСТСЬКИХ ДИСКУСІЙ

У ХХ ст. дослідники гендеру звернулися до лінгвістики, щоб вивчити структурні відносини у світі між суб'єктами та об'єктами, а також з'ясувати їхній зв'язок із комунікацією. Стосовно цього західна думка містила у собі два підходи. Перший підхід називають картезіанською лінгвістикою, або лінгвістикою подвійного суб'єкта, яка постулює залежність від суб'єкта мовлення (*cogito*) і суб'єкта твердження (*sum*). Ілюстрацією до нього може слугувати декартівський вислів: «*Ego cogito, ergo sum*» («Я мислю, отже я існую»). Інший підхід пов'язаний із ніцшеанським уявленням про оманливість мови. Його представники (Гайдеггер, Фуко, Дельоз, Ліотар та ін.) критикували стабільність та однаковість подвійного суб'єкта. Це дає можливість філософу Ж. Дельозу та психологу Ф. Гваттарі у праці «Тисяча плато» припустити, що мова ніби долає відстані простору та часу. Ними було поставлено під сумнів просвітницькі уявлення те, що мова й думка є апіорним процесом. Окреслюється потреба постструктуралістської науки осмислити різні контексти (історичний, політичний, гендерний), щоб по-новому розглянути місце перетину мови та думки. В цьому сенсі для гендерної теорії та практики залишається актуальною проблема дискурсивного розвитку чоловічої/жіночої суб'єктивності.

Ж. Дерріда зауважив, що західний логоцентризм, з притаманними йому дихотомними поняттями розвивався з опорою на ідею синівства (як обміну Словом між батьком і сином) Ця думка філософа відкривали нову лінію аналізу епохальних текстів для дослідників гендеру. У другій половині ХХ ст. французькі психоаналітики та філософи Л. Ірігаре, Г. Сіксу опершись на теорію деконструкції Ж. Дерріди розпочали критичний аналіз дискурсивного порядку, де жіноче авторство було, радше, винятком. Однак процеси гендерної суб'єктивації згідно з епохами є наскрізь мінливі. *Суб'єктивація* – як цей процес розумів Ж. Дельоз, – не має нічого спільного з індивідуалізацією, вона швидше є *моделюванням свого життя у соціальному просторі, відкриття нового простору, відчуття себе суб'єктом соціальних практик*. Суб'єктивація дозволяє чоловікові виокремитись як дієвому учасникові творення найрізноманітніших життєвих сфер і просторів. Натомість жіночий досвід осілості зумовлює іншу специфіку суб'єктивації. Мова демонструє цю особливість гендерної суб'єктивації. На мовному, лексичному рівні, як зазначає Л. Ірігаре у праці «Я, ти, ми: до культури розрізнення» жінці приписують роль пасивного суб'єкта, а чоловікові – активного [3, с. 6]. Це обумовлюється мовою і впливає на мову. Гендерні відмінності визначають не лише систему займенників, дієприкметників, вони відображаються у тому, який рід присвоєний словам.

Подібне відбувається у поділі слів на класи, що перебувають на межі природи і культури, наприклад, як одухотворений/ неодухотворений, конкретний/ абстрактний. Як стверджує Ірігаре, андроцентрична культура значно знецінила все жіноче. У своїй праці вона попутньо напрацьовує низку практичних рекомендацій, скерованих на відновлення жіночої генеалогії, яка ґрунтується на суб'єктних стосунках «мати-донька»[3, с. 7]. Дослідниця також не поодиноким думці, що помітною є тенденція «виштовхування» жінки з багатьох граматичних форм, «дозування» її у мовному просторі, як пасивного об'єкта. Тому опис світу за допомогою мовних реалій жіночого роду традиційно сприймали не завжди доречним.

Відтак текстуальність впливає на становлення мовлення чоловіків та жінок. Складні синтаксичні конструкції, які більш характерні для письмового мовлення (чоловічого), ніж усного (жіночого), переважають в мові тих людей, які часто пишуть, або в тих культурах, у яких писемність переважає. Ірігаре стверджує, що подібний стан європейської культури так, чи інакше виявляє себе у ХХ ст. Якщо погодитися з тим, що письмове мовлення впливає на спосіб мислення, то це має наслідки для специфіки жіночого мислення. Останнє формується під впливом чоловічої текстуальності, що закладає подальші суперечності жіночого висловлювання. Г. Сіксу оптимістично дивиться на проблему жіночої дискурсивної відсутності. У своєму революційному за стилем есеї «Сміх Медузи» вона переконує: «Жінка повинна писати саму себе: повинна писати про жінок і привабити жінок до процесу написання... Жінка повинна вкласти себе у текст – як у суцільний світ, і в людську історію – здійснивши самостійний рух»[1, с. 81]. Лінгвістичний проект гендерної суб'єктивності Г. Сіксу має свою мету – відірвати жінку від вирішального парадоксу її особистості – страху найменування та через малі наративи вийти у дискурсивний світ «мовних ігор», які сприятимуть розкриттю раніш недостатньо артикульованої жіночої суб'єктивності. Філософ Д. Деннет розуміє наратив як репрезентацію реальності, рефлексивний процес особистої і соціокультурної ідентифікації [2, с. 39].

Сучасні дослідження гендерних аспектів комунікації представлені працею Д. Таннен «Ти мене просто не розумієш. Жінки і чоловіки у діалозі»[4]. Автор аналізує комунікативні невдачі у спілкуванні осіб різної статі й пояснює їх різними вимогами, що пред'являються суспільством до чоловіків і жінок, а також специфікою соціалізації в дитячому і підлітковому віці, коли спілкування відбувається переважно в одностатевих групах. Під впливом цих факторів у чоловіків і жінок виробляються різні мотиви поведінки, різні стратегії і тактики спілкування. Мовленнєва поведінка чоловіків, як правило, націлена на досягнення і збереження незалежності і високого статусу. Від жінок суспільство очікує неконфліктності, поступливості, емоційності. Великий інтерес становить дослідження гендеру в професійній комунікації. У дослідженні гендерної специфіки професійного спілкування було встановлено, що чоловіки і жінки виявляють тенденції до різних стилів

проведення полеміки. Чоловіки рідше погоджуються з критикою, частіше вдаються до іронії, роблять посилання на авторитети, використовують менше мовних засобів, що виражають невпевненість. Відтак справляють враження більш компетентних експертів та впевнених у своїй правді фахівців (Baron В. «Geschlossene Gesellschaft. Gibt es geschlechtsspezifische Unterschiede im universitären Fachgespräch?», 1996).

У сучасній науковій літературі недостатньо з'ясовано, а що може відбуватися із мовленням, як воно може вплинути на ефективність сприйняття інформації (зокрема на якість навчання)? Адже ми живемо у час Інтернету, у час дистанційних форм навчання в освіті. На процес сприйняття інформації впливає кілька чинників – гендерний, освітній, мовленнєвий (комунікативний). Дослідження Г. Ві «Cross-Gender Communication in Cyberspace» (1993) привідкрило завісу трансформації комунікації між чоловіками та жінками в інтернеті. Сором'язливі, нерішучі та замкнуті особи у своїх постах та коментарях у соціальних інтернет-мережах демонстрували себе зовсім по-іншому, ніж у ситуації реальної взаємодії. Сором'язливі особи охоче експериментували в інтернет-комунікації, допасовували різноманітні образи активних, розкутих, сміливих. Ці образи, на нашу думку, є важливими для соціального моделювання формальної та неформальної ролей, а також для подальшого входження цих ролей у презентації особи у повсякденному житті. Відтак можемо припустити, що опосередкована комп'ютером комунікація є доволі захоплюючою справою, у результаті якої вивільняється потенціал, що має розкріпачувальний зміст. Чоловіки та жінки у процесі інтернет спілкування «програють» різноманітні, інколи надумані ролі. Проте ця надуманість ролей фактично є дублюванням саме соціальних непорозумінь, конфліктів, змагальності, суперечностей. Ця комунікація відображає те, що на даний час відбувається у взаєминах між чоловіками та жінками на рівні професійних переваг, інтересів, загалом побутового життя. Саме щоденна комунікація чоловіків та жінок в інтернеті, своєрідний інтернет-дискурс, з його специфікою тематики та способів мовлення визначає культуру гендерної комунікації у кіберпросторі.

Згадуване дослідження Г. Ві потребує показало, що сприйняття і усвідомлення гендерних особливостей комп'ютерних комунікацій є важливим для культурницького дискурсу, і має надалі емпірично досліджуватися. Натомість дослідження О. Горошко («Гендерные аспекты коммуникаций на примере образовательных практик интернета», 2008) має доволі чіткий практичний вимір. Такі дослідження можуть бути корисні для подальшого застосування їхніх результатів в організації навчального процесу за допомогою інтернет-технологій. Сьогодні є дуже важливим розроблення та вдосконалення методики дистанційного викладання через інтернет-мережу. Тут необхідно звернути увагу на відсутність емоційного, візуального контакту й розробити засоби компенсації «втрати» цього виду інформації. Пропонується планування більшої кількості відеоконференцій, або проведення спеціального тренінгу про особливості використання паравербальних засобів у комунікативному про-

сторі інтернет-мережі. Доброю є ідея подання гіперпосилання електронних курсів на джерела в інтернеті, присвячені питанню компенсації емоційної сторони мовлення, а також правил мережевої мовленнєвої поведінки. Зрештою це мають робити тьютори, викладачі, які ведуть навчання через мережу інтернету. Вони розкриватимуть особливості функціонування мови в інтернеті, загалом перебіг комунікативних процесів для підтримання рівня постійної інтерактивності та ефективної взаємодії з віртуальною аудиторією. Корисною є пропозиція О. Горошко використання декількох комунікативних платформ для онлайн-методичної підтримки віртуального класу (ведення класного «живого журналу», організація спілкування через миттєвий месенджер, або чат з тьютором курсу), презентації проектних студентських робіт через форум в інтернеті. Щодо консультаційних майданчиків, то над цим теж треба думати. Адже викладач має постійно вдосконалюватися у плані інформаційної та методичної підтримки дистанційного виду навчання. Всі учасники освітнього процесу повинні усвідомити, що сучасні високі технології освіти не можуть зігнорувати віртуального компонента.

Отже, ретроспективний розгляд дискусій про мову у постструктуралістській науці дозволяє збагнути кілька перспективних висновків. Не мова, а радше дискурс (як процес виробництва знання, ідей тощо) відіграє основну роль у формуванні досвіду людиною, надає можливість їй створювати ідентичність, а також відмінні й особливі «Я». Існування чоловічого і жіночого дискурсів є наслідком впливів мови і суспільства: зміни одного приводять до змін іншого. Постсучасність характеризується зростанням ролі віртуальної комунікації. Сучасні емпіричні дослідження показують, що гендерні особливості в інтернет-комунікації можуть бути надалі застосовані в організації навчального процесу (дистанційне навчання) за допомогою інтернет-технологій. Тому треба поглиблювати розроблення гендерно чутливих освітніх методик, методичних матеріалів, технік, методів викладання конкретних дисциплін у дистанційному форматі.

Література

1. Сиксу Э. Хохот Медузы / Э.Сиксу// Гендерные исследования .– X. : ХЦГИ. – № 3. – 1999. – С. 71-89.
2. Dennett D. C. Natura umysłów / Daniel C. Dennett. – Warszawa : Wydawnictwo : CiS, 2005. – 208 s .
3. Irigaray L. Je, Tu, Nous. Toward a Culture of Difference: Trans. by Alison Martin/ L. Irigaray. – N.Y.; London : Routledge, 1993. – 142 p.
4. Tannen D. You just don't understand. Women and men in conversation / D. Tannen – N. Y. : Ballantine Books, 1990. –330 p.

ГОЛОВЕЙ Вікторія

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри культурології

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

СИМВОЛІЗАЦІЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ СПОСІБ ОПРЕДЕМЧУВАННЯ ДУХОВНОГО У ФОРМАХ КУЛЬТУРИ

Слід зазначити, що семантична плинність окремих термінів, особливо тих, які вважаються загальноприйнятими й загальнозрозумілими, а тому дослівно запозичуються з інших мов, часто призводить до ситуації, коли ці терміни кожен автор використовує на власний індивідуальний смак та власне «відчуття мови» й термінології. Саме така ситуація склалася навколо терміна «символ», кількість різноманітних значень якого в історії науки настільки велика, що навіть важко перелічити. Дослідженню цього поняття присвячена значна кількість змістовних наукових робіт. Це роботи Е. Касіпера, А. Н. Уайтхеда, С. Лангер, О. Ф. Лосева, С. С. Аверинцева, Г.-Г. Гадамера, П. Тілліха, М. Мамардашвілі, Ц. Тодорова та багатьох інших. У численних наукових роботах філософів та психологів переконливо доказано, що символи становлять базові структури людської свідомості.

Соціокультурний світ пронизаний інтерсуб'єктивністю символічних відносин. Як це розуміти? Світ, у якому ми живемо, не збігається зі світом зовнішніх об'єктів, фактів, подій. Це світ культурних значень, які по-особливому сприймаються і переживаються кожною людиною. Завдяки символічним репрезентаціям речі трансформуються в культурні об'єкти, людські тіла – у рідних, друзів або ворогів, їх тілесні рухи – у сповнені значень жести, акустичні хвилі – в артикульоване мовлення тощо. Як зазначив А. Шюц, усі ці аппрезентативні співвідношення належать до кінцевої смислової сфери, яку ми називаємо реальністю повсякденного життя [7, с. 498]. Водночас чуттєвий світ людини, даний індивіду тут-і-тепер, несе із собою свої відкриті горизонти простору й часу, які виходять за межі актуальних часово-просторових координат. Існують такі переживання, які трансцендують за межі граничної смислової сфери світу повсякденності й співвідносяться з іншими граничними сферами значень, іншими реальностями – світами релігії, мистецтва, фантазій, сновидінь. За допомогою символічних репрезентацій людина намагається «схопити» ці трансцендентні феномени подібно до того, як вона «схоплює» чуттєвий світ. Отже, можна погодитися з А. Шюцем, який уважає, що символи відносяться до аппрезентативних співвіднесень вищого порядку, до універсальних структур свідомості, за допомогою яких людина намагається примиритися зі своїми багатообразними переживаннями трансцендентності [7, с. 501]. Відповідно, розуміння символу полягає не в раціональному схопленні його значимості, а в екзистенціальному переживанні

його смислового наповнення, в якому долається розрив між трансцендентним і іманентним вимірами людського буття.

Символи репрезентують смислові коди реальності, структури і стани свідомості. «Символ – це річ, яка має здатність індукувати стани свідомості, через посередництво яких психіка індивіда включається в певний зміст (структури) свідомості» [2, с. 151]. При цьому символи можуть виступати і як пряме «означення» свідомості, і означувати дещо предметоподібне, що посередньо репрезентує свідомість. Відповідно М. Мамардашвілі та О. П'ятигорський розрізняють символи свідомості та вторинні символи. Виявлення символів самої свідомості, на їх думку, дає змогу відрізнити певні безпосередні принципів визначеності свідомості від тих вторинних опосередкованих засобів їх вираження, які ми бачимо, наприклад, у мистецтві, і які називаються художніми символами. Подібні уявлення про символи як засадничі елементи структури свідомості розвиває М. Еліаде. Він трактує символи як вираження людського знання в термінах трансцендентальної реальності, абсолютного виміру людського буття. Еліаде називає їх структурами знання, які виходять за межі конкретно-історичних культурних форм, і в яких міститься засадничий сакрально-релігійний смисл [9, с. 37].

Символи свідомості є трансцендентальними структурами, вони апріорно присутні в глибинах нашої психіки й можуть проявитися за певних обставин, зумовлюючи форми та зміст нашого досвіду. Кожен первинний символ може мати більш або менш широкий спектр репрезентацій у вигляді вторинних символів. Наприклад, первинний символ сакрального (священного, трансцендентного) може бути репрезентований такими вторинними символами, як мана, тотем, Дух, Абсолют, Бог тощо. Вторинний символ, або символічний образ, за умови, що він «живий», дієвий, на глибинному рівні свідомості співвідноситься із символами вищого порядку – символами свідомості. Якщо цей зв'язок порушується, символи культури можуть перетворитися на звичайні порожні знаки, які втратили зв'язок зі сферою трансцендентного.

Символи другого порядку – це символи культури, за посередництвом яких в чуттєво-конкретних образах репрезентується глибокий і багатозначний ідейний зміст, трансцендентне виражається через іманентне. Результатом символічного відношення є образ світу, як та інтегративна характеристика нашого досвіду, що зумовлює наші уявлення, почуття, емоції, дії. Так звані похибки символічного пізнання (його невідповідність даним емпіричного досвіду) стимулюють свободу творчої уяви, фантазії. Проте символізм – не просто фантазія: він притаманний самій структурі людської свідомості й діяльності.

Психологи припускають, що на ранніх стадіях антропогенезу здатність розрізнити зовнішнє і внутрішнє ще не сформувалася, два ряди образів накладалися, перекривалися, так що сприйняття світу збігалось з внутрішніми відчуттями. Ця амбівалентність, складна діалектика внутрішнього та зовнішнього й закладена в природі символу. Е. Нойманн порівнює стан первісного людства зі станом сну: «У сновидіннях ми живемо у внутрішньому світі, не

усвідомлюючи цього, адже всі фігури сновидінь є образами, символами та проєкціями внутрішніх процесів. Так само і світ людини примітивної культури передусім є внутрішнім світом, який сприймається як зовнішній. Це стан, коли внутрішнє і зовнішнє не відрізняються одне від одного. Відчуття єдності з Всесвітом, здатність змісту змінювати форму й місце відповідно до законів подібності та символічної близькості, символічний характер світу й символічне значення всіх просторових вимірів – верх і низ, ліворуч і праворуч, значення кольорів і тому подібне – все це світ сновидінь поділяє з періодом світанку людства. Тут, як і там, духовні предмети набувають “матеріальної” форми, стають символами» [3, с. 294].

Безсвідоме представляє себе свідомості у формі символічних образів, які К. Г. Юнг називає архетипами. Юнг розумів архетипи як певні структурні схеми-прообрази, які існують у сфері колективного безсвідомого як своєрідні конденсатори психічної енергії та колективної прапам’яті. У ширшому розумінні архетипи – це певні стійкі елементи культури, які означають найбільш загальні первісні мотиви й образи, що мають загальнолюдський характер і лежать в основі не тільки міфологічних та художніх структур психічного, а й буденної свідомості. Центральне представництво цих образів у свідомості забезпечує більш всеосяжне й цілісне сприйняття внутрішнього та зовнішнього світу і, відповідно, покращує орієнтацію людини у всіх видах діяльності.

Будь-яке співвідношення із символами свідомості, з архетипами, яке переживається або просто іменується, «зачіпає» нас. Як зазначив К.-Г. Юнг, «воно дієве тому, що пробуджує в нас голос більш гучний, ніж наш власний. Той, хто говорить первообразами, говорить ніби в тисячу голосів, він підкорює, він підіймає те, що описує, з однократності й часовості у сферу вічного, він підносить особисту долю до долі людства й таким чином вивільняє в нас ті рятівні сили, які одвічно допомагали людству звільнитися від будь-яких небезпек і перемагати навіть найдовшу ніч» [8, с. 284]. Одержимість архетипом пов’язує індивіда з людством, зміцнює соціально-інтегративні процеси. За посередництвом символу архетипи безсвідомого прориваються через творчу особистість у свідомий світ культури.

Символи утворюють зв’язок між свідомістю, яка прагне вивільнитися і систематизувати себе, з одного боку, і трансцендентальним змістом людської психіки – з іншого. «Доки цей світ існує і продовжує діяти через різні ритуали, культу, міфи, релігію і мистецтво, він не дає двом сферам розколотися, тому що в результаті дії символу одна сторона психічної системи постійно впливає на іншу і встановлює з нею діалектичні взаємозв’язки», – зазначає Е. Нойман [3, с. 377]. Символ є своєрідним трансформатором енергії, саме тому будь-яка значима людська діяльність починається і супроводжується різноманітними символічними актами – релігійними, естетичними, ідеологічними тощо. Феномени ритуалу, міфу, мистецтва об’єднуються загальним поняттям «символічна дія». Поступово смисл символу викристалізовується, відокремлюється від конкретної дії і стає культурним надбанням, яке піддається усвідомленню

та інтерпретації. Історично символізація сприяла розвитку свідомості, адаптації до реальності, відкриттю та пізнанню об'єктивного світу.

Символ є унікальною виражальною формою, оскільки має внутрішній зв'язок із тим, що він символізує. Він не тільки вказує на інше, а й сам є реальним носієм цього іншого, його повноважним репрезентантом. Флоренський характеризує двоєдину онтологічну природу символу так: «Буття, яке більше само за себе, – таке основне визначення символу. Символ являє собою те, що не є ним самим, що більше за нього ... що суттєво через нього об'являється... символ є така сутність, енергія якої, зрощена... з енергією певної іншої, більш цінної в цьому відношенні сутності, несе таким чином у собі цю останню» [6, с. 257].

Через складну діалектичну взаємодію трансцендентного й іманентного, раціонального та ірраціонального, внутрішнього і зовнішнього, ідеального і матеріального, яка має місце в символізації, людина набуває духовність як здатність до глибинної причетності до буття, співвіднесеності з трансцендентним. Як зазначає К. А. Свасьян, «символізм є абеткою думки, яка має справу з духовними реаліями» [5, с. 59]. Тому символізація проявляється як формувальний фактор людської свідомості, як спосіб її одухотворення. Дух розкривається людині лише в символічних формах. У такому розумінні символ – знаряддя духу. Міф, мистецтво, релігія, мова – все це символічні вирази творчого духу людини, або ж форми символічної об'єктивації духовного в культурі. Таким чином проблема символу вводить нас в онтологічний вимір культуротворення, адже в символічній формі репрезентується образ ієрархічно структурованого, але тим не менше, цілісного, буття.

Література

1. Кассирер Э. Философия символических форм: Введение. // Культурология. XX век: Антология / Эрнст Кассирер. – М.: Юрист, 1995. – С. 163–212.
2. Мамардашвили М. Символ и сознание / М. Мамардашвили, А. Пятигорский. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 320 с.
3. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания / Эрих Нойманн. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1998. – 464 с.
4. Свасьян К. А. Проблема символа в современной философии / К. А. Свасьян. – Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1980. – 226 с.
5. Свасьян К. А. Становление европейской науки / К. А. Свасьян. – Ереван: Изд-во Арм.ССР, 1990. – 377 с.
6. Флоренский П. У водоразделов мысли / Павел Флоренский // Сочинения в 4-х т. – Т. 3. – М.: Мысль, 2000. – 621 с.
7. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / Альфред Шюц. – М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004. – 1056 с.
8. Юнг К. Г. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству / К. Г. Юнг // Собрание сочинений: в 19 т. – Т. 15. Феномен духа в искусстве и науке / Карл Густав Юнг. – М.: Ренессанс, 1992. – С. 93–120.
9. Eliade M. Images and Symbols / M. Eliade. – London: Sphere Books, 1991. – 282 p.

ГОЛОЛОБОВА Катерина

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця*

«ТЕОРІЯ ІНТЕНСИВНОГО СВІТУ»: ПЕРЕВАГИ ТА ПРОТИРІЧЧЯ

Сучасні західноєвропейські та американські дослідження пропонують відмовитися від терміна «відставання» стосовно до людей з особливостями розумового розвитку (і до дітей з синдромом Дауна зокрема), оскільки він може означати, що при належній стимуляції їх розвиток стане нормальним. Пропонують використовувати термін «альтернативний», або «індивідуальний», або «інший» розвиток.

Але, якщо він не випадково «інший», а є перехідною ланкою до наступного рівня розвитку свідомості?

Є багато теорій про причини аутизму - розлади розвитку, які стосуються соціальних навичок і комунікації з іншими людьми [1, С. 34]. Професор Генрі Маркрам є автором «теорії інтенсивного світу», яка перевертає традиційне розуміння розладів аутичного спектру.

Теорія стверджує, що аутизм викликається надмірною стимуляцією мозку і нездатністю нервових клітин впоратися з потоком сенсорних даних. У сучасному світі, перевантаженому рекламою, інформацією з ТБ, мобільних пристроїв, соціальних мереж, навіть здорова доросла людина може відчувати втому від такої навали даних. Тому еволюція направляє людину по шляху розвитку мозку, який зможе впоратися з перевантаженням органів відчуттів. Побічним результатом такої еволюції є випадки аутизму [2].

В цій теорії передбачається, що аутизм є результатом гіперфункції нервової системи, провідної як до проявів обдарованості, так і до стану перезбудження.

Для спільноти навколо аутизму однією з привабливих рис цієї теорії є спосіб, яким Маркрами критикують «моделі дефіциту» аутизму і просувають аутизм як набір посилених можливостей, а не як порушення. При більш уважному погляді на теорію інтенсивного світу картина, проте, не настільки однозначно позитивна, як свідчать коментарі. Маркрами описують аутизм як постійне відчуття «похмілля і невисипання» і говорять, що для нього характерні крайні реакції страху [3].

Дійсно, вони окреслюють усі «можливості» як проблематичні симптоми, які потрібно стримати, перш ніж людина зможе функціонувати осмислено і демонструвати підвищені здібності. За контрастом, інші моделі, такі як модель «посиленого функціонування сприйняття», описують справжні навички і перевершують здатності, що спостерігаються при аутизмі [4].

Через значну нерівномірність формування психіки при аутизмі як спектральному порушенні розвитку, неоднозначним є прогноз для аутичних дітей.

Загалом йдеться, що, за сприятливих умов формування, найкращий прогноз мають діти з синдромом Аспергера, аж до набуття професійної й особистісної реалізації. Національний інститут неврологічних розладів та інсульту (National Institute of Neurological Disorders and Stroke, NINDS), відділення Національного інституту здоров'я США, визначає синдром Аспергера як порушення розвитку (високофункціональний аутизм). Але кожна аутична дитина має великі ресурси розвитку. Тому виявлення дітей з розладами аутичного спектра в ранньому віці та організація інтенсивної корекційної допомоги на високопрофесійному рівні сприятиме їхній ефективній адаптації до такого незрозумілого для них світу людей. Синдром Аспергера – це порушення розвитку. У людей з синдромом Аспергера немає виражених інтелектуальних і мовних дефіцитів. (В іншому випадку їм ставиться діагноз «аутизм»). Але у таких людей є труднощі у взаємодії, спілкуванні з іншими людьми. Вони не розуміють соціальні сигнали, і їм важко висловлювати свої емоції.

Труднощі розуміння аутизму полягають у тому, що й досі нема узгодженої ґрунтовної теорії щодо цього порушення розвитку, натомість є понад десять різноманітних підходів, які можна об'єднати в поведінкову, біологічну та когнітивну концепції. За цими концепціями порушення аутичного спектра мають різні пояснювальні моделі та різноманітні підходи до його вивчення й корекційних заходів.

Існують випадки, коли аутизм, наприклад аутизм-савант, може мати як наслідок незвичайні здібності. Самі аутисти пояснюють свої здібності тим, що вони візуалізують всю почуту або побачену інформацію. Сухі цифри у свідомості саванта перетворюються на натхнені істоти, що володіють кольором, запахом і образом: «Якщо мені потрібно помножити 49 на 90, я просто уявляю собі 49 як квадрат $7 * 7$ і 90 як елемент квадрата $10 * 10$, після чого візуально накладаю їх один на одного. На жаль, в школі так рахувати не вчать».

У сучасній нейронауці існує точка зору, що виникнення здібностей савантів пов'язане з втручанням екзо-чи ендогенних патологічних процесів в морфологію півкуль, а саме в міжпівкульну асиметрію. Як відомо, з функціонуванням лівої, ведучої, півкулі пов'язане абстрактно-логічне, вербальне, дискретне мислення, в той час як праве відповідає за просторово-образне, невербальне, симультанне мислення, яке має вирішальне значення для творчості. За результатами досліджень, у більшості савантів ліва півкуля більшою або меншою мірою пошкоджена. Враховуючи зв'язок «правопівкульного мислення» з ейдетизмом, музичними та художніми здібностями, можна припустити, що права півкуля компенсує втрати, які понесла особа внаслідок пошкодження лівої. Так, в ході проведених в 1975 р. пневмоенцефалографічних досліджень були виявлені пошкодження лівої півкулі у 15 з 17 аутистів, 4 з яких володіли здібностями савантів. Пізніше дані про порушення функціонування лівої півкулі у аутистів в порівнянні з більш задіяним правим підтвердив Б. Римланд з Інституту дослідження аутизму в Сан-Дієго (США), проаналізувавши дані 34 тис. людей з цим розладом.

Ураженням лівої півкулі гарвардські вчені Н. Гешвінда і А. М. Галабурда пояснюють, чому у чоловіків частіше, ніж у жінок, виникає не тільки синдром

саванта, але також порушення мови, гіперактивність і аутизм. Відомо, що ліва півкуля мозку розвивається повільніше правої і довше залишається вразливою для небажаних пренатальних впливів, а в ембріона чоловічої статі більш високий рівень тестостерону може надавати токсичну дію на розвиток нервової тканини. Таким чином, агресивний тестостерон гальмує розвиток лівої півкулі і провокує більшу вираженість міжполушарної асиметрії у чоловіків.

Виходячи з вищесказаного, формується новий підхід до вирішення проблеми «патології свідомості» та бачення світу. І не важливо, що будь-який акт інакомислення може мати негативне забарвлення, а може бути результатом розвитку самої свідомості або її еволюції.

Аутизм для нас залишається одним із самих незбагнених особливостей цілісного розвитку, у зв'язку з яким неможливо застосовувати однозначні характеристики і вважати себе бездоганним фахівцем. Ми досі бачимо себе на початку шляху. Попереду – непрості завдання, надії й радощі, нові відкриття.

Згідно зі звітами міжнародних фондів, випадки аутизму за останні роки зросли на 500%. Якщо така тенденція збережеться, то через десять років аутизм буде діагностуватися у одного з 22-ох людей.

Якщо розглянути Синдром аутизму, Синдром Дауна та синдром Аспергера не як патологію, то це відкриває зовсім нові горизонти в аналізі не лише проблеми лікування дітей з цими синдромами, але й поняття свідомості взагалі. Але це буде вимагати докорінної зміни у відношенні до оцінки не лише статусу дітей з синдромом Дауна, Аспергера, аутизму, а й зміни методів лікування.

Література

1. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: Монографія. — К.: Видавництво «Фенікс», 2010.
2. Markram H., Rinaldi T., Markram K. The intense world syndrome-an alternative hypothesis for autism, *Frontiers in neuroscience*, 2007.
3. Remington Anna , Frith Uta. Intense world theory raises intense worries, 2014.
4. Stene J., Fischer G., Stene E., Mikkelsen M., Petersen E. (1977) Paternal age effect in Down's syndrome. *Annals of Human Genetics* 40:299-306

ДЕРЖКО Ігор

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та економіки*

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

ДЕЯКІ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ЛЮДСЬКОГО МИСЛЕННЯ

Проблема співвідношення функцій головного мозку та ідеального буття свідомості є однією з найдавніших в історії філософської думки. Особливої гостроти проблема набула в епоху Нового часу. Бурхливе становлення природознавства, яке розчепилося на базові фундаментальні науки – математику, фізику, хімію та біологію, додало дослідникам нової інтелектуальної зброї щодо аналізу вічної проблеми – співвідношення душі та тіла.

В контексті XVII та XVIII століття, перших успіхів у формуванні засад біологічно-медичних наукових дисциплін, звело проблему душі та тіла до більш конкретної, наукою вивіреної проблеми – мозок та психіка; головний мозок, його півкулі та свідомість.

Механіка Галілея – Ньютона, евклідова геометрія, поглиблена аналітичною геометрією Декарта, та принцип причинно-наслідкового детермінізму Лапласа, стали методологічною основою, альфою та омегою тогочасних наукових дисциплін, рівень науковості яких визначався ще і достатністю використання математичного апарату. Зокрема, щойно сформоване Ляйбніцом інтегрально-диференціальне числення, надавало особливого шарму новітнім природничим теоріям.

Ідеальним взірцем, своєрідною базовою моделлю для всіх феноменів Всесвіту, його комплектуючих складових та світобудови в цілому, став механічний годинник. Досконалість його системи заворожувала та стала довершеним проектом, що визначав конструювання всіх механізмів, агрегатів, виробничих верстатів, які використовувалися як у промисловості, так і у військовій справі зокрема.

Всі мега- та мікрооб'єкти, пізнані за допомогою телескопів та мікроскопів, космічні тіла та елементарні живі клітини, теж вивчалися за принципом механічного годинника. Навіть Всесвіт у цілому, з усім різноманіттям зоряних систем, це теж гігантський годинник, сконструйований Творцем. Бог надав цьому Всесвіту-годиннику першопоштовху, і з того часу його розвиток не потребує Божого втручання, а здійснюється на основі чітких природничих законів, які нам дано пізнавати.

Деїзм потісняє теїзм та стає своєрідним арбітром у дискусії між моністами та дуалістами щодо субстанції та її атрибутів. Власне, можливість припущення народження ідеального матеріальними процесами та зведення Духу

до матерії, а людського організму до складного механізму (на кшталт годинникового), змусило Декарта привернути увагу до принципової сутнісної несумісності матеріального та ідеального.

Матерія має основним атрибутом протяжність, геометричну просторову структуралізацію. Вона – модальна, сприймається органами чуття, які за необхідністю, можна посилити оптичними лінзами, слуховими пристроями.

Ідеальне, думка, феномени психіки, не підлягають фізичним інтерпретаціям, зважуванню чи вимірюванню. Зміст та сенс визначають статус ідеального, воно завжди про щось, що є поза ним, а не тільки те, чим виглядає.

Тому матеріальність думки є нонсенсом, як і взаємозаперечливі вислови – гаряче морозиво, круглий квадрат, жовтий логарифм.

Декарт добре розумів проблемну глибину єдності та несумісності матеріального та ідеального. Думку та ідею не можна віднайти в клітинах кори головного мозку, але і без здорового функціонування наших нейроструктур ми втрачаємо здатність мислити. Матерія та ідеальне співіснують як самостійні самодостатні реальності, які не здатні породжувати одна одну, а є кінцевою причиною самих себе. Тому принцип психофізичного паралелізму пояснює співбуття несумісних, взаємонезумовлених матерії та думки, як самостійних субстанцій. Мозок не є органом мислення, але за допомогою мозку людина мислить. Подібно, як в структурі автомобіля, не закладено результат, здобутий за його допомогою – поїздка в Карпати чи до далеких родичів. Загалом, і в структурі наших нижніх кінцівок, ми не знайдемо сутності ходи, тобто додання простору в часі. Так можна перефразувати сучасною мовою думки великого Картезія.

Віддаючи данину своєму часу та рівню здобутків природничих наук, Декарт теж хибував вульгарно матеріалістичними уявленнями та вважав, що містком між матеріальним тілом та ідеальним духом є шишковидна залоза – епіфіз.

Тотальні вульгарні уявлення про механічну будову Світу продукував Ламетрі. У його трактаті «Людина – машина» наше Я зведене до функціонального ефекту руху та взаємодії різноманітних коліщат, важелів, анкерів тощо.

Спіноза спробував позбутися Декартівського дуалізму, як світогляду, та психофізичного паралелізму, як механізму пояснення співвідношення тілесного та духовного. Спіноза стверджує, що попри всю несумісність матеріального та ідеального, вони є неінакше, як два найвищі прояви однієї субстанції. Вони – два атрибути одного Абсолюту. Навіть називаючи цю абсолютну субстанцію матерією, яка здатна і простягатися (тілесне), і мислити (ідеальне), він закладає у ній креативне начало Деміурга Творця. Воно куди активніше та дієвіше за пантеїстичні трактування Першооснови. Тому і психофізичний паралелізм ідеального та матеріального трансформується у незнане раніше проблемне поле Духу та Тіла. Вони перпендикулярні одне одному (не паралельні!), де вісь абсциси – ідеальне, вісь ординати – матеріальне.

Унікальною здатністю людини є творити так звані символічні об'єкти – культуру в цілому. Ці об'єкти формуються на матеріальних носіях ідеальними образами загальних понять, що є виразниками прекрасного, морального та істинного. За носії слугують камінь та метал скульптур і будівель, полотно та фарби картин, звукові коливання поетичних та музичних творів.

Отож, як бачимо, два геніальні мислителі змогли задати рух думки на століття вперед.

Не в структурі головного мозку, не в ідеальних поняттях закладена сутність мислення. А у символічному полі артефактів культури, які ми створюємо, відтворюємо, зберігаємо, транслюємо та змінюємо. Здійснюємо ми це за допомогою головного мозку, настільки ж, як і за допомогою творчої діяльності рук та новаційної здатності побачити, почути, загалом, відчутти нове у здавалося б давно пізаному світі.

Мозок – це не орган мислення, а орган виживання, як і наші кінцівки та наші аналізатори. Сам по собі він не здатен мислити. Мозок мислить як елемент системи органічного та неорганічного тіла людини. Позбав нас органічного тіла, здатності рухатися, сприймати подразнення та відчувати, діяльність мозку паралізується. Позбав нас неорганічного тіла, тіла артефактів культури та цивілізації, ми перетворюємося у своєрідних робінзонів, які, щоб зберегти себе як людей, повинні відтворити біля себе бодай елементи неорганіки цивілізації на побутово-ужитковому рівні. Без цих цивілізаційних надбань (знаряддя праці, побуту), які є своєрідним продовженням органів нашого тіла, ми загинемо у так званій чистій природі. Подібно зійде з розуму, стане шматком тіла, голова професора Доуеля з відомого фантастичного роману, бо позбавлена живих зворотніх і, водночас, імперативних зв'язків з дійсністю, втрачає здатність мислити.

Недосконалість годинникової механічної моделі світу та людини почали розуміти ще за часів Декарта. У нього запитували, чому це раптом такий досконалий механізм не народжує собі подібного, маленького годинничка?

Але успіхи природничих наук XIX століття, вивчення електричної активності тканин живих організмів та клітин кори головного мозку, активізували уявлення до декартівської епохи. Бюхнер, Фогт, Молешот, порівнюють мозок з печінкою. Мозок продукує думки, як печінка жовч.

Деякі вчені породжують ілюзію можливого впливу на наші думки, погляди та переконання шляхом електрохімічного подразнення. Цю ідею активно підтримує Чернишевський у роботі «Антропологічний принцип у філософії». Йому дає гідну відповідь український філософ, прихильник Григорія Сковороди, Памфіл Юркевич, який нагадує про неприпустимість зведення об'єктивного статусу ідеального до матеріальних процесів.

Значною віхою у становленні нейрофізіології стає відкриття функціональної асиметрії півкуль головного мозку. Логічно-раціональна ліва півкуля та емоційно-чуттєва права, попри таку вузьку спеціалізацію в якийсь спосіб формують єдине семантичне поле свідомості, що адекватно відображає світ.

Згідно з Ернстом Геккелем, однією із семи загадок світу, непізнаних людством на початок ХХ століття, залишається свідомість, мислення. Унікальність ситуації в тому, що будь-які інші проблеми ми розв'язуємо за допомогою процесів мислення. А тут перед нами постає необхідність пізнати те, чим ми пізнаємо. Це все одно, що підняти себе самого. Нагадує це і давню притчу про можливості Бога, який здатен чи не здатен сотворити камінь, що сам не зможе підняти.

Отож, чи зможемо ми підняти самі себе, тобто зрозуміти механізми мислення, які дають нам змогу осмислювати Світ? Проблема ускладнюється, бо це осмислення Світу йде двома каналами – ліво- та правопівкульним, які теж незнаним способом зливаються в одне річище пізнання природи та себе в ній.

Вивчення людської думки, історії філософії зокрема, дають змогу спостерігати, що навіть раціональні конструкції поділяються на ті, де домінує виключно раціональне начало та ті, де емоційно-чуттєві представлення відіграють таку ж змістовну роль, як і чисто логічні.

Першою картиною цілісного образу світу є міфічна світобудова. Боги, божества, будучи надуманими емоційно-чуттєвими образами, відіграють водночас важливу раціональну роль в логічній калькуляції Всесвіту.

Філософія започатковує своє становлення виключно на засадах раціональної здатності навчати, консультувати, радити, а не віщувати, проповідувати, настановляти, як це робить міфологія та релігія. Але і філософія, яка започатковується, як натурфілософія, наповнена численними чуттєвими образами та емоційними уявленнями. І тільки Сократ, Платон та Арістотель максимально її раціоналізують. Проте в сократичному періоді античної філософії Платон не позбавляється емоційно-чуттєвого тла і балансує між ним та раціональністю. Тільки Арістотель набуває кінцевих завершень раціональних форм, продикуючи і систематизуючи логіку як орган безпристрасного аналізу.

Антична філософія виснажується лівопівкульною діяльністю. Настає період неоплатонізму. Плотін, Прокл пробують поновити статус чуттєвої складової нашого пізнання. Вдало поєднують образи та представлення Платона з концепцією Єдиного. Вони вважають, що еманация нисхідного духу з абсолютних висот ідеального на емпіричний ґрунт чуттєвого доповнюється висхідною сублімацією чуттєво-тілесного до висот небесно-ідеального, де радикально просвітлюється на позбавляється вольгарного.

Таким чином, ідеальне Платона набуває раціональних контурів, а раціональна Форма Арістотеля визріває земною тілесністю.

Чуттєве дитинство натурфілософії перейшло в раціональну зрілість сократиків та з часом підвело підсумки думками неоплатоніків, де повернення у дитинство нагадує старечу ностальгію за юністю й прагнення позбутися прикладного, місцями хижацького, раціоналізму.

Попри таку періодизацію ліво- та правопівкульної діяльності, наскрізним вектором через усі епохи проходять традиції діонісійства та аполонізму, де чуттєва та раціональна складові невинно змагаються та дають засоби єднання в одне семантичне поле – людську свідомість та самосвідомість.

Епоха Середньовіччя є своєрідним шабелем раціонального самопізнання людини. Якщо античність – це всі школи та напрями в зародку щодо сутності світобудови та місця людини в ній, то епоха Середньовіччя – це весь реєстр думки щодо теорії людського Я в глибоких та розлогих роздумах про сутність Бога.

Розпочинається цей період апологетикою та яскравим твердженням Тертуліана: «Вірую, бо абсурдно». Образно-чуттєвий елемент та вольове начало здавалось би, повністю поглинули раціональне. Але в роботах Августина Блаженного раціональне начало набуває форм самопізнання як умови досягнення Бога. Патристика в такий спосіб залучає лівопівкульне сприйняття світу до укріплення віри.

Ставка на раціональне, лівопівкульне, набуває особливої гостроти у Томи Аквінського в його раціональній містиці. Твердження «я переконався у тому, що вірував та обґрунтував те, на що сподівався» підкреслює системну логічність схоластики. Арістотель набуває найбільшої популярності у цю епоху, його вчення стає основою теологічної науки.

Середньовічна дискусія номіналістів та реалістів ще раз підтверджує неподільність чуттєвого та раціонального в доктринах тогочасних філософів та теологів. Гострота їх інтелектуальних поєдинків укріплює фундамент неподільності різних начал – право- та лівопівкульного.

Ще яскравіше продемонструвала себе розбіжність в емоційній та раціональній формі сприйняття світу в епоху Відродження. Водночас Відродження заклало найпотужніші містки, контакти та зворотні зв'язки між чуттєвістю та раціональністю. Данте, активний послідовник Арістотеля, в «Божественній комедії» оспівує людину у всіх проявах її тілесності, водночас, застерігаючи від можливого падіння в пекло. Шлях до порятунку, до небесної ієрархії може забезпечити найпотужніша сила, яка рухає Сонцем і світилами – це індивідуальне кохання обох. Власне, воно дає нам змогу зрозуміти, що любити треба весь світ, бо він, як і ми, творіння Боже. Як бачимо, схоластичні розрахунки, не завадили генію віддати належне епіцентру людської чуттєвості – любові.

Деяко пізніше Петрарка пориває з Арістотелівською схоластиккою і повністю віддається чуттєвим образам та уявленням. Він захоплюється Платоном, перекладає його діалоги, про які майже не згадували в Середньовіччі. Але, раціонально чітко визначає людське кохання як персонально незаміними стосунки, де взаємодоповнення закоханих робить їх сильнішими і настільки ж укріплює та облагороджує соціальні зв'язки.

Макіавеллі, палаючи пристрастю влади, формує своєрідний декалог здобуття та утримання її на виважених та продуманих, раціонально обґрунтованих логічних началах. Спалах мистецтва, науки, будівництва є характерною ознакою франко-романського Ренесансу, де чуттєва складова задає напрям розвитку людських переконань.

Германський Ренесанс привертає увагу до першовитоків християнства та гостро критикує католицьку церкву за відхід від канонів віри. Реформація не

тільки реорганізовує церковні інститути, а й формує нову систему світобачення. У католиків світ поділений на дві складові – сакральну, де всі прагнуть порятунку та живуть страстями спасіння, та вульгарну, яка потребує глибоких настанов та керованої практики порятунку несвідомих загублених людських душ. Лютер пропонує ще один елемент в світобудові – світську (секулярну) складову. Ті, хто перебуває в ній, досягає порятунку щоденною, регламентно визначеною працею, яка дає суспільно необхідний продукт. Логічна обґрунтованість та раціональне прогнозування набуває такої ж значимості, як і пристрасть молитви та катарсис покаяння.

Як бачимо, католицький світ сповнений пристрастями благородного та вульгарного характеру, доповнюється та посилюється раціонально-логічною складовою, регламентні приписи якої набувають такої ж сили та ваги, як і глибокі емоційно-чуттєві настанови та заклики до порятунку душі.

Після епохи Відродження свідомість європейської людини вперше досягає функціональної збалансованості емоційного та раціонального начала. Те, що здавалося несумісним, формує єдине смислове поле. Почуття та раціо взаємодоповнюються. Вони стають нероздільні, але не зливаються в єдину масу. У такий спосіб завершується функціональна еволюція людського мозку, яка тривала майже 40 тисяч років. Об'єм, вага, кількість звивин, їх архітектоніка не змінювалася. Але здатність формувати тимчасові локальні функціонально спеціалізовані нейроцеребральні центри залежно від потреб особи та вимог зовнішнього середовища, набуває особливої якості. У людини епохи Відродження найпотужніше спалахує її творчий потенціал та вміння освоювати всі напрямки людської діяльності.

На арену історії виходять особистості, які настільки ж успішно володіють практичною діяльністю, як і науково-теоретичним пошуком. Людська особа не обмежується одним видом творчості, а володіє, як мінімум, талантом освоєння сфери раціонально точних наук, так і хистом в царині художнього мистецтва. Поділ на фізиків та ліриків ще попереду. Леонардо да Вінчі стає взірцем такої універсальності. Марсель Фічіно проголошує людину богоподібною істотою, діяльність якої не пов'язана з однією професією, її різнобічна творчість здатна перетворювати світ і саму себе.

Подальший розвиток історії підтверджує функціональну зрілість нашого мозку, який навіть у ситуаціях суспільного відчуження та соціального протистояння здатен долати зовні нав'язані стани вузькопрофесійного утилітарного кретинізму. Думаю, що тотальна комп'ютеризація та інформатизація сучасної цивілізації звільнить людину та її мозок від рутинної стандартизованої діяльності. Недалекий час, коли ми повернемо себе у світ людських незгасимих можливостей – невпинно розвиватись та невгамовно творити.

ДЕРЖКО Ігор

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та економіки*

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

ШВЕД Ольга

*кандидат історичних наук, доцент кафедри військової підготовки
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного*

НЕТИПОВА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО МОЗКУ

Активне вивчення мозку людини розпочалося у другій половині ХІХ ст. Тогочасна оптична мікроскопія та технологія фіксування гістологічних препаратів були достатньою для вивчення клітинних шарів кори головного мозку, нервових волокон та інших структурних елементів. Цікаві клінічні спостереження за хворими, які перенесли інсульт, та травми, додавали кожного разу нової інформації, яка потребувала узагальнень. Найбільший подив тогочасних учених викликала відсутність зв'язку між розміром та вагою головного мозку та інтелектуальними здатностями людини. Стало популярним зважування головного мозку відомих інтелектуалів, учених, письменників після їх смерті. Особливо вражало те, що мозок Тургенева був удвічі більшим, ніж Анатоля Франса, але талановиті були обоє. Ще більший подив викликала те, що після травм та інсультів, які забирали вагомі частки мозкової тканини, інтелектуальні здатності через певний проміжок часу поновлювалися, як і втрачена пам'ять – як коротко-, так і довготривала.

Такий яскравий фактаж руйнував сталі емпіричні уявлення про співвідношення між структурою та функцією. Людський мозок володів ресурсом так званого відновлення – без видимої регенерації та нарощення втрачених тканин. Не менш дивувало те, що при психічних захворюваннях (так званих великих психозах), які глибоко порушують психіку та дезорганізують особистість, видимих змін мозку не спостерігалось, як і не було перемін при мікроскопічному дослідженні.

Описані зони та центри функціональної відповідальності тої чи іншої частини кори головного мозку (слуху, нюху, зору) не ліквідовувалися при втраті матеріального субстрату. За певний період часу функція відновлювалася. Отже, інші клітини суміжних зон створювали нові структурні центри, тобто перебирали на себе втрачене.

Тоді ж виникли питання, наскільки здатна людина освоїти той чи інший обсяг нових навиків, поведінкових схем.

У тваринному світі нові зв'язки із зовнішньою реальністю та нові поведінкові навички чітко прив'язані до строго локалізованих зон кори. Руйнація центру зумовлює і втрату певних здатностей. Тому у тварин навіть з висо-

коорганізованою умовно-рефлекторною діяльністю чітко визначена межа їх талантів та можливостей навчатися.

Особливістю людини є те, що вона може освоювати будь-які види діяльності та навчатися у будь-яких напрямках усіх наук. Як цей феномен пов'язати зі строго обмеженим об'ємом, вагою та малюнком церебральних звивин? Доречі, відкриття так званого пізнього неандертальця вразило антропологів тим, що об'єм його черепної коробки значно перевищував такий же об'єм зрілого неандертальця і нашого прямого предка – кроманйонця. Середня вага мозку сягнула 1600 г, що набагато більше середньої ваги мозку сучасної людини (1300г).

Виникає запитання – чому мозок людини не збільшувався з наростанням числа навиків первісної трудової діяльності та нових форм зв'язків із зовнішнім світом?

Стала незмінна вага людського органу мислення доповнена абсолютно новою якістю, якої не мають високоорганізовані тварини (людиноподібні мавпи, слони, собаки, дельфіни). Це так звані тимчасово актуальні високоспеціалізовані нейроцеребральні вогнища. Вони виникають за потреби формування нових зв'язків та нових діяльнісно-рухових схем. При втраті актуальності того чи іншого виду мислення та діяльної активності, тимчасові центри самозгасають. Цей унікальний ароморфоз людського антропогенезу дає змогу зняти з людського мозку обмеження на кількість та якість видів розумової та практичної діяльності.

Тому людині, і тільки людині дано освоювати світ та проводити експансію власного Я на зовнішнє середовище без жодних лімітувань. Власне, людина може розвиватися невинно назовні, захоплюючи щоразу нові території, ландшафтні зони, екологічні ніші. Настільки ж може вона вдосконалювати, покращувати вже освоєне. Тому існує твердження, що «вдосконаленню немає меж».

Отже, на актуальну безконечність світу, невичерпність його характеристик, накладається потенційна безконечність людських талантів та здатностей, фундованих універсальною невичерпністю людського головного мозку формувати, відповідно до потреби, нові, тимчасові нейроцентри. За умови, якщо б людський мозок не відрізнявся від мозку високоорганізованих ссавців та неандертальця, наш орган мислення сягнув би ваги декількох кілограмів. Це тому, що число нейроцентрів відповідало б кількості нових видів розумової та фізичної діяльності. Без сумніву, цей шлях безперспективний.

Людське дитя народжується безпомічне та абсолютно незахищене. Його фізичне становлення забирає, як мінімум, 16 – 18 років. Навіть коли зупинився ріст тіла, переміщення клітин та формування нових міжнейронних зв'язків та синапсів триває все життя. Людський мозок – вічно молодий. Лише вікові зміни кров'яного руслу та обміну речовин можуть накласти обмеження на його діяльність.

Людський мозок є гарантом функціональних здатностей інших органів та частин людського тіла. Найпростіша рухова активність – праксія, перебуває під контролем та управлінням головного мозку. Найелементарнішу праксію

неможливо скопіювати стовідсотково. Вона теж творчий неповторний акт, як і будь-яка думка, наповнена різними сенсами. Мозок перебуває в стані постійного динамічного контакту із зовнішнім світом. Власне, неперервність такого зворотного зв'язку з оточенням, забезпечує так званий стан внутрішнього світу, в якому вирують думки, відображаючи та творячи зовнішню дійсність.

Можливість штучного відтворення мозку є мрією трансцендентного характеру. Ми можемо створювати складні й надскладні машини, але всі вони мають кількісні та якісні обмеження. Мозок немає обмежень. Він – потенційно безконечний, тому і здатний відображати всі прояви актуально невичерпного світу за допомогою Розуму. Змоделювати нам дано тільки одну з його функцій – розсуд, який оперує кількісно та якісно визначеними об'єктами на засадах репродуктивного відтворювального мислення методом аналізу та індукції. Заділ же розуму – безмежна невизначеність та безконечна непередбачуваність. Власне, в цій реальності, він зреалізовує свою функцію – продуктивне мислення, творення нових очевидностей методом синтезу та дедукції.

Новаційність та креативність дає людині можливість подолати власну одиничність та часопросторову обмеженість свого тіла. Силою думки вона підіймає себе у неспинні потоки Великого Всесвіту, де набуває параметрів тієї ж безконечності.

ЄЩЕНКО Тетяна

кандидат філологічних наук, доцент,

член НТШ, завідувачка кафедри українознавства

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

ДИСКУРСИВНА МЕТАФОРА: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ПРАГМАТИКА (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

Постановка проблеми. Синтагматичне розгортання метафоричного образу у поезії 1990-х років може охоплювати і найвищий щабель синтаксичної структури - текст в цілому. Щодо цього Світлана Ахмадєєва слушно підкреслює: «формою існування метафоричного образу може бути слово, словосполучення, речення, контекст, текст» [1, с.3]. Вказана проблема зрідка актуалізувалася у лінгвістичних розвідках як загальнотеоретичного (Джордж А. Міллер), так і практичного плану (Майкл Ріффатер). Втім, ретельне вивчення українських студій сучасної метафори показало: структурно-граматичний аспект кваліфікації названих висловів обмежувався їх розглядом на рівні речення (Лілія Андрієнко, Лариса Кравець, Надія Лобур, Тетяна Матвєєва, Ірина Нечитайло, Оксана Тищенко та ін.). Це пояснюється академічним утвердженням в україністиці думки про те, що вищим ступенем розвитку синтаксичної структури є речення, а не текст. Не дивним є і стан гетерогенної сигніфікації метафори на рівні тексту у терміносистемі наукової картини світу.

Метою розвідки є опис семантики, структури і прагматики дискурсивної метафори української поезії 1990-х років.

Об'ємну метафору, яка складається із окремих простих метафор, почасти кваліфікували як: «1) складну метафору; 2) композиційну метафору; 3) комплексну метафору; 4) суперметафору; 5) гіперметафору; 6) метаметафору» [3, с. 45]. Харківські дослідники Лідія Піхтовникова і Світлана Корінь пропонують виокремлювати метаметафору – «когнітивне утворення, яке репрезентує ієрархічну структуру самостійних метафор, об'єднаних єдиною семантикою і метою. Метаметафора забезпечує смислову зв'язність художнього дискурсу; через метаметафори формуються основні художні образи, концепти і просторово-часові структури дискурсу. Функція метаметафори полягає у переносній репрезентації різних сторін об'єкта опису в художньому дискурсі. Окремі самостійні метафори у складі метаметафори створюють ієрархічний код, що дає змогу адресатові сприймати об'єкт опису як цілісну картину» [3, с. 12]. Французький мовознавець Майкл Ріффатер на позначення актуалізованої метафоричної структури уводить термін дискурсивної метафори [6, с.46 - 60]. Специфіка останньої полягає у тому, - каже вчений, - що вона утворюється не простим зчепленням метафор за принципом монтажу та зв'язку «кадрів», а метафоризацією стереоскопічного тексту - сценарію як цілісної смислової

одиниці. На образному рівні його єдність забезпечується реалізованою ситуативною метафорою, а на рівні конкретної конструкції - динамічною взаємодією диференційованих метафор. Джордж А. Міллер називає вислови з переносним значенням на рівні тексту «сентенціальними». Вчений-лінгвіст слушно підкреслює, що у такій побудові «загалом нічого не зберігається від референта; сентенціальний концепт повинен цілком розпізнаватися із тексту чи контексту» [2, с. 254].

Ретельне вивчення мовного матеріалу показало: українська поезія 1990-х років характеризується створенням вказаних метафоричних образів. Велику їх кількість спостерігаємо в ідіолектах інтровертного типу письменників, для яких характерна манера цілісного витворення вірша-образу, вірша-метафори. Наприклад:

Янгол із чорним крилом
опустився на землю
і ніяк не може висидіти
велику писанку
Отак і стою з невідталім зародком у животі
бо коли малювала то птаха випила
А над крихкою порожниною темінь
бо ж янгол із чорним крилом
то чорний Янгол

(Неда Неждана, с. 16).

Домінуючі образи інтегрують текст (фрагмент потоку свідомості) у цілісність, підтверджують системний характер творчості поетів-дев'ятдесятників. На них зосереджуються уява та чуття читача. Предметний і одухотворений аспекти світу ніби переплітаються, переливаються один в один. Із усього калейдоскопу найрізноманітніших картин, метафоричних контекстів: «велика писанка» - «невідталий зародок» - «темінь над крихкою порожниною», стереоскопічно прочитується (інтерпретується) завуальована думка автора - марність надій, сподівань, ненародження нового життя, тобто «мертве» життя, «мертва» ідея. Водночас, «янгол із чорним крилом» - символічний образ смерті. Отже, у наведеній поезії Неди Нежданої смерть є метафорою-текстом, оскільки вона не репрезентована на денотативно-сигніфікативному рівні, а цілісно функціонує завдяки динамічній взаємодії локальних метафор. Текстотворювальними властивостями метафори, на наш погляд, саме і є її здатність бути мотивованою, розгорнутою, тобто поясненою і продовженою. Як слушно зауважує Віра Харченко, «ефект текстотворення – це наслідок таких особливостей метафоричної інформації, як панорамність образу, велика частина позасвідомого в його структурі, плюралізм образних віддзеркалень» [5, с. 23].

Варто підкреслити: дискурсивна метафора вияскравлювала ідіолект українських поетів попередніх епох. Про метафору-вірш як структурне ви-

раження духовних цінностей поетів-шістдесятників веде мову і Наталія Слобода. Зокрема науковець підкреслює, що вказаний тип метафор є «найскладнішим рівнем метафоричної образності, що реалізується у метафорі-вірші – наскрізно метафоричній побудові, підпорядкованій цілісній характеристиці імпліцитного явища. Залежно від особливостей мовомислення кожного поета, ця характеристика може набувати різних композиційних форм. Деякі з досліджуваних текстів близькі до метафор-порівнянь, оскільки насичені так званими ключовими образами (простими метафорами і власне порівняннями), що містять безпосередні вказівки на правильне розуміння імпліцитного явища. Інші ж поезії мають більш алегоричний характер і тяжіють до метафори-символу (особливо Л. Костенко). Унаслідок аналізу семантичної структури метафор-віршів було встановлено, що вони здебільшого спрямовані на метафоризацію сфер, ціннісно вагомих для людини. У шістдесятників простежуються певні паралелі щодо співвіднесення імпліцитного та експліцитного планів, спеціальних для цілої низки метафор-віршів: 1) мистецтво, творчість – хліборобська праця («Косар» В. Симоненка, «Я – жниця поденна» Л. Костенко, «Сіач Д. Павличка»); 2) духовна спадковість – образ криниці («Франкова криниця» Д. Павличка, «Чигиринський колодязь» Л. Костенко); 3) почуття – стихія («Море радості» В. Симоненка, «Пригадую усе до слова...» В. Симоненка, «Сумна Колумбіана» Л. Костенко); 4) природа – людина («Черешня, як та мати, край дороги...» Д. Павличка, «Осінь дикунська» Л. Костенко)» [4, с. 12 - 13].

Висновок. Сегментно-структурна організація метафоричних образів 90-х років ХХ ст. може охоплювати увесь текст. Останнє засвідчує конденсованість мислення поетів-дев'ятдесятників, ускладненість створених ними художніх образів. Такі смислові домінанти яскраво свідчать про ціннісні орієнтири поетів, а принцип композиційної організації виявляє тяжіння авторів до конкретно-образного чи абстрактного мовомислення, що посилює прагматичну роль метафори. І якщо в українській поезії шістдесятників високою продуктивністю метафор-віршів характеризуються стилі Дмитра Павличка та Василя Симоненка (пор.: [4, с. 13]), в ідіолектах поетів-дев'ятдесятників віддають перевагу вказаним метафоричним образам Анатолій Дністровий, Ростислав Мельників, Неда Неждана та Максим Розумний.

Література

1. Ахмадеева С. А. Аппликативная метафора: структурные, морфолого-семантические и коммуникативно-прагматические особенности функционирования в языковом и речевом аспектах : Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01. / Кубан. гос. ун-т. / С. А. Ахмадеева. - Краснодар, 1999. - 21 с.
2. Миллер А. Джордж Образы и модели, уподобление и метафора / Джордж А. Миллер // Теория метафоры : сб. статей / Пер. с англ., нем., фран. и др. - М.: Прогресс, 1990. - С. 236 – 283.
3. Пихтовникова Л. С., Коринь С. Н. Метафора и метаметафора в немецкоязычном художественном дискурсе : когнитивный и прагмалингвистический аспекты : монография / Л. С. Пихтовникова, С. Н. Коринь. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – 200 с.

4. Слобода Н. В. Синтаксис поетичної метафори [Текст] : монографія / наук. редактор М. С. Ковальчук, к.філ.н., доц. / Н. В. Слобода – Дніпропетровськ: ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2011. – 136 с.
5. Харченко В. К. Функции метафоры [Текст] : [учеб. пособие] / В. К. Харченко. - Изд. 2-е. - М. : URSS. ЛКИ, 2007. - 86 с.
6. Riffaterre M. La metaphore filee dans la poesie sur realiste / M. Riffaterr // Langue francaise. - № 3. - P. 46 – 60.

Список використаних джерел

1. Неждана Н. Котивишня [Текст] : поезії / Н. Неждана. – К.: Смолоскип, 1996 –108 с.

ЖАДЬКО Віталій

*доктор філософських наук, професор кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету*

МОВА ЯК АРСЕНАЛ МОТИВАЦІЙНИХ СПРЯМУВАНЬ СВІДОМОСТІ

Діяльність людини як соціальної істоти значною, навіть – вирішальною, мірою визначається тим змістом, який несе система її мовлення. Тут потрібно виходити з аксіоми, що «людину творить мова», яка для неї є «домом її буття» (м. Гайдеггер). Цю аксіому закріплено у релігійній філософії християнства. І не лише в ній, але й у всіх світових релігіях, які свій людино-творчий поклик вбачають у тому, щоб людина благоговійно ставилась до мови: щоденно повторюючи молитви, свідомість людини поступово наповнюється тими мотиваційними смислами, які вона містить у собі.

На жаль, як в історії людства, так і особливо в історії українського народу, такий статус за українською мовою заперечувався його колонізаторами. Вони завжди інтуїтивно відчували, що підкорені ними народи, спілкуючись своєю мовою, не можуть органічно й гармонійно вжитись в соціум народу-поневолювача. Звідси заборона мов підкорених народів, властивих їм звичаїв, традицій, культури загалом. Гіпотеза (у сфері соціальних явищ немає абсолютних, виключно об'єктивних істин) Сепіра та Уорфа свідчить про це. Наведу її зміст: «Людська сутність живе не в одному тільки об'єктивному світі, не в одному лише світі соціальної діяльності, як це, зазвичай, вважається. Значною мірою людина перебуває під владою конкретної мови, що є для даного суспільства засобом вираження. Було б заблудженням вважати, що людина пристосовується до дійсності абсолютно без участі мови і що мова є всього лише випадковий засіб вирішення специфічних проблем спілкування чи мислення. Насправді «реальний світ» більшою мірою будується підсвідомо, на основі мовних норм даної групи... Ми бачимо, чуємо і сприймаємо дійсність так, а не інакше, суттєвою мірою тому, що мовні норми нашого суспільства схиляють до певного вибору інтерпретації» [3; с.198].

Слід зазначити, що образотворча діяльність людини починається не зі слова, а з його складового – звуку, який, проте, відображає органічну цілісність тіло-будови в її душевно-чуттєвому, а не тілесно-фізіологічному, як це має у тваринній фонетиці, вимірі. Ця висока духовна цілеспрямованість властива ранньому дитячому віку. Адже не світ речей, не їх образ, а звучання образів звуків творить їх душу й пробуджує до свідомого духовного життя.

Варто також навести думку відомого радянського вченого Ф. Поршнева, який, посилаючись на цю ж гіпотезу, по-перше, надав їй більш виразного мотиваційного характеру. А саме: «мова нав'язує людині норми пізнання, мислення і соціальної поведінки: ми можемо пізнати, зрозуміти і здійснити тільки те, що закладено в нашій мові» [1; с.183]. По-друге, відзначив, що таке

нав'язування являє собою примусову світоглядно-мотиваційну ментальну силу слова. «Слова, проголошені одним, невідворотним «роковим» чином визначають поведінку іншого, якщо тільки не наштовхуються на негативну індукцію, контрсугестію, що, зазвичай, шукає опору в словах третіх осіб або ж оформлених за такою моделлю. У чистому вигляді сугестія є мовлення мінус контрсугестія. Остання на практиці іноді виражена з повною силою, але іноді в понижений мірі – в оберненій залежності від ступеню авторитету особи, яка є джерелом сугестії» [1; с.187].

Він, як і лінгвістична філософія загалом, розглядав мову як засіб соціалізації, як основу соціальної психології, стверджуючи, що «ненормальність з точки зору психології – це ненавіюваність. Таке визначення справедливе для будь-якого суспільства, будь-якої епохи. Що саме навіюється, які саме норми поведінки, мови і мислення – це історично змінюється» [1; с.361]. Звідси випливає, що лексично й семантично розвинена мова органічно трансформується у практику мовомислення, роблячи людину суб'єктом суспільства, а не об'єктом маніпуляцій з боку «лукавих», зацікавлених в тому, щоб мова не була засобом аналітичного мислення, а всього лише засобом говоріння. Адже нерозвиненість мови асоціалізує людину, опускаючи її до рівня біологічних стадних істот, які, хоча й ведуть стадний спосіб життя, але це сукупність особин в обмеженому просторі, а не щось соціально-духовне, цілісне, свідоме своєї сутності.

Пошлюсь на авторитетну думку видатного українського мовознавця О. Потебню: „Кому траплялось спостерігати, як дитина неодноразово повторює про себе незрозуміле слово, як вона бавиться рухом своїх органів слова, хто скільки-небудь пам'ятає своє раннє дитинство, той погодиться, що „задоволення, що дістається людині від членороздільного звуку, надає цьому звуку визначеність, різноманітність і багатство сполучень”. Дитина сприймає звук із набагато більшою визначеністю, ніж тварина; в цей звук вона переводить своє суб'єктивне задоволення від руху органів і, знаходячи в ньому самому естетичну ціну, зупиняє на ньому увагу. ...Вже для дитини проголошення звуків є не тільки задоволення, але й робота. „Людина – говорить Гумбольдт, – устремлінням своєї душі *вимушує* у своїх тілесних органів членороздільний звук”. Це „устремління душі” тотожне тому, яке утворює мова, і взагалі робить можливим людський розвиток. ...„Намір надати значення і здатність слова мати його, і притому не значення взагалі..., а якраз відображати думку: ось усе, що характеризує членороздільний звук; крім цього, не можна в ньому знайти жодної відмінності від тваринного крику, з одного, і музичного тону, з іншого боку” [2; с.87-88].

Це вкрай важливо брати до уваги, аналізуючи інтерпретації значень, які мають нижче обрані мною суб'єктно-світоглядні іменники в українській та російській мовах. Для цього слід виокремити і взяти до уваги наступні визначальні моменти.

1. У природі людини, в її генетиці вже міститься її всесвітня соціальна сутність, прихована в мові як засобі соціалізації, комунікації. Соціальне тут проявляється у вигляді закону природи, втіленому в тілі кожного об'єкта.

Отже, щоб стати свідомим суб'єктом суспільного буття, вона зобов'язана робити мову об'єктом власного дослідження.

2. Оскільки людина як суспільна істота розсосереджена в природному просторі, перебуває в певному біогеоценозі, мова як атрибут буття диференційована на різні народні мови, які для них є первинними генетично закріпленими носіями загального закону соціалізації. Звідси й «підсвідомий вибір інтерпретацій» загального, яке для кожного народу явлене особливим чином. Звідси й проблеми порозуміння, оскільки лише розум загального, а не особливого, соціалізує їх в єдиний світовий загальнолюдський соціум.

3. Порозуміння між різними народами визначальною, мірою залежить від здатності носіїв особливих народних мов асимілювати зміст лексики інших народів, а не без будь-яких пізнавальних зусиль відкидати її. Для цього потрібно виробити волю до спротиву суто інстинктивної схильності до негативної індукції, протиставляючи їй позитивну, оскільки вона навіює загальне як різноманітне, а не всього лише одне, налаштовує на прозріння єдності народів і людей в різноманітному як способі існування єдиного, способі існування Мови як засобу вселюдського спілкування. На це здатні авторитетні для певного народного загалу особи завдяки усвідомленню того, що «у чистому вигляді сугестія є мовлення мінус контрсугестія». А «чистий вигляд» – це усвідомлення загального Розуму, Закону.

4. Духовне багатство людства, яке формують різні народи з властивими їм мовами, можливе шляхом подолання асоціальності, зумовленої нездатністю значних мас людей до навіювання на певний спосіб життєдіяльності засобами запозиченої лексики. Це і є психічна хвороба, діагноз якої – ненавіюваність, небажання включити у свій душевний і духовний простір «норми пізнання, мислення і соціальної поведінки», до яких схиляє, які навіює лексика й семантика мов інших народів.

Зважаючи на наведені міркування, я хотів би продемонструвати суттєві відмінності світоглядної мотивації, яку несуть в собі іменники російської та української мов, що визначають субстанціональний вимір Буття, і дати певну інтерпретацію тих «норм пізнання, мислення і соціальної поведінки», до яких схиляє автохтонна лексика її носіїв. Це дозволить, з одного боку, спростувати нав'язуваний століттями міф про те, що українці й росіяни – це один народ, з іншого, запропонувати представникам одного з них стати на шлях порозуміння не засобами негативної індукції, яка в наш час набула форми фактичної ненависті, засобом якої стала війна, а засобом вивчення мови дружнього народу.

Мова як дух народу дихає саме його, а не чисюсь іншою мудрістю. Це настільки очевидно проявляється у категоріях роду – чоловічого, жіночого та середнього, що просто-таки дивно, як можна не бачити суттєвих відмінностей у світоглядній лексиці, властивій усім народам без виключення, в тому числі й споріднених – українському й російському.

Чоловічий рід – це дух активної життєдіяльності, дух суспільної соціально-духовної життєтворчості, дух самостійності й автономності, мовою філо-

софії – дух суб'єктності. Жіночий рід – дух залежності, підлеглості, вдячності, самовідданості у пізнанні створеного. Проте це також дух суб'єктності. Середній рід – дух становлення, невизначеності, вибору шляху й майбутньої долі, дух суб'єктивності, не піднятий до суб'єктності.

Візьмемо фундаментальні поняття, які відображають субстанціональні засади світобудови. Але попередньо відзначимо, що їх суб'єктність, тобто пізнавально-духовна і водночас практично-діяльна спрямованість у лінгвістичному розумінні виражається перш за все чоловічим родом. Жіночим також, але дещо меншою мірою, що підтверджується тим, яка стать домінує в науковому пізнанні.

Головними світоглядними категоріями, які виробила історико-філософська думка для позначення Буття, є категорії, виражені автохтонними словами – Всесвіт, рух, розвиток, простір, час. Відповідно, російською мовою це Вселенная, движение, развитие, пространство, время. Аналітико-пізнавальний погляд відразу ж відзначає суттєву різницю в роді даних слів-понять. Для української мови всі вони чоловічого роду, а для російської перше поняття жіночого, всі інші – середнього роду.

Яким чином це впливає на мотивацію поведінки людини, домом буття якої є українська мова? Дослідники української ментальності відзначають такі її атрибутивні ознаки – кордоцентризм, антеїзм та космізм. Виходячи з аксіоми тотожності людини як мікрокосму з макрокосмом, можна пояснити властивий українській людині суб'єктивний ідеалізм як основу індивідуалізму. Звідси цілком логічне й виправдане бажання надати суб'єктивним рисам характеру статусу суб'єктності як основи автономної індивідуальної творчості. Адже суб'єктом є кожна окрема людина. Цим можна пояснити прояви схильності українського народу до анархізму, недовіри до дисципліни, якої вимагає демократія, постійне неприйняття диктатури як способу управління суспільством і намагання досягти такого рівня управління соціальними процесами, який би дозволяв, настільки це можливо, максимально враховувати думку окремої людини, окремої громади, об'єднаної спільним інтересом.

Ці ж фундаментальні поняття в російській мові визначені середнім родом. Із наукової/об'єктивної точки зору це і є невизначеність, російською – не-определенность. У психоаналізі, який подає схему свідомості у вигляді «Воно» – «Над-Я» – «Я», цьому роду відповідає «Воно». Завдання пізнання полягає в тому, щоб дати чітке визначення понять, показати межі (пределы) його світоглядно-методологічної та поведінкової дії, якими оперує об'єктивне пізнання. Зверну увагу на те, що предел – іменник чоловічого роду, а значення – середнього. Така родова відмінність відіграє неабияку роль у мотивації поведінки українця та росіянина (русского). Перший спонукається до автономних пошуків значень, сенсів, смислів свого власного індивідуального буття, особливо не дослухаючись до чітко визначених відповідними поняттями меж їх змістовного впливу на поведінку. Тут і позитив – власні роздуми, але й негатив – досить складно вдається українцям бажана всіма суспільна єдність.

Другий задовольняється тими межами (пределами), які йому накидає його господар в якості єдиного й незаперечного суб'єкта. Звідси й відомі поетичні рядки: «Умом Россию не понять». Але намагались потрібно, бо це складний об'єкт для пізнання, отже, цікавий.

Література

1. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) / Б.Ф. Поршнев. – М., «Мысль», 1974. – 487 с.
2. Потебня А.А. Слово и миф / А.А. Потебня. – М.: «Правда», 1989. – 624 с.
3. Слобин Д., Грин Дж. Психолінгвістика / Пер. с англ., под ред. и с предисл. А.А. Леонтьева / Д. Слобин, Дж. Грин. – М.: «Прогресс», 1976. – 350 с.

ЖАНГАЗІНОВА Руслана

*здобувач кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету ім. Івана Франка,
викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького*

СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОВИ ТА СВІДОМОСТІ ІНДИВІДА

Свідомість і мова – це два взаємозумовлені та взаємопов'язані моменти. Тільки за допомогою свідомості здійснюється організація та координація спільної діяльності цих двох одиниць. Саме через свідомість і мову передаються цінності, знання та досвід однієї людини іншій, старшого покоління молодшому. Проте і свідомість виникає та функціонує завдяки необхідності взаємодії між індивідами.

Свідомість та мова – це два невіддільні одне від одного поняття. Спільна людська діяльність потребує певної знакової системи, за допомогою котрої люди могли б комунікувати. І саме мова є способом, який опосередковує механізм взаємодії між людьми та дає змогу передавати зміст свідомості від людини до людини.

Мова є знаряддям свідомості, та формою, у якій фіксують, виражають і передають зміст свідомості. Мова як знакова система є об'єктом вивчення семіотики (науки про знаки). Кожне слово мови як знак є окремим артикуляційним звуковим актом, яким у певній мові прийнято позначати окремий клас чи сукупність близько пов'язаних між собою класів позамовних явищ та їх відображень у свідомості. За допомогою мови як системи знаків відбувається об'єктивізація свідомості. Внутрішній світ індивіда виражається у зовнішньому світі. У мові також виявляється самосвідомість людини, так звана внутрішня мова. **Мова** служить засобом вираження та передачі думок, знання, інформації, спілкування між людьми. Людина мислить за допомогою мови, тобто мова є засобом мислення, способом опредметнення думки. Мова репрезентує явища об'єктивної дійсності або його відображення у свідомості людей.

Матеріальна природа знака у мові завжди супроводжується його ідеальною функцією – підтримуваним у свідомості носіїв мови його зв'язком з означуваними сутностями, тобто реальними об'єктивними явищами та їх ідеальними відображеннями в свідомості. Відношення знака до означуваного має у свідомості носіїв мови настільки тісний і нерозривний характер, що наявність такого відношення як певного проміжку між знаком і означуваним майже не усвідомлюється, а означуване знаком ідеальне відображення реального явища в свідомості сприймають як безпосередню складову частину знака.

Кореляція мови і свідомості полягає у тому, що власне свідомість - це відображення дійсності, а за допомогою мови мислення і свідомість отримують своє адекватне вираження. Знаки мови є інструментом для вивсловлення думки.

Мова виникає разом із розвитком суспільства у процесі спільної трудової діяльності і з появою свідомості. Мова є настільки ж давньою, як і свідомість.

Мова це також специфічний спосіб передачі й зберігання інформації, а також засіб організації та управління людською діяльністю.

Однією з найважливіших функцій мови є комунікативна. Вона розкриває соціальну природу свідомості й мови. Як знакова система мова функціонує на базі другої системи, її особливістю є те, що навички обробки знаків не успадковуються, а набуваються, напрацьовуються в процесі соціалізації людини.

Думка людини завжди прагне відобразитися у відповідному мовному **еквіваленті**, незважаючи на те, що це неможливо зробити остаточно. Беручи участь у процесах предметного сприйняття і мислення мова формується і розвивається вже як духовний продукт життя суспільства. Мова значною мірою визначає специфіку людської свідомості і людської психіки загалом. Адже мова не лише передає предметний зміст свідомості, а й впливає на свідомість та її зміст. Мова – це основний носій історичного досвіду діяльності людини й суспільства та специфічний засіб пізнання об'єктивного світу та самосвідомості індивіда

Оскільки мова зберігає в собі духовні цінності суспільства, є матеріальною формою конденсації та зберігання ідеальних моментів людської свідомості, то вона виконує роль механізму соціальної спадковості. Взаємозв'язок свідомості і мови, думки і слова не означає, що вони тотожні, тобто повністю співпадають. Зовнішній світ, такий, яким він відображається людиною в думці, є надто складним, і люди не завжди знаходять найпростіші й найточніші шляхи відображення в мові безлічі подій і зв'язків між ними. Відповідність між зовнішніми явищами і граматичними категоріями досить умовна. Природа символу (слова) й об'єкта не збігається; адже назва, номінація є семіотичним, а не онтологічним явищем. Таким чином мислення і його мовне оформлення це різні речі. Знакові системи виникли і розвиваються як матеріальна форма, в якій реалізуються свідомість.

Проте, незважаючи на те, що ми не можемо достеменно передати образи свідомості словами, точно можна констатувати факт, що свідомості поза мовою не існує, як і мови поза свідомістю. Ці дві складові мають тісні зв'язки, розвиваються разом та творять одна одну, формуючи тісну кореляцію.

ЗВЕРЮК Руслан

*аспірант кафедри педагогіки і соціального управління
Національного Університету «Львівська політехніка»*

ПСИХІЧНЕ НЕСВІДОМЕ У ПРАЦІ ЯКИМА ЯРЕМИ

Яким Ярема – український педагог, психолог, науковець ХХ століття, чий доробок і досі не досліджений та не посів належного місця в українській науці. Інтерес до тем та наукових дисциплін, що входили до поля наукових досліджень Я. Яреми, і досі є високим: філософія, педагогічна психологія, психологія професій, професіографія, методика навчання іноземних мов, педагогіка, літературознавство. У кожній із цих галузей Яким Якимович прагнув упровадити науковий підхід, насамперед застосовуючи підходи філософії та психології. Його ж професійна та громадська діяльність ґрунтувались на самовідданій праці, живому прагненні відкрити нові наукові горизонти саме для українців.

Наукова розвідка «До проблеми несвідомого психічного» Я. Яреми датована 3 жовтня 1926 року та призначена для оприлюднення в матеріалах наукового з'їзду. В той період Яким Якимович працював директором української гімназії у м. Ржевніці (Чехія), а перед тим очолював кафедру педагогічної психології Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі. Матеріали професор Ярема підготував до Українського наукового з'їзду (м. Прага, 3-7 жовтня 1926 р.), а загальна характеристика цього періоду його наукової діяльності дає можливість стверджувати, що головними акцентами були філософія та психологія: «Вступ до філософії» (1924), «Провідні ідеї філософії Томи Масарика» (1925), «Проблеми несвідомих психічних процесів» (1926), «Педагогічна психологія» (1928), «Психологічна характеристика професії бібліотекаря» (1929), «Психологія і професійний добір» (1920-ті рр.).

Дослідження Я. Яремою проблеми несвідомого психічного було зумовлене необхідністю з'ясувати його природу. У психології початку ХХ ст. побутували два підходи: емпіричний (феноменологічний, описовий) та фізіологічний. Однак Eduard von Hartmann своїми працями «Філософія несвідомого» (1869) і «Модерна психологія» (1901) започаткував інший, третій, напрям, ввівши поняття (в редакції Я. Яреми – тямки) «психічної несвідомої активності», «несвідомого психічного».

До меж цього поняття Яким Ярема відносить, слідом за Гартманом, «телеологічний психічний несвідомий творчий і керуючий принцип свідомого душевного життя, щоб таким способом можна було думати за психічну дійсність незалежно від матеріального субстрату нервової матерії в протилежність поглядам фізіологічної психології, котра підпорядковує усе психічне закономірностям мозкового механізму» [1, с. 6]. Інакше кажучи, несвідоме психічне, з одного боку, регуляторний процес психічної діяльності, з іншого – його змістове свідомісне наповнення.

Аналізуючи погляди Гармана і співставляючи їх із гербартіанством, Ярема зазначає, що несвідомих психічних уявлень не існує, порівнюючи цю тезу із наївною Платоною метафорою «голубника», в якому сидять уявлення, «як голуби ніччю, щоб знов удень вилітати на світло свідомості» [1, с. 8]. Натомість несвідоме розширюється на:

- абсолютне (телеологічного характеру) несвідоме;
- фізіологічне несвідоме (вольово-інтелектуальна діяльність, передсвідомісні процеси, що формують її зміст, та про які можна судити тільки на основі даних свідомості);
- релятивно-несвідомі психічні явища (підпорогові щодо свідомості). Останній тип, сформульований Гартманом, Яким Ярема співставляє із Ляйбніцевою єдиною індивідуальною свідомістю, що має різні стадії інтегрованості: від виразних аперцепцій – до темних і малих перцепцій. Водночас Гартман, зауважує Яким Якимович, структурує релятивно-несвідомі явища за аналогією до підпорядкованості й поступінної (ступеневої – авт.) структури тілесної індивідуальності. Тобто цей, третій, тип несвідомого репрезентований ступенями свідомості (слабкі подразники, що не викликають збудження ЦНС, можуть бути сприйняті нижчими центрами, наприклад нижчими відділами спинного мозку).

Висвітливши ключові, позиційні, тези, професор Ярема переходить до прикладів та ілюструє потрійну природу несвідомого психічного на основі розуміння і почування (мислення і сприйняття – авт.), асоціації та репродукції, уваги.

Та все ж, головним завданням, що його сформулював для себе Я.Я. Ярема, було висвітлити не стільки сутність несвідомого, його природу, скільки мотиви, «які викликали в історії розвитку психології», потребу формулювання гіпотези психічного несвідомого, тобто виникнення психологічної методології. Пояснюючи це, він, знову ж, опирається на тезу Гартмана про те, що якби діяльністю мозку можна було пояснити всі психічні явища, то вивчення несвідомого психічного так і залишалося б у науковій тіні. Зрештою, Ярема, який хоч і застосовував підходи описової психології, наприклад у типології вчителя [3], проте не вважав, що функцією психології є лише фіксування та опис феноменів психічного життя.

Концепція нової модерної психології як науки, що почала вибудовуватися з праць Гартмана, мала ґрунтуватися на дослідженні закономірної залежності свідомих психічних явищ від несвідомої діяльності, яка, своєю чергою, «повинна досліджувати причини й закони як виникання свідомості щодо змісту, так і змін змісту, як науки, що досліджує відношення між даними свідомості й гіпотетичним несвідомим задля з'ясування впливу несвідомого на свідоме» [1, с. 18]. Саме в науковизації психології, підвищенні її ролі як іншої сторони природознавства Ярема, слідом за Гартманом, визначає місце дослідження несвідомого психічного: «Природознавство – наука про несвідоме матеріальне..., психологія як наука про несвідоме психічне» [1, с. 20].

Підсумовуючи стислий виклад окремих положень досі не дослідженої праці Якіма Яреми «Проблеми несвідомих психічних процесів», слід зазначити, що науковий внесок українського вченого полягає насамперед у наданні напрямку великому масиву досліджень, формуванні, за сучасним висловлюванням, наукового mainstream-у. На жаль, розвиток українських психологічних досліджень був на десятиліття зупинений, і, попри те, що сам Ярема ще раз повернувся до цієї теми у своїй «Педагогічній психології» [2], обґрунтовуючи природу пізнавальних процесів, в цілому дослідження не набули належного розвитку.

Література

1. Ярема Я.Я. Доповідь «Проблеми несвідомих психічних процесів», виголошена на Українському науковому з'їзді (Прага, 3-7 жовтня 1926 р.). / Я.Я. Ярема // Ярема Яким Якимович (1884-1964) – літературознавець, педагог, психолог, громадський діяч. Опис №1 документів постійного зберігання за 1869 – 2007 роки. НУ «Києво-Могилянська академія». Наукова бібліотека. Науковий архів. – 1926. – № 45. – 80 с.
2. Ярема Я.Я. Педагогічна психологія / Я.Я. Ярема. – Прага: Вид-во “Сіяч”, 1928. – 396 с.
3. Ярема Я.Я. Психологія вчительського звання – типологія / Я.Я. Ярема // Ярема Яким Якимович (1884–1964) – літературознавець, педагог, психолог, громадський діяч. Опис №1 документів постійного зберігання за 1869 – 2007 роки. НУ «Києво-Могилянська академія». Наукова бібліотека. Науковий архів. – 1935. – № 47. – 23 с.

ЗЛЕНКО Наталія

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціальних наук
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка*

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ

На сьогоднішній день проблема штучного інтелекту залишається однією із найбільш перспективних і нерозкритих напрямків розвитку інформаційних управляючих систем та технологій, яка охопила широке коло досліджень, пов'язаних зі створенням штучного аналогу інтелекту людини, розробкою “суперінтелекту”, моделюванням окремих функцій і структур психіки, робототехнікою, семіотикою, нейрокомп'ютерингом та розробкою синергетичних і квантових комп'ютерів, впливом існуючих і потенційно можливих систем штучного інтелекту на людину та суспільство.

Історія розвитку штучного інтелекту є порівняно молода область досліджень, започаткована у 1943 р. американськими нейрофізіологами Уорреном Мак-Каллоком і Уолтером Піттсом, які розробили першу «нейтронну» модель на основі теорії діяльності головного мозку людини. У 1950 р. англійський математик Алан Тьюринг оприлюднив статтю «Обчислювальні машини та інтелект», у якій було сформовано перше визначення штучного інтелекту. Сам термін «штучний інтелект» (AI – artificial intelligence) був запропонований у 1956 р. на семінарі з аналогічною назвою в Дартмутському коледжі (США), який був присвячений розробці методів розв'язування логічних, а не обчислювальних задач.

Необхідно підкреслити, що поняття «штучний інтелект» отримало широке розповсюдження у всіх сферах людської діяльності. Теоретичне осмислення сутнісних, аксіологічних та соціально-філософських аспектів проблеми штучного інтелекту знайшло своє відтворення в роботах науковців серед яких Н. Вінер, В. Глушков, Г. Поспелов, С. Лавров, Ю. Шрейдер, О. Мороз, В. Лук'янець, В. Чешко, Б. Юдин, Б. Малиновський, М. Амосов, О. Спірін та ін.

Штучний інтелект – це науковий напрям, моделювання процесів пізнання і мислення, що ставить за мету використання людиною для підвищення продуктивності обчислювальної техніки; різні пристрої, механізми, програми, які за тими чи іншими критеріями можуть бути названі «інтелектуальними»; сукупність уявлень про пізнання, розум і людину, що роблять можливими саму постановку питання про моделювання інтелекту [4, с. 159]. Серед найважливіших класів задач, які ставилися перед розробниками інтелектуальних систем з моменту визначення штучного інтелекту як наукового напрямку, слід виділити наступні задачі: доказ теорем, розпізнавання зображень, машинний переклад і розуміння людської мови, ігрові програми, машинна творчість, експертні системи.

На сьогодні, виділяють штучний інтелект, що володіє пізнавальними можливостями й розумом людського рівня, і «суперінтелект» – штучний інтелект надлюдського рівня. Н. Бостром визначає суперінтелект як «інтелект, який переважає кращих виразників людського розуму в кожній з інтелектуальних сфер, включаючи наукову творчість, здоровий глузд, соціальні навички» [1, с. 323-324]. Питання про конкретне втілення суперінтелекту з надлюдськими можливостями в загальному розумінні залишається відкритим. Це може бути цифровий комп'ютер (або мережа взаємозалежних комп'ютерів), культивована мозкова тканина і т.д.

Системи штучного інтелекту з'явилися і швидко розвиваються завдяки глобальній світовій тенденції розширення професійної спеціалізації, що торкнулася значної частини суспільства. Багаж знань, необхідних фахівцеві для повсякденної роботи, практично неможливо поповнювати й утримувати в пам'яті. Ритм сучасного життя змушує людину не тільки постійно звертатися до довідкової інформації, але і до баз накопичених знань. Саме тому швидкість доступу до інформації сьогодні є визначальним чинником для її ефективного подальшого використання – навіть більш важливим, ніж інформаційна повнота або вірогідність отриманих відомостей. У цілому, на думку фахівців у галузі керування знаннями, усе це означає наявність великого потенціалу для впровадження інформаційних систем, що базуються на платформі штучного інтелекту.

Інтеграція людини з інформаційними та технічними засобами поступово перетворює його на кіборга. Вже на сьогоднішній день люди використовують штучні серця, штучні кінцівки, вставні зуби, кохлеарні імплантанти, не кажучи вже про симулятори серця і м'язів. Ведуться також різні дослідження з імплантації невеликих мікросхем – суперчипів штучних систем зору для незрячих, а також впровадження суперчипа в мозок для забезпечення бестермінального варіанти спілкування людини з комп'ютером. Такі мікročіпи або навіть нанороботи зможуть самостійно пересуватися по тілу подібно мікроорганізмам за допомогою кровоносної системи, очищаючи організм від шкідливих мікробів і зароджуються ракових клітин. Поява кіберпростору змінило відношення людини до дійсності. Людина зіткнулася з новою об'єктною сферою, що раніше ніколи не освоювалася. Фахівці зі штучного інтелекту схильні визнати, що постійний симбіоз людини з інтелектуальним комп'ютером (комп'ютери п'ятого покоління) і автономними роботами, що володіють кольоровим стереоскопічним зором, що розуміють мову, й володіють людиноподібною поведінкою, приведе в остаточному підсумку до виникнення людини нового виду – *homo intellectus* або *homo informaticus*.

Сьогодні в XXI столітті, уже можна констатувати факт, що з'явилося нове покоління людей – «покоління Нінтендо» [2, с. 313-314]. Межі його розмиті, тому що нові мультимедія з'явилися давно. Між тим, вчені вважають, що це покоління дітей, народжених після 1980 року. Їхня загальна риса: усі вони виростили на електронних іграх, тому вони більше не задають питання про дійсність кіберсвіту, сприймаючи всерйоз все, що там відбувається.

Р. Гохляйтнер стверджує: „...уже в середині сторіччя на нас чекає механізований рай. Машини з подібним людським розумом будуть виконувати всю роботу. Добробут, який важко собі уявити, дозволить людям жити в багатім неробстві. Людство буде відпочивати. Це стане першим кроком до постлюдської цивілізації» [3, с. 12-14].

Науковим співтовариством усе більш усвідомлюється необхідність розробки нової наукової методології застосування методів системного аналізу, синергетичного й інформаційного підходів, нанонауки й досягнень у сфері штучного інтелекту, синтез новітніх знань в сфері природничих та гуманітарних наук з метою вирішення глобальних проблем.

Методологічні особливості тенденцій розвитку науки визначаються, зокрема, тим, що прийде знання буде знанням не просто про зовнішній, відособлений, відсторонений від людини світ, а про закони конструктивно-творчого освоєння – споживання, рекреації – предмета в діяльності. Це буде, у повному розумінні наука про ресурси людини, принципи реалізації її сутнісних сил у ході гуманізації реальності, процесі практичного творення предметного світу. Це буде наука про доцільне вдосконалювання й порядку гуманізованої реальності для подальшого зміцнення у світі позицій людини як вінця еволюції, що стійко прогресує.

Особливу увагу вчені приділяють проблемам інтеграції мозку й комп'ютерних мереж, і навіть можливості переносу особистості на комп'ютерний носій. Об'єкт науки і її процедури віртуалізуються. Образи комп'ютерної віртуальної реальності є цифровими синтезованими образами, модельованими комп'ютером. Внаслідок чого, одним з головних аспектів комп'ютерного моделювання є технічний аспект, який носить обмежувальний характер. Незважаючи на високий рівень розвитку інформаційних технологій, все ж залишаються істотні обмеження на моделювання комп'ютерних віртуальних образів. Іншим важливим аспектом цього процесу є той аспект, що уява відіграє ключову роль у моделюванні образів комп'ютерної віртуальної реальності. Це стає найбільш очевидним з аналізу процесів моделювання ігрових образів комп'ютерної віртуальної реальності, які тісно пов'язані з комп'ютерними іграми і з тим ігровим світом, який вони породжують. За прогнозом Р. Курцвайла, до 2020– го року з'явиться комп'ютер, рівний по потужності нашому мозку, до 2030– го року стане можливим об'єднання мозку й комп'ютера, приблизно в 2035 – 2040 роки може бути здійснене повне завантаження людської свідомості в комп'ютер [5].

Виходячи з вище сказаного, можна констатувати що основними загрозами розвитку для людини є: часткова або повна заміна людини у технологічних процесах (масове безробіття); створення соціальних, релігійних та етичних проблем (конфлікт між природною і штучною формами мислячого життя); знищення інституту суспільності; здатність штучного інтелекту до самовідтворення та втрата контролюваності з боку людини.

Людська еволюція безперервно прискорюється, і можна вказати гіпотетичну точку сингулярності, коли швидкість цього зростання стане нескін-

ченною. Сингулярність – це найбільш значна подія в історії людства. Вона настане в результаті одночасної дії трьох просунутих технологій: штучного інтелекту, молекулярної нанотехнології та молекулярної біотехнології. Швидкість просування до точки сингулярності спочатку збільшується поступово, але механізм зворотнього зв'язку з кожним циклом зменшується, в результаті чого процес настання сингулярності пришвидшується. При досягненні сингулярності здатності людства стають дійсно приголомшливими – повний контроль над структурою матерії на атомному рівні, повне знання біологічних процесів від макро до мікро і молекулярного рівня, і надлюдський штучний інтелект. Чим могутнішими стають сингулярні технології, тим більше ризикованною стає практика технологічного перетворення живої і неживої матерії людини. Практика подібних перетворень стає небезпечною навіть в тих випадках, коли такі перетворення здійснюються з метою турботи про людське буття. Все це означає, що у міру наближення мегасоціума до рівня сингулярності проблема етико-онтологічного відношення людини до свого власного буття набуває нового сенсу.

Тенденція розвитку тех-ніки й інформаційних технологій є такими, що інтелектуалізація систем, приладів і програмного за-безпечення буде посилюватись. Тому необхідно бути готовим відповісти на виклик часу, бути здатним орієнтуватись у сучасних інтелектуальних технологіях обробки інформації та мати уявлення про їхні основи.

Отже, можна сказати, що системи штучного інтелекту на сьогодні відіграють велику роль в розвитку науки та техніки. Парадокс сучасності полягає в тому, що людина, з однієї сторони, залежить від технологічного розвитку власного суспільства, а з іншої сторони, вона сама відповідає за своє майбутнє, яке творить своїм інтелектом та здатністю до самовдосконалення. Через це, людина стає головним суб'єктом і головним об'єктом глобального інформаційного суспільства, його засобом і метою одночасно.

Література

1. Бостром Н. Сколько осталось до суперинтеллекта? // Информационное общество: [Сб. ст.]. – Москва : ООО «Издат-во АСТ», 2004. – С. 313-338.
2. Дедюлина М. Hi-Tech как среда обитания / М. Дедюлина // Наука. Философия. Общество. Материалы V Российского философского конгресса. Том 1. – Новосибирск: Паралель. – 2009. – С. 313-314.
3. Паульман В. Мир на перепутье четырех дорог. Прогноз судьбы человечества / В. Паульман. – Таллин: Изд-во «КПД», 2009. – 545 с.
4. Петрушин Ю.Ю. Искусственный интеллект // Новая философская энциклопедия в четырех томах. Т. II. – Москва : Мысль, 2001. – С. 159-160.
5. Kurzweil R. The Age of Spiritual Machines / R. Kurzweil. – Penguin (Non-Classics). – 1999. – 57 p.

ІЩУК Наталія

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національного медичного університету імені Олександра Богомольця*

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ПСИХІКИ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА АКТУАЛЬНИЙ СТАН

Ідейними фундаторами системного розуміння психіки в її різноманітних варіантах були Арістотель, І. Кант, Р. Декарт, З. Фрейд, Ж. Піаже, Ф. Brentano, Е. Гуссерль, Л. Виготський та інші. У найширшому значенні під системою (від грецьк. – ціле, те, що складається з частин, з'єднання) розуміють сукупність елементів, які перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним та утворюють певну цілісність, єдність. В основу системного підходу покладена ідея динамічної єдності світу, що складається із систем різних типів і різновидів цілісності й складності. Ці системи є хоча й розчленованими на окремі частини, але цілісними; їхні функції детермінуються приналежністю до цілого; вони є ієрархічними за своєю структурою, тобто містять головні та підпорядковані системи.

Щодо психіки це означатиме спробу прояснення її онтологічного статусу, структурованості та функціональності під кутом зору загальної логіки розвитку й формування систем. За таких умов вона розглядається з позиції теорії «двох середовищ». Це передбачає обґрунтування таких позицій: виокремлення внутрішнього психічного середовища, завдяки якому забезпечується виживання у світі; виявлення принципів гомеостазу, що забезпечує динамічну сталість якостей психічної системи; відношення внутрішнього психічного середовища до «позасистемних» (внутрішніх і зовнішніх) «викликів». Деталізуємо: традиційно психіка людини розглядається як осередок впливу різноманітних груп чинників, які й самі належать до певних систем: соціальної, біологічної. Щодо генези психіки питання співмірності та інтенсивності впливу цих систем на людину залишається найбільш дискусійним. Соціологізаторство стосовно проблеми ґрунтується на абсолютизації соціальних чинників, наприклад, діяльності й спілкування в даному процесі. Біологізаторська позиція – на абсолютизації ролі біологічних систем різних рівнів у генезі психіки. Насамкінець, фізичний детермінізм апелює до механічних, оптичних, акустичних чинників формування психіки. В історичній ретроспективі наявні непослідовні, компліятивні спроби вирішення окреслених проблем, що породили низку несистемних та квазісистемних теорій психіки (свідомості). Серед них відмітимо названі представниками теоретичної психології А. Петровським, М. Ярошевським: холізм, елементаризм, еkleктизм, редуцціонізм, зовнішній методологізм [4, с. 368-371]. Зокрема, в холізмі, притаманному дофілософським уявленням про душу, спостерігаємо абсолютизацію принципу цілісності психіки (душі), а інколи й людської особистості всупереч ідеї їх-

ньої структурної організації. Навпаки, в елементаризмі Е. Маха, Е. Титченера пріоритетною, порівняно з цілісністю системи, вважаються онтологічна значущість окремих елементів психіки – актив, функцій, реакцій. Компілятивне й асиметричне поєднання холізму та елементаризму без урахування інших вимог системного підходу спостерігаємо в еkleктизмі. Показовою тут є теорія фізіологічної психології В. Вундта, побудована на основі штучного поєднання асоціацій та апперцепцій. Наступна, редукціоністська теорія психіки (свідомості), зводить складні психічні процеси до більш простих явищ. Порівняно з попередніми підходами її методологічною вадою є не стільки вибіркоче залучення окремих здобутків теорії систем, скільки атрибутивне обмеження характеристик психіки. Наприклад, так відбувається у випадку біхевіористського спрощення всього різноманіття психічного життя до відношення «стимул-реакція». Насамкінець, найбільш наближеним до системного розуміння психіки став так званий зовнішній методологізм, актуальний для радянської психології. Його «зовнішність» ґрунтувалася на ідеологічній укоріненості в філософії діалектичного матеріалізму, який не зміг стати надійною основою для прояснення всього складного різноманіття психічного життя.

Парадигмальним варіантом системного розуміння психіки став класичний фрейдизм. Серед його ідей зазначимо такі: розуміння психіки як енергетичної системи; багатшаровість і ієрархічність психіки; концепція гомеостазу психічної системи та ідея невозу як порушення цього гомеостазу; концепція психосексуальних фаз розвитку тощо. Енергетична концепція психіки З. Фрейда екстраполює закон збереження енергії на психічну систему, пояснюючи в такий спосіб її функціонування. Так, в основу психічного життя й діяльності людини покладена психічна енергія, генерована сексуальним і агресивним інстинктами. Кількість цієї енергії у кожній людині є обмеженою, відтак вона не виникає та не зникає раптово. З. Фрейдом розглядаються такі підсистеми психіки: несвідоме, свідоме, надсвідоме. Вони, хоча й виконують протилежні функції у психічному житті, призначені зберігати його динамічну рівновагу. Особливою, координуючою в цьому процесі є роль Его, яке опосередковує взаємодію внутрішнього світу людини із світом зовнішньої необхідності, тим самим узгоджуючи співіснування Суперего та Ід. Системний дискурс міститься й у фрейдистському обґрунтуванні фаз психосексуального розвитку, які, власне, є описом нормального розвитку психічної системи. Описується ним і феномен порушення цієї стадіальності (так званий феномен фіксації). Системний підхід до психічного життя пропонує й феноменологічна парадигма. Феноменологія, як одна з найвпливовіших шкіл у дослідженні свідомості, обґрунтувала революційну й досить суперечливу ідею свідомості як «замкненої сфери». Вбачаючи у свідомості своєрідну монаду, Е. Гуссерль довів її функціонування за власними іманентними законами, невразливими для впливів зовнішнього світу. Безперечно, антиелементаристською, такою що надає психіці обрисів системи, є ідея інтенціональності, атрибутивної для свідомості іманентної предметності. Принагідно зауважимо, що поняття інтенціональності – фундаментальне для розуміння

ментального у Ф. Brentano та Е. Гуссерля. Щодо структури свідомості, то, відповідно до поглядів Е. Гуссерля, вона має такі компоненти: інтенціональний акт (ноезис), інтенціональний зміст (ноему) та «чисте Я» як інтегруючу структуру інтенціональної єдності. Перші два компоненти утворюють єдиний ноематоеитичний комплекс, заснований на смисловій єдності. Її сутність ґрунтується на корелятивному зв'язку, коли надання сенсу відбувається за допомогою інтенції-ноези, а кореляція сенсу – за допомогою інтенції-ноеми [2]. «Чиста» свідомість представляє собою абсолютну потенцію, що надбудовується над емпіричним «Я» та забезпечує можливість мислення. Підсилення ідеї структурної й функціональної єдності свідомості спостерігаємо у вченні про потік свідомості, який Е. Гуссерлем визначається як єдиний, безперервний, такий, що не розкладається на елементи. Насамкінець, системною є й темпоральна структура свідомості через її поділ на праімпресію, ретенцію та протенцію. Нагадаймо, що під праімпресією Е. Гуссерль розумів актуальне сприйняття (тут і зараз); під ретенцією – те, що відбулося нещодавно та утримується актуальною свідомістю; під протенцією – вгадування наперед, укорінене в актуальному сприйнятті. Тобто актуальна свідомість існує корелятивно, через взаємодію із структурами, вкоріненими в минулому та майбутньому. Показово, що феноменологічне розуміння свідомості надалі було залучене до формування теорії гештальтпсихології. Послідовно втілюючи принципи антиелементаризму, представники цієї психологічної школи В. Келер, К. Коффка, К. Леві висунули ідеї існування гештальтів – організованих цілісностей, покладених в основу функціонування психіки. Плідні системні концепції психіки розроблялися й окремими представниками радянської психології. Серед них, зокрема, опозиційна щодо феноменології та феноменологічної психології й заснована на ідеї критики «замкненості» свідомості концепція Л. Виготського. Цей науковець, погоджуючись із системним характером психіки, запропонував власне розуміння структури та генези свідомості, висвітлюючи останню через еволюцію передсвідомих психічних форм. Він вважав, що психічні функції та феномени пов'язані не тільки між собою, але й із зовнішнім світом. Ключова ж роль у цьому процесі належить мікросоціальній системі, яка розвиває не тільки окремі психічні функції, але й семіотичну систему людини. В такий спосіб вчений намагався пояснити складні механізми впливу міжособистісних стосунків і мови на психіку людини, а також виявити соціокультурну й культурно-історичну специфіку цих явищ. Новітній етап системного розуміння психіки зазвичай пов'язують із психосинергетикою.

Психосинергетика розвивається на основі методологічних принципів синергетики як теорії складних самоорганізованих відкритих систем. Вона ґрунтується принципами синергетики, серед яких такі: гомеостатичність та ієрархічність як принципи буття; нелінійність, несталість, незамкненість, динамічна ієрархічність, спостережуваність як принципи становлення [1, с. 379-380]. Їхнє поєднання дозволяє створити цілісну теорію, відповідно до якої психіка виступає складною нелінійною системою, яка, перебуваючи у стані перманентної взаємодії з навколишнім світом, тяжіє до самоорганізації

й гомеостазу. Ці чинники дозволяють системі функціонувати й водночас перебувати у нестійкому стані плюрального вибору, демонструвати емерджентні якості, пов'язані з виникненням нових якостей. Порівняно з розглянутими вище системними парадигмами, в синергетичній відбувається «зняття» суперечностей, пов'язаних із неможливістю редукувати психічне життя до будь-яких форм детермінізму. Тут психіка розуміється не як якість відображення, а як «сукупність вияву фазових станів різноманітних видів самоорганізованих сутностей, процесів, структур, різновидів матерії» [3, с. 466]. Вона розглядається як нелінійне ціле в нелінійному цілому, як коло відкритих, нелінійних, самоорганізованих психовимірних середовищ. Ці середовища виявляються не тільки в матеріальному та ідеальному вимірах, але й через діалектику живого, неживого, віртуального. Іншим способом сегментації психічного є його осягнення через інформаційний, енергетичний, індивідуальноприжиттєвий та трансособистісний, субстратний і процесуальний рівні, що значно збагачує розуміння феномену психічного. Підсумовуючи, констатуємо, що психосинергетика є динамічною й перспективною методологією, яка надалі може лягти в основу цілісної пояснювальної теорії психічного життя.

Підсумовуючи, системний підхід до дослідження психіки є вкоріненим у європейській філософській традиції, починаючи з Арістотеля й закінчуючи ідеями психосинергетики. Він намагається прояснити онтологічний статус, структурованість та функціональність психіки під кутом зору динамічної єдності світу, що складається із систем різних типів і різновидів цілісності й складності. Цей підхід передбачає обґрунтування таких позицій: виокремлення внутрішнього психічного середовища, завдяки якому забезпечується виживання у світі; обґрунтування принципів психосоматичної взаємодії; виявлення принципів гомеостазу, що забезпечує динамічну сталість якостей психічної системи; відношення внутрішнього психічного середовища до «позасистемних» (внутрішніх і зовнішніх) «викликів». Ретроспективно дані проблеми вирішувались у межах методології механіцизму, біологізму, енергетизму та інших форм редукаціонізму; як альтернатива, із залученням багатоаспектної й складної феноменологічної та психосинергетичної методологій.

Література

1. Буданов В.Г. Методология синергетики в постнеклассической науке: принципы и перспективы // Постнеклассика: философия, наука, культура: Коллективная монография / Отв. ред. Л. П. Киященко и В. С. Степин. - СПб.: Издательский дом «Мирь», 2009. - С. 361-397.
2. Гуссерль Е. Картезианские размышления. Режим доступа: <http://monologos.ru/gusserl-e-kartezianskie-razmyshleniya/>.
3. Ершова-Бабенко И.В. Место психосинергетики в пост-неклассике // Постнеклассика: философия, наука, культура: Коллективная монография / Отв. ред. Л.П. Киященко и В.С. Степин. - СПб.: Издательский дом «Мирь», 2009. - С. 460-491.
4. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Основы теоретической психологии. - М.: ИНФРА-М, 1998. - 528 с.

КАДИКАЛО Андрій

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ СВІДОМОСТІ: ПРОСТЕ, СКЛАДНЕ, ЕВОЛЮЦІЯ

Свідомість одна із складних та проблемних тем в сучасних наукових дослідженнях. Причина усіх ускладнень в дослідженні свідомості існує через специфіку її онтологічного статусу. Всі предмети, речі чи явища зовнішнього світу, хоча й не доступні безпосередньо для вивчення, тобто без допомоги органів чуттів чи приладів, проте існують емпіричні підстави для конструювання, конституювання знання про них. Свідомість виходить за рамки емпіричних спостережень, бо є об'єктом вивчення для самої себе. Прояснити механізми функціонування свідомості можна з допомогою підходу до вивчення свідомості як наслідку еволюційної адаптації. Необхідно визнати, що в сучасній науці даний підхід один із провідних, оскільки вписується в загальнонауковий⁶ і світоглядний принцип еволюціонізму. Панування та екстраполяція еволюціонізму на всі явища реальності має достатньо багато схожих рис із поширенням механіцизму триста років тому. Так само як механіцизм, еволюціонізм представляє спрощення, найкраще пояснення для розуміння багатьох процесів, зокрема й щодо виникнення свідомості, а також покликається на існування багатьох емпіричних даних.

Стосовно свідомості, даний підхід має давнє походження, адже вже в античній Греції, можемо помітити намагання пояснювати просте як міру досконалості. Це жодним чином не було пов'язано із еволюційними уявленнями, проте вказує на прагнення до простого пояснення. Простота, для стародавніх греків, це ознака божественності, бо просте не потребує нічого іншого для існування. «...наша душа дуже подібна до божественного, безсмертного, мисленого, одинорідного, нероздільного, постійного...» [5, с. 257] - пише Платон, для якого душа означала те саме, що сьогодні позначається поняттям «свідомість». Платон відносить душу до світу ідеального, а тому її природа для нього очевидна, як і її походження. Античний мислитель був дуалістом, тобто визнавав існування як тілесного, речового, фізичного виміру реальності, так й ідеального, поза фізичного, емпірично не спостережуваного. Сучасні ж наукові концепції, які пояснюють, якою є природа свідомості, виходять із того, що вона має бути матеріальною (Т. Хондріх) або походити від матеріального, наприклад виражається в термінах біхевіоризму (Г. Райл). Завдяки сучасним дослідженням в галузі нейро-біології та -фізіології дещо зрозумілішим постають процеси формування свідомості

⁶ тут мається на увазі, що за замовчуванням більшість процесів у реальності пояснюються науками виходячи із еволюційного розуміння процесів.

та її природи⁷. «В міру того як збагачується досвід зовнішнього світу немовляти, його мозок набуває здатності розпізнавати все більше та більше дій, найімовірнішим джерелом яких є воно. Як наслідок, усі ці різні незалежні функції – думки, емоції, наміри, дії та спогади – стають частиною єдиної значимої та особливої категорії. Іншими словами, вони уречевлюються та стають конкретною, знайомою, стійкою та надзвичайно особистою концепцією Я.» [4, с. 229]. Тож чи можна вважати таке складне та комплексне явище як свідомість наслідком еволюційного розвитку метою якого є адаптація?

Щоб відповісти на це питання необхідно спробувати з'ясувати що означає поняття «еволюція». «Еволюція – це теорія в біології, яка постулює, що всі різні варіації видів рослин, тварин та іншого живого на Землі, походять від попередньо існуючих видів і багато відмінностей обумовлені модифікаціями їх успішного розвитку. Теорія еволюції одна з фундаментальних та ключових теорій сучасної біології.» [1]. З такої позиції свідомість виникла як наслідок розвитку життя на Землі. Зважаючи на етимологію даного поняття, а саме, що латинське слово «evolutio» означає розгортання, тобто процес переходу від вузького до ширшого, від меншого до більшого, від простішого до складнішого, можна погодитись із таким твердженням. Проте, виникає проблема іншого характеру, йдеться про телеологічний аргумент, доцільність еволюції. Телеологічний аргумент посилює необхідність встановлення того, що має бути кінцевою метою еволюції. Якщо ж відмовитись від телеологічності в еволюціонізмі, то частково втрачається або змінюється сенс цього поняття. Щодо свідомості, то якщо її розглядати як кращу здатність до адаптації, то очевидно, що таке пояснення вже не достатнє. Існує багато біологічно процвітаючих видів, які не наділені свідомістю, отже, пояснення свідомості як крок в еволюції до кращої адаптації немає достатньо підстав.

У галузі дослідження еволюційних джерел походження свідомості виходять із того, що свідомість не притаманна тільки людині, а можна припустити, що тварини також носії певного рівня свідомості. Американський фізик Мічіо Кайку, вважає, що свідомість має три основних характеристики: відчуття та розпізнавання середовища, самоусвідомлення, планування майбутнього через визначення цілей і планів (моделювання майбутнього). На основі цього він вважає, що «...навіть прості пристрої та комахи мають якусь форму свідомості, яку можна оцінити за шкалою від 1 до 10.» [2, с. 119]. Тоді можна зрозуміти підстави виникнення еволюційних гіпотез походження свідомості, як наприклад Теорія схеми уваги (Attention Schema Theory - AST). Професор Принстонського університету Майкл Граціано, автор AST, пояснює «...що свідомість виникла як природне вирішення проблеми обробки величезного потоку інформації нервовою системою людини. Поступово мозок створив незвично складні механізми обробки одних сигналів за рахунок інших, здійснюючи певну вибірку.» [3]. Подібні гіпотези мають за мету пояснити усю складність процесу появи свідомості, але за передумову беруть концепцію еволюції, яка

⁷ не виникнення як універсального явища, а в окремої людини

сама по собі має деякі, згадані тут побіжно, проблемні риси. Можна припустити, що станом на сьогодні такі спроби не вирішують проблему походження свідомості та не здатні пояснити взаємозв'язок еволюції та виникнення складних структур із простих.

Література

1. Ayala Jose F. Evolution – Scientific Theory. Encyclopedia Britannica. - <https://www.britannica.com/science/evolution-scientific-theory>
2. Кайку М. Фізика майбутнього / Мічіо Кайку. – Львів: Літопис, 2013. – 432 с.
3. Новая теория об эволюции сознания. Fast Salt Times. – Електронний ресурс - <http://fastsalttimes.com/sections/obzor/1337.html>
4. Ньюберг Э. Тайна Бога и наука о мозге: Нейробиология веры и религиозного опыта / Эндрю Ньюберг. – М.: Эксмо, 2013. – 320 с.
5. Платон. Діалоги / Платон. – К.: Основи, 1999. – 395 с.

КАРІВЕЦЬ Ігор
*доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії
Національного університету «Львівська політехніка»*

НЕІНТЕНЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ

Стандартний набір знавців феноменології обмежується її «класикою», яку запропонував Гусерль. До цього «класичного»/ «стандартного» тезаурусу належать терміни: природна установка, редукція (різні види: психологічна, феноменологічна і трансцендентальна), інтенціональність, трансцендентальне его тощо. Саме ці терміни є базовими для феноменолога трансцендентального типу. Але чи може феноменологія обмежуватися цими термінами? Чи ці терміни не обмежують феноменологічну практику? Чи не є трансцендентальна феноменологія лише певним видом феноменології та й то не найкращим?

У фізиці стверджується, що швидкість світла не може перевищити 300 000 км за год. Так і тут, чи трансцендентальна феноменологія не є такою догмою, як і те, що швидкість світла не може перевищити сталу. Чи трансцендентальна феноменологія не є обмеженням самої феноменології, яка може бути різних видів?

До чого можна звести феномен за допомогою (гусерлівських) редукцій? Лише до об'єкта. Але для нас важливий перехід від об'єкта до феномену. Як перейти від об'єктивного сприйняття світу та себе до феноменологічного? Феномен – це те, що показує само себе свідомості, а усвідомлення показаного є спогляданням. Отже, свідомість – це споглядання. А що ж споглядається? Споглядається відкрите у феномені – річ.

Споглядання не може виникнути на основі редукції. Етапи, що ведуть до споглядання такі: 1) уважність, 2) чутливість, 3) відкритість. Лише після цього можна споглядати річ. Відкрите у феномені не означає відкрите свідомістю. Свідомість пасивна, а не активна. Свідомість просто споглядає відкрите у феномені, бо сама є відкритою.

Неінтенціональна свідомість усвідомлює речі самі по собі. Це означає, що вона просто споглядає речі. Найважче – це просто споглядати речі. «Просто» означає без жодної оцінки, неконцептуально, ненавмисно, без жодної ідеї в голові тощо. Результатом споглядання є усвідомлення речей за межами їхнього визначення, тобто, у спогляданні виявляється неконцептуальний зміст. До прикладу, якщо просто споглядати дерево, то матимемо просте усвідомлення дерева за межами концепту «дерева». Тоді в простому усвідомленні являється те, що не є концептом дерева. Тобто, нове, небачене й несподіване, тобто, диво. Тому даоси кажуть, що визначене Дао – це не дао. Так само й тут, визначене дерево – це не дерево, а концепт дерева, який містить його властивості, опис зовнішнього вигляду, хімічного складу, аналіз деревини тощо.

Дуже часто ми приймаємо концепти, визначення, слова, в широкому сенсі, за реальність. Але реальність речей полягає не в їхньому визначенні та словах, якими ми описуємо, а в тому, що знаходиться за межами вербального опису. В процесі вербального опису та визначення речі ховаються і перед нами постають об'єкти. Об'єкти потребують складного, інтенціонального схоплення. Інтенціональне схоплення складне, бо воно потребує планування, визначення, методів, інструментів та засобів опрацювання цього об'єкту.

Неінтенціональна свідомість усвідомлює усе поле реальності, в той час як інтенціональна свідомість лише певний об'єкт. Неінтенціональна свідомість пасивна, тобто вона нічого не пояснює і не воліє. В ній немає протистояння суб'єкта і об'єкта, як і відсутня їхня взаємодія. Є лише річ поза словами. Тому треба розрізняти раціональну діяльність як послідовність певних навмисних та спланованих дій, які ведуть до поставленої мети, і просто дію усвідомлення. Діяльність є інтенціональною, тобто спрямованою на захоплення та використання об'єкта. Проста дія усвідомлювання неінтенціональна; вона є усвідомлюванням усього поля реальності (реальність як сукупність речей – сутностей, ідей тощо). Даоське недіяння – це проста дія усвідомлювання.

Відповідь на питання, що таке неінтенціональна свідомість, слід шукати в квантовій фізиці. Поняття «змішані стани», «суперпозиція» можуть пролити світло на природу неінтенціональної свідомості, яка володіє «магічними», «езотеричними» властивостями.

КАРПОВ Віктор
доктор історичних наук, професор
завідувач кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

НОМО IN VIA: НЕЙРОМИСТЕЦТВО ЯК МАРКЕР ЕВОЛЮЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Сучасне суспільство вирізняється відчутним наступом глобалізаційних процесів, інспірованих активним мистецьким поступом ХХ століття, а також інноваційними науковими технологіями та відкриттями, що впливають на суспільний розвиток. На цій основі виникали чисельні концепції культури, проте не враховувався факт особливостей людського мозку, продукуючого стійкі моделі поведінки ще в умовах первісного суспільства, що зумовило появу наукового терміну нейромистецтво, що сприяє вияву механізмів впливу на людину.

Загальна стратегія дослідження розвитку культури демонструє різні форми організації суспільства, які, у формулюванні К. Гірца базуються на трьох основних опорах: ідеологічних принципах, базових структурах як формах взаємодії елементів системи, і самих елементах культури [2]. На цій основі можна вибудувати схеми суспільно-культурного устрою:

1. Ідеологічні принципи, спрямовані на культивування особистості, як центру і рушійної сили суспільного устрою та його функціонування.

2. Базові структури, як світоглядні домінанти, архетипи і символи, засоби комунікації та функціонування соціуму, визначені ідеологічними принципами.

3. Елементи або культурно-мистецькі форми, які відображають пріоритети суспільства в контексті його естетичних запитів та уявлень.

Якщо взяти до уваги європейський ареал, то у зазначеній схемі прослідковуємо поступову змінність пріоритетів:

Дохристиянське суспільство (первісне суспільство та античність)

1. Ідеологічні принципи: політеїзм – пантеон язичницьких богів.

2. Базові структури: міфологія і ритуал як основа комунікації соціуму.

3. Елементи або культурно-мистецькі форми: засади первісного мистецтва із опорою на характерну ейдетичну виразовість з подальшим утворенням канону краси і доцільності у всіх видах мистецтва в античну добу.

Середньовіччя

1. Ідеологічні принципи: монотеїзм із канонізацією християнства.

2. Базові структури: Святе Письмо і обряд як імператив людської екзистенції.

3. Елементи або культурно-мистецькі форми: естетика християнського сакрального мистецтва, абсолютна перевага духовного над фізичним.

В добу Відродження розпочинається процес секуляризації і піднесення Людини як особистості, що інспірує появу нових культурних форм у християнське суспільство.

- Ідеологічні принципи: Монотеїзм і гуманістичні ідеї.
- Базові структури: світоглядний антропоцентризм, світський мистецький фон і театральність суспільних взаємин.
- Елементи або культурно-мистецькі форми: естетика мистецтва від Ренесансу до романтизму розвивається в межах змінності стилів, але базується на їх конструктивності і визначеності базисних характеристик. Симптоматичним є сам вектор цих історичних змін: від прийняття «людини мірою всіх речей» в Ренесансі – попри бароковий дуалізм добра і зла в людині, попри ідеал *vir eruditus*, людини освіченої в класицизмі – до месіанізму митців у добу романтизму, схиляння перед креативною силою натхнення.

На межі XIX-XX століття завдяки поступу науки і розчаруванню суспільства в ідеалах, в культурі простежується трансгресивний перехід за межі усталених традицій, що привело до різкої зміни ціннісних орієнтацій.

- Ідеологічні принципи: Людська підсвідомість.
- Базові структури: Світ як Текст та Інтертекст, суспільна гра та інваріанти світовідношення, які виходять за рамки формаційних моральних і художньо-естетичних норм, підміна понять (джунглі-Місто).
- Елементи або культурно-мистецькі форми: естетика поліізмів, де-структивність, співмірна з мистецькими засадами первісного суспільства на основі ейдетичної виразовості.

Науковий поступ кінця XX ст. приводить до ущільнення граней людського існування:

1. Ідеологічні принципи: Людський мозок – як нейросистема.
2. Базові структури: світ як Екран/*Screen*, технологізація і «шоу» як домінанта суспільного глобалізованого простору.
3. Елементи або культурно-мистецькі форми: мистецькі форми і суспільні запити зосереджені довкола можливостей Екрану впливати на нейропсихологічні рецептори людини, що зумовило запропонувати термін нейромистецтво.

Нейромистецтво – це сучасні мистецькі засоби, які поєднуючи характерні виразові можливості звуку, зображення і тексту формують ідею, яку проєктують на людську підсвідомість, використовуючи для цього чисельні засоби сучасної техніки.

Відлік входження Людини у світ власної ірраціональної сутності – підсвідомості, можна датувати трансгресивним культурним зламом на межі XIX-XX століть, що проявилось у появі неймовірних мистецьких комбінацій. В такий спосіб людський інтелект відмовився від традицій і зосередився на внутрішніх відчуттях та експериментуванні із «потокami свідомості», що вповні вписується в сучасне передбачення майбутнього. На думку Мічіо Кайку, в майбутньому люди будуть завантажувати свої враження в нейросистему, оскільки вже сьогодні науковці, комп'ютерники і неврологи намагаються розібрати на частини найскладніший з усіх відомих нам об'єктів у Всесвіті, – людський мозок, а потім зібрати його знову, нейрон за нейроном [3]. І це не видається

фантастикою, зокрема, компанія Ілона Маска «Neuralink» досліджує форми співіснування людини із штучним інтелектом, а Facebook мріє про друкування тексту силою думки. Важливо, що у цьому спектрі досліджень присутній мистецький напрямок, зокрема, компанія «Google» спроектувала систему, що практично виконує роль «мистецтвознавця», розпізнаючи естетично привабливі фотографії.

Все це свідчить про буквальний злам суспільної свідомості XXI століття, що потребує нових методів дослідження сучасного мистецтва із врахуванням найглибших дієвих чинників людського мозку. Тож природною є поява у цьому напрямку новітньої науки – нейроестетики, яка виникла на основі пошуку підсвідомих джерел мистецьких імпульсів, прихованих у глибинах людського мозку. Дослідження причин нашого неусвідомленого визначення краси виявило тісний зв'язок сучасної людини з досвідом функціонування первісного суспільства. Зважаючи, що основним завданням первісного соціуму було виживання у небезпечному довколишньому середовищі, всі реакції були спрямовані на формування моделей поведінки і звичаїв, які забезпечували максимальне продовження роду. З часом це закарбувалося у мозку людини і лише сучасні дослідники вперше висловили припущення, що із поступовою втратою відчуття безпеки, первісні інстинктивні реакції переросли у підсвідоме відчуття естетичного задоволення.

Цій темі присвячена праця Вілейянура Рамачандрана «Мозок розповідає. Що робить нас людьми», де сформульовано дев'ять законів естетики: групування, максимального зміщення, контрасту, ізоляції, пікабу або перцептивного вирішення проблеми, відрази до співпадінь, порядку, симетрії, а також метафори [6]. Ці закони ґрунтуються на основі трьох базових запитань: що є внутрішньою логічною структурою тієї особливості, яку ви розглядаєте, в чому полягає біологічна функція, заради якої ця особливість еволюціонувала і як нервовий механізм в мозку втілює цю рису або закон. На прикладі закону групування дослідник пояснює, що структурно цей процес полягає у поєднанні мозком прихованих поміж деревами фрагментів шкіри, що дозволяє визначити тварину, ймовірно, хижака; це дозволяє врятувати життя від смерті або голоду, якщо йдеться про полювання, а на нейронному рівні відбувається буквальне «склеювання» сигналів різних ділянок мозку і формування з них одного об'єкту. З часом вдале групування стало приносити задоволення і переросло в естетичну категорію. Певною протилежністю є закон ізоляції, що буквально відсікає зайві частини предмету, що пояснюється тим, що клітини нашої первинної картини, де відбувається рання стадія зорового процесу, сприймають тільки лінії. Окрім того, повноцінне зображення розсіює увагу довкола композиції, матеріалу, кольору та інших деталей, а один аспект автоматично зосереджує увагу на одиничному, зокрема, на формі, якщо виокремлено контур. Подібним чином В. Рамачандран роз'яснює решту законів, що дозволяє провести символічну аналогію поміж потужними енергіями первісного людства та підсвідомими інтенціями сучасного мистецтва. І симп-

томатичним є те, що закони нейроестетики, сформовані в складних умовах виживання, скажімо, в джунглях, такі близькі сьогоденню, яке перебуває у вирі урбаністичних джунглів - у просторі чужорідного людині Міста [1]. Тому не випадковим є зв'язок цих кардинально різних середовищ і він базується на спільності механізмів, які визначили мистецькі пріоритети віддалених в часі творчих інспірацій.

В цьому контексті особливо перспективним є сучасне трактування нейро-мистецтва, що намагається прокласти місток поміж соціумом та світом ірраціональних інтенцій та відчуттів, найяскравіше відображених на крайніх точках діаметральної площини: первісного і сучасного світів. Над цією неосяжною відстанню у сотні тисяч років простяглася різнобарвна культурна аура, що в особливий спосіб зберегла правдиву інформацію в надійних закутках нейронних сплетінь, пробуджених на зламі ХХ-ХХІ століть. Ймовірно, саме в цей період відбувся процес активізації первісних кодів або нейромоделей, які в інтерпретованій формі проявилися в семіотичній системі численних течій модернізму і продовжили розвиватися й надалі. В цьому й полягає одне з завдань нейромистецтва, що у своїй перспективі сприятиме глибшому пізнанню людиною своєї сутності.

Література

1. Біла А. Сюрреалізм / Анна Біла. – Київ, 2010. – 208 с.
2. Гирц К. Інтерпретація культур / Клиффорд Гирц. – Москва, 2004. – 560 с.
3. Кайку М. Майбутнє розуму. Наукові спроби осягнути, вдосконалити і підсилити інтелект / Мічіо Кайку. – Львів, 2017. – 408 с.
4. Куценков П. Психологія первобытного и традиционного искусства / Петр Куценков. – Москва: Прогресс-Традиция, 2007. – 256 с.
5. Леви-Строс К. Первобытное мышление / Клод Леви-Строс. – Москва, 1999. – 392 с.
6. Рамачандран В. Мозг рассказывает: Что делает нас людьми / Вілейяну Рамачандран / Пер. с англ. Чепель Елена. – Москва, 2015. – 422 с.

КОВЧАК Володимир
аспірант кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОНТО-СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ КОНСТРУЮВАННЯ НЕЙРОРЕАЛЬНОСТІ

Вступ. Х. Коніль у передмові до праці Х. Субірі стверджує, що новочасна філософія прийшла до ідеїзму – філософії, яка у процесі рефлексії посилається на рефлексію, тобто – самозамикається. Це неминуче приводить до хвороби розуму – «втрати радикального зв'язку із речами і відсутності основи у реальності» [4, с. 16]. На відміну від гасла Е. Гусерля «До речей!», Х. Субірі будує феноменологічну концепцію «Від речей!» і утворює модерну інтерпретацію Аристотелевого гіломорфізму [4, с. 19-20].

Оскільки суб'єкт – це жива органічна біосистема, то психофізіологічна конституція суб'єкта як біологічного організму, що через своє тіло і тілесність закорінений у реальність, відіграє велику роль у позараціональних процесах конструювання соціальної реальності [8, с. 57]. Нехтування біологічним контекстом життя і нейрофізіологічною конституцією тіла і тілесності призводить до метафізичної редукції, оскільки суб'єкт не є безтілесною метафізичною есенцією. Чисте мислення неможливе без біологічних процесів життя, а інтелектуально-комунікативне конструювання соціальної реальності не може обійтися без складного процесу нейрофізіологічного конструювання суб'єкта на рівні активності тіла і мозку.

Основна частина. За Е. фон Глазерсвельдом, емпіричний досвід – це єдина реальність, упорядковуючи яку суб'єкт здійснює побудову системи знання. Біологічна конституція відчуттів і емоційно-вольової суб'єкта виступає джерелом доступної інформації, яка в процесі інтелектуальної інтерпретації набуває семантики. Розум обмежений доступними йому відчуттями і не може вийти поза відчуття до подразників і стимулів як реальних підстав їх виникнення. Проте, здатність інтерпретації забезпечує інтелектуальне конструювання реальності поза відчуттями [1, р. 117-150]. Міра кореспонденції емоційно-вольової сфери буття суб'єкта і його інтелектуальних конструкцій створює об'єктивність, як інтелектуальну форму відчуття.

Нервова система – замкнута функціонально-феноменологічна мережа, де подразнення одного нерва змінює потенціал активності всієї мережі. Інтелектуальне знання значною мірою закладається на рівні нейрофізіологічної, нервової, сенсомоторної активності тілесної конституції суб'єкта, відповідно до якої відбувається виявлення базових елементів і подальше інтелектуальне конструювання. Проектування цілої конструкції може набувати різних форм не тільки в залежності від мети, внутрішньої потреби, але від особливостей базових елементів-конструктів – зауважує Е. фон Глазерсвельд, інтерпретую-

чи Дж. Віко [3, с. 88]. За Е. фон Глазерсвельдом, «вибраний будівельний матеріал (цегла чи елементи геометрії Евкліда) визначають межі конструювання», які ми емпірично сприймаємо зсередини конструкції [3, с. 94]. Це дає змогу навіть у процесі соціального конструювання виявити базові принципи кібернетики і нейроконструювання.

Г. фон Ферстер у публікації 1973 р. «Споглядання і розуміння» («Sicht und Einsicht») наголошує на необхідності враховувати два аспекти здійснення розуму і пізнання. За Г. фон Ферстером, процес пізнання можна описати подвійною замкнутою системою, де система власне розумової активності є елементом ширшої системи мозкової активності [7, с. 172, 179-182]. Елементарні величини-конструкти, з якими працює інтелект, створюючи системи смислу, конструюються суб'єктом на рівні конституції тіла суб'єкта. Вказаний процес замкнутий, адже інтелект не просто пасивно приймає дані йому конструкти, а здійснює селекцію і корекцію конституції тіла – виховує його відчуття, бажання, волю тощо.

На рівні психоневрологічних фільтрів і загалом функціонування нервової системи відбувається постійне безперервне конструювання, що закладає основу для відповідного інтелектуального апріорного інструментарію [8, с. 152]. Суб'єкт апріорно виявляє інструментарій для здійснення інтелектуального пізнання (наприклад, даність простору і часу у філософії І. Канта, закладена на рівні сенсомоторної функції свого тіла).

Е. фон Глазерсвельд, аналізуючи концепцію Ж. Піаже, доводить, що розум організовує світ через організацію себе [2, р. 612]. Активність мозку лежить в основі організаційно активності розуму. Мозок, організовуючи життєздатність тілесної конституції суб'єкта, організовує розум, а розум, здійснюючи себе, виховує тіло (парафраз Ж. Піаже). Робота мозку щодо тілесної конституції суб'єкта забезпечує вихід розуму до реальності як базову його потребу, без якої – без нейрофізіологічних, нервових і сенсомоторних даних – конструювання набуває статус симуляції.

В інтерпретації теорії пізнання Ж. Піаже Е. фон Глазерсвельд відзначає концепцію активної схеми («action scheme») самоорганізації розуму, що виступає чинником світоорганізації [2, р. 612-621]. В концепції Ж. Піаже схема кінестетично рухома, їй не характерна статика [37, с. 102-104].

Схема пов'язана з генеруванням синтаксису і семантики.

Г. фон Ферстер аналізує роботу очного нерва у хребетних тварин. Подразнення зорового нерва збуджує активність синаптичних зв'язків [7, с. 177], обчислювальна (від англ. «to compute» - від лат. «computare»: «com-» і «putare» – «спів-» і «зв'язувати, встановлювати» [7, с. 152]) активність яких полягає в конструюванні жорсткої бази, де синтаксичний каркас задає межі семантики.

Мозок працює як біологічний комп'ютер [7, с. 178-179], який володіє обчислювальним потенціалом – ресурсом індуктивного моделювання. Мозок схематично закладає синтаксичний каркас для подальшого інтелектуального пізнання. Вказані два аспекти органічно самозамикаються і взаємно спрямо-

вують один одного – семантика упорядковується за синтаксисом, синтаксис виявляється через семантику.

Г. Рьод (Gerhard Roth) займає більш радикальну позицію [5, с. 289-312] і погоджується в тому, що нервова система в залежності від локалізації нейронних даних збудження в мозку кодує подразник відносно його локусу та інтенсивності [8, с. 274] і таке кодування відбувається уже на рівні клітинних мембран та активності синапсів [8, с. 275]. Проте Г. Рьод радикально заперечує, що вказана кодувальна активність взагалі має значення, адже навіть зовнішні сигнали як прямі подразники не забезпечують зв'язку з реальністю, оскільки сигнал може бути по-різному інтерпретований. Нервова система подразник тлумачить по-своєму і надає таке внутрішнє значення, яке взагалі не відповідає джерелу сигналу. Один сигнал, відзначає Г. Рьод, може набувати різні – часто протилежні – значення, зрештою – одне значення може передаватися різними сигналами. Активація постсинаптичних рецепторів може змінювати силу синапса. Відповідно до принципу синапсів Хеба (Prinzip der Hebb-Synapse), нервовому подразнику приписується внутрішньо важлива для життя семантика [8, с. 269]. Тому значення на базовому рівні нервової системи виникає у кореляції до внутрішніх очікувань організму, а не у кореляції з реальним подразником поза організмом [8, с. 265-266]. Когнітивні процеси приписування значення для фізичних чи хімічних сигналів реальності здійснюються найперше відповідно до внутрішніх настанов – фізика реального світу, відтак, не завжди відіграє вирішальну роль формування значення [8, с. 267].

Проте, на рівні вичислювальної синаптичної активності розум не ізолюється від реальності, оскільки біохімічні процеси мозку здійснюють базові онтологічні процеси розуму. Априорна нейрореальність виступає семіотичним фільтром – бар'єром життя. Необхідність бар'єру є необхідністю здійснення розуму, оскільки розум можливий в захисному просторі нейрореальності бар'єру.

Реальність має необмежений потенціал багатозначності відносно того сенсу чи смислу, який приписується сигналу. Завданням мозку є зменшення багатозначності – виокремити ті значення, що матимуть прагматичну настанову на життя і виживання [8, с. 274]. Семіотичний рівень нейроконструювання через активність сенсомоторної, нервової та психофізіологічної системи «упорядковує, організовує, встановлює зв'язки в загальному недиференційованому потоці сприйняття і досвіду» [8, с. 152], здійснюючи онтологічну інтеграцію суб'єкта.

Реальність (частково) відбивається в нейронних структурах мозку. Зафіксована інформація у нейронних структурах головного мозку означаються відповідними психічними конструктами, які в свою чергу конструюють інтенціонал, що стає базовим елемент-конструктом подальшої соціальної проєкції (соціальної трансценденції) [6, с. 212].

Нейрореальні процеси мозку через кодування априорно передбачають наявність реальності поза мозком. Розум не може повністю сконструювати свою ре-

альність. З необхідністю має бути та реальність, яка апріорно обґрунтовує розум (мислення), а не навпаки. Ця думка наявна в концепції фронезису Аристотеля.

Звісно, семіотична активність нейроконструювання потрапляє у «сліпу пляму» інтелекту – за аналогією «сліпої плями» на сітчатці ока, де нервові волокна утворюють зоровий нерв [7, с. 165-166]. Інтелект не може безпосередньо осмислити/відчути біохімічних реакцій, що відбуваються на рівні нервової активності мозку, оскільки інтелект сам детермінований ними. Несвідомість конструювання нейрореальності – вимушена міра здійснення розуму.

Висновок. Конститутований на рівні нервової системи сенсорний досвід є найглибшою реальністю, яку може досліджувати суб'єкт. Нервова система апріорно закорінена у реальність – навіть якщо це укорінення не осмислюється чітко в виразно. Наявність тіла і досвід тілесності є апріорним як на рівні раціоналізму, так і на рівні сенсуалізму. Нервова система є первинно моделюючою семіотичною системою. Світ первинно даний як нервовий імпульс. Нейрореальні процеси мозку пом'якшують реальність, чим передбачають її як апріорну даність.

Література

1. Glaserfeld E. von. Radical constructivism: A way of knowing and learning. - London: Falmer Press, 1995. - 231 p.
2. Glaserfeld E. von. An Interpretation of Piaget's Constructivism // *Revue Internationale de Philosophie*. – 36 (4), 1982. – P. 612–635.
3. Глазерсфельд Э. фон. Введение в радикальный конструктивизм // Цоколов, С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания (с переводами оригинальных работ П. Ватцлавика, Э. фон Глазерсфельда, Х. фон Фёрстера, У. Матураны, Ф. Варелы и Г. Рота). - Munchen: [б.в.], 2000. – С. 74-98.
4. Кониль Х. Феноменология Субири // Субири Х. Чувствующий интеллект. Часть I: Интеллект и реальность / Пер с испанского Г.В. Вдовиной. - М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. — 304 с.
5. Рот Г. Реальность и действительность // Цоколов, С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания (с переводами оригинальных работ П. Ватцлавика, Э. фон Глазерсфельда, Х. фон Фёрстера, У. Матураны, Ф. Варелы и Г. Рота). - Munchen: [б.в.], 2000. – С. 289-312.
6. Соловьёв О. В. Человеческое „Я” и его неистина. – К. : Ника-Центр, 2007. – 416 с.
7. Фёрстер Х. фон. О конструировании реальности // Цоколов, С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания (с переводами оригинальных работ П. Ватцлавика, Э. фон Глазерсфельда, Х. фон Фёрстера, У. Матураны, Ф. Варелы и Г. Рота). - Munchen: [б.в.], 2000. - С.164-183.
8. Цоколов, С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания (с переводами оригинальных работ П. Ватцлавика, Э. фон Глазерсфельда, Х. фон Фёрстера, У. Матураны, Ф. Варелы и Г. Рота). – Munchen: [б.в.], 2000. - 332 с.

КОЗЕЛКО Ірина

викладач кафедри українознавства

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

ОГЛЯД КОНЦЕПЦІЙ СВІДОМОСТІ

За Р. Даниляк, свідомість – це постійне та радикальне неспівпадіння Я зі самим собою, намагання встановити певний баланс між Я та не-Я, який ніколи не може бути сталим, а лише ситуативним [1, с.12].

Тлумаченню свідомості як діалогічному відношенню, присвячені праці В.Біблера, Л.Мяснікової, А.Огурцова, Л.Озадовської, В.Петрушенка та ін.

Науковці представили різногалузеві концепції свідомості. Розглянемо їх.

Проблематикою професійної свідомості займалися М.Ю.Варбан, М.Р.Гінзбург, Т.В.Кудрявцева І.М.Семенов, С.Ю.Степанов, В.Ю.Шегурова, О.Р.Фонарьов та ін. Зокрема, В.П.Андронов вивчав професійну свідомість лікарів. Професійна свідомість психолога постала об'єктом у дослідженнях Т.В.Акопов, О.Ю.Артем'єва, І.Б.Ханіна, А.І.Зеличенко та ін. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки представлено в аналізі Н. Ф. Шевченко (дисертаційне дослідження). Вчена дійшла висновку, що «проблема психічного повинна визначатися як проблема побудови у свідомості індивіда багатомірного образу світу, образу реальності. Для професіонала невід'ємною частиною образу світу є професійний образ світу. Його специфіка визначається через систему професійних понять і відношень, і він є одним із найважливіших суб'єктивних факторів, що визначають особливості професійної свідомості та її розвитку за період навчання у вищому навчальному закладі. Засвоєння професії передбачає формування характерних для даної професії особливостей образу (картини) світу» [2, с.9]. Також науковець зазначила, що в науковому світі присутні розробки та опис нормативних моделей особистості та діяльності фахівця до дослідження професійної свідомості та самосвідомості суб'єкта діяльності

Роль природного довкілля у самовизначенні людини - особистісному і національному, особливе місце природного довкілля в формуванні екологічної культури українського етносу, становлення екологічної свідомості і екологічної культури, проблеми екологічної безпеки простежували В. Андрущенко, В. Бар'яхтар, Ф. Канак, М. Кисельов, В.Крисаченко та ін.

Відчутним поштовхом розвитку екологічної свідомості послужив досвід історичного розвитку людства з середини і до кінця ХХ сторіччя. Науковці стверджують, що ця концепція не була реалізована щодо практичних перетворень життєдіяльності людства. Екологічна орієнтація свідомості людини ХХ сторіччя має базуватися не на принципі самоцінності людини, а на проголошеному А. Швейцером принципі – самоцінності живого.

У контексті психотерапевтичної роботи Г.В.Дьяконов описав процес і результати практичних досліджень природи внутрішнього діалогу і «потoku свідомості» людини та розкрив нові особливості цих явищ.

Проаналізовані погляди не розкривають усієї повноти представленої проблематики. Тому перебувають у перспективі подальших досліджень.

Література

1. Даниляк Р.П. Концептуальні підходи до пізнавальної та комунікативної взаємодії Я та Іншого: методологічний аналіз. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.02. – діалектика і методологія пізнання. Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, Одеса, 2007.—22 с.
2. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти. – Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Київ, 2006.—33 с.

БУДДІЙСЬКА МЕДИТАЦІЯ І ЇЇ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Однією із особливостей буддійського вчення є орієнтація на практичний результат. Це стосується релігійних, філософських та практичних (або медитативних) аспектів традиції. Історично склалося так, що знайомство із буддизмом та різними його формами відбувалося доволі по-різному. У другій половині XIX ст. це була радше мода і філософські інтерпретації. Можемо згадати у цьому контексті Артура Шопенгауера та інших мислителів. Згодом з'явилися перші і не завжди вдалі переклади ключових текстів Палійського канону, що дещо покращило ситуацію. Однак значні зміни у цій сфері відбулися у XX ст., коли спершу японські проповідники та популяризатори, а згодом тибетські вчителі потрапили у культурне середовище західного світу.

Тривалий час буддизм сприймався доволі стереотипно, в залежності від того, що конкретний інтерпретатор (прихильник чи критик) хотів вкласти у вуста Будди. І хоча загальні засади вчення відомі вже тривалий час, знайомство із практичною складовою відбулося порівняно недавно. До практичної (релігійну ми виділяємо окремо) складової ми відносимо саме комплекс медитативних технік, які мають на меті експериментально перевірити основні позиції буддійського вчення. У цьому випадку і експериментатор, і лабораторія – це власна свідомість практикуючого, у якій він проводить дослідження, опираючись на певні вказівки та загальні рекомендації.

Слід зазначити, що термін «медитація» не зовсім охоплює весь спектр буддійських практик. Дослівно медитація – це розмисли, роздуми, а не всі техніки мають акцент на аналізі чи мисленні. Частина технік має на меті заспокоєння мисленнєвого процесу, інша частина – роботу з емоційними станами, ще інша частина – інсайт у природу феноменів свідомості тощо. Ще складнішою стає ситуація із буддійською медитацією, коли ми згадуємо різні школи у межах відомих напрямів: школи віпасани південно-східної Азії, тантричний буддизм Тибету, практики китайських та японських шкіл – і це лише частина найбільш відомих на Заході методик.

Лише наприкінці XX і на початку XXI століття науковці звернули увагу на медитацію і активно почала поширюватися здорова тенденція у дослідженнях спершу загальних психологічних показників, а зі зростанням технічного оснащення – змін у мозку практикуючих ті чи інші техніки. Завдяки електроенцефалограмі та МРТ науковці виявили короткотривалі та довготривалі зміни у мозку практикуючих. Серед перевірених результатів можемо згадати: зменшення болю (якісні зміни у ділянках мозку, які відповідають за больові переживання та реакції на них), зростання стресостійкості та ймовірно спо-

вільнення старіння мозку, покращення саморегуляції організмом та загальна уважність до внутрішніх процесів (фізичних і психічних), зменшення втрат маси мозком із віком, зміни у температурі тіла за екстремальних умов, зростання щільності сірої речовини (у ділянках, де медитація активує нейронні зв'язки) та багато інших.

Окрім традиційних технік буддизму на Заході активно поширюються власні версії. Приклад – майндфулнез Джона Кабат-Зіна, яка, по суті, є психотерапією із елементами практики уважності (палі – sati). Важливість цього руху полягає у тому, що із медитації загалом вилучають релігійну складову і секулярне суспільство із більшою готовністю вкладає кошти у подальші дослідження та застосування буддійських технік у сучасному світі.

Отож, медитація як практична складова буддійського вчення відкриває перед наукою широкий спектр досліджень людської свідомості, яка залишається невіршеною проблемою №1 для усіх галузей природничих та гуманітарних наук. Ми досі не можемо сказати із певністю, чим саме є свідомість людини, але вже можемо простежувати складніші механізми впливу та взаємовпливу медитації на мозок, а відповідно на сприйняття, реакції, почуття, мислення людини. У свою чергу, це веде нас до нових горизонтів безвідносно до конфесійних, культурних, світоглядних кордонів.

КОСТЕНКО Ганна

магістр культурології

Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

**КОЛОНІАЛЬНЕ ЯК НЕУСВІДОМЛЕНЕ:
АРТИКУЛЯЦІЯ ТРАВМИ КОЛОНІЇ ЧЕРЕЗ ЖІНОЧЕ ПИСЬМО
У ТВОРЧОСТІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО**

Якщо говорити про постколоніальні та антиколоніальні праці в рамках української культури, неможливо не згадати тексти Оксани Забужко, які мають базове значення для теоретичних студій цього дискурсу – і як авторські художні твори, і як дослідницькі роботи. Більш ніж 20 років тому вона написала свій перший прозовий твір, який був діагностичним щодо посттоталітарній, але фактично ще колонізованій спільноти, яка тільки звикала називати себе незалежною державою. Роман «Польові дослідження з українського сексу»[4] став маніфестом одразу трьох упосліджених спільнот – колонізованої нації, жінки як гендерного Іншого та емігранта як переселеного Іншого. Не в малій мірі через це поєднання кількох больових точок він вийшов настільки пронизливим і щирим, що легко переступив кордони інших мов та культур. Саме розрив в розумінні її першого прозового твору іншими культурами та зсередины України призвів до появи її першої книжки теоретичних студій, «Хроніки від Фортінбраса»[1]. Фаховий філософ, Оксана Стефанівна за подальші роки праці стала відома широкому загалу не тільки і не стільки як авторка скандальних одкровень, а головне як дослідник-теоретик сучасності, публіцист, автор обширного есеїстичного та філософського доробку, що за номінальним переліком наразі переважає її прозовий багаж художніх творів.

Голос жінки у колонізованому просторі – цієї позиції Оксана Забужко не зраджує вже протягом більш ніж як 25 років. Критики закидають їй формальне протиріччя дискурсів – антипатріархальність феміністичного письма, та разом з тим намагання віднайти деколонізовану ідентичність, яка мислиться як традиційно ієрархічне національне самоусвідомлення. Однак саме її філософські твори, зокрема «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій»[5], присвячений місцю Лесі Українки в національній культурі, знімають це протиріччя, постулюючи органічно особливе місце жінки в українській національній історії. Тут відбувається деколонізація простору національного, через зняття опозиції імперське-центральне-панське проти колонізоване-периферійне-селянське. Оксана Забужко підтверджує значимість жіночого голосу для зрабованої нації, але і певну інструментальність цієї позиції, означивши фемінізм як зручну методологію для поборення як зовнішньоімперського ієрархічного тиску, так і його опертя – внутрішнього патріархального канону. «Феміністична методологія дала змогу вітчизняній думці дестабілізувати при підході до національної спадщини чи не найсерйозніший, бо куди тонший

і, сказати б, менш «видимий» од нав'язлого в зубах імперського вульгарного соціологізму, чинник її «мінерального омертвіння» — *патріархальний канон*, що ним колоніальна культура несвідомо дуплікує всередині себе *ієрархічну структуру імперської влади*. У висліді, цілком за славною формулкою Ж. Дерріда, «маргінальне стало центральним», а колоніальне «підпорядковане» (Subaltern) вперше змогло обізватися своїм власним голосом, і раніше «погаслі», було, сегменти національної культури увімкнулися й запульсували новими актуалізованими смислами».[5, С.7] Фемінізм тут радше виступає як засіб антиколоніальної екзистенції, шлях до мети: «за допомогою класиків, скільки змога відреставрованих-відчищених від фальшивих ідеологічних намулів, вибудувати для себе ту, як висловлювались наші патетичніші попередники, українську «Державу Духа».[5, С.1] Не можна лишити жіноче письмо Забужко залялькованим у власне жіночість, попри велику спокусу зробити це виходячи з внутрішньокolonіальних національних комплексів, про які пані Оксана принагідно влучно завважила: «Однак необорне, сливе міфологічне упередження перед самим терміном «колоніальний» у стосунку до вітчизняних реалій зберігається й надалі (спроби взагалі заперечити колоніальне становище підросійської України як у радянську, так і в дорадянську добу лишаю на боці, розцінюючи їх, у кращому випадку, як вислід термінологічного непорозуміння, у гіршому ж, і далеко частішому, — як дальше тривання в Україні російського імперського дискурсу коштом колаборації певної частини національних еліт» [5, С.6]. Варто підкреслити, що жіночий голос Оксани Забужко — це голос з колонії і для колонії, голос всупереч Імперії і проти Імперії. Якщо помістити визначальну для тренду фемінізму героїню «Польових досліджень» в контекст іншої, не колонізованої культури, її протест проти залежності від мужчин (протест не тому, що вони домінують своєю силою, а тому, що вони лякають своєю слабкістю), проти патріархальної культури не як такої, а як внутрішньої, зсередини нації, опори зовнішнього тиску імперства — не мав би такої сили відчаю, життєвої правди і художньої достовірності.

Остання повість авторки, видана у 2017 році, «Після третього дзвінка вхід до зали забороняється» [3], також промовляє з жіночого голосу. Це транспоклінницька, генераційна драма, що розгортається в сучасних умовах, на фоні російсько-української війни. Мова йде про колізію непорозуміння між матір'ю і дочкою, крізь яке проглядає драматизм, за визначенням самої авторки, «покоління відкладеної війни» [3, С.4]. Але, обговорюючи зумовленість жіночого голосу головної героїні, варто згадати, з одного боку, певну фемінність українських чоловіків, про що багато говорили дослідники [6], з іншого, вже поширеність на наших теренах виховних принципів т.зв. «свідомого батьківства», яке, серед інших новаторських ініціатив, розгортає в дії легітимацію чоловічої батьківської чуттєвості до власної дитини. Виходячи з цих факторів, можна припустити, що подібна ж колізія між сином та батьком, за інших рівних вхідних, мала таке саме б проблематизоване та драматичне наповнення, хоч і можливо інший фактичний зміст. Таким чином, повість виходить за рамки суто феміністичного дискурсу,

про що непрямо свідчить і сама авторка, заявляючи головною проблемою, що піднімається у творі, генераційну травму страху та похідної від нього німотності.

Щодо трансгенераційної травми, африканський дослідник колоніалізму, психіатр Франц Фанон [7] зазначає, що повсюдний конфлікт батьків і дітей у колоніальній історії проявляється особливо гостро. Відповідальність старшого покоління також співвідноситься Фаноном з колоніальним станом, який переходить в постколоніальний, і з пов'язаним з тим зламом соціальної парадигми, неспівставністю досвіду поколінь внаслідок соціальних зрушень і взаємним міжпоколінницьким претензіям. Фройд вважав травмуючий вплив патріархального канону на приватне життя особистості, Ханна Арендт викривала вину тоталітаризму перед особою, Фанон показує, як приватний світ руйнується колоніалізмом – він досліджував психосоматичні розлади колоніального суспільства, зокрема в міжгенераційному аспекті. Оксана Забужко розкриває цю ж проблематику: перерваний, викривлений, порушений досвід тягlosti поколінь, як в широкому, загальнонаціональному сенсі, так і у вузькому, в рамках однієї родини, колі, взаємна вина поколінь є актуальними темами для авторки. Починаючи з роз'єднаних генерацій героїв фантастичної повісті «Книга Буття. Глава четверта», написаній у 1988 році; через важкі взаємини героїні «Польових досліджень...» з власними батьками та звинувачення їх у тому, в чому винні не вони, а система; через відновлення наслідування національної еліти вибудовування авторкою історії національної культури у філософських творах; через родинну сагу історичної травмованості «Музею покинутих секретів» і до останньої повісті «Після третього дзвінка вхід до зали забороняється» – генераційна травма, передача травми через покоління є важливою частиною її творчого досвіду і органічною складовою постколоніального дискурсу в її творах.

В останньому наразі публіцистичному есеї «Найвища сила», вміщеному у книзі «І знов я влізаю в танк», авторка пише: «Дорослий народ має право знати про себе все, що допоможе йому приймати свідомі рішення про власну долю, і воюємо ми, в тому числі, - і за це право також».[2, С.412] Логічно, що для сього пізнання дослідниця користується всім доступним інструментарієм, серед іншого, феміністською методологією, досвідом студій травми, генераційними категоріями – та постколоніальні дослідження для неї є і методом, і результатом, і шляхом, і метою, інтенціонально об'єднуючи геть весь її творчий доробок

Література

1. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або знадоби до української гендерної міфології [Електронний ресурс]/ О. Забужко. – Режим доступу до ресурсу : <http://exlibris.org.ua/zabuzko/r05.html>
2. Забужко О. «І знов я влізаю в танк...». Вибрані тексти 2012-2016 : Статті, есе, інтерв'ю, спогади / О. Забужко. – Київ : Комора, 2016 – 416 с.
3. Забужко О. Після третього дзвінка вхід до зали забороняється. Оповідання та повісті / О. Забужко. – Київ : Комора, 2017 – 416 с.
4. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу [Електронний ресурс] / Оксана Забужко. – Режим доступу до ресурсу : <http://exlibris.org.ua/text/ukrsex.html>

5. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine : Українка в конфлікті міфологій. [Електронний ресурс] / О. Забужко. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.litmir.me/br/?b=199820&p=1>
6. Черненко Г. Гендерна інверсія в сучасному українському постколоніальному романі (Сергій Жадан Деш мод та Ірена Карпа Фройд би плакав) / Г. Черненко // Слово і Час. – 2008. – №12. – С. 75-80. [Електронний ресурс] / Г. Черненко. – Режим доступу до ресурсу : http://sich.ilnan.gov.ua/images/2008/Slovo_i_chas_12_2008.pdf
7. Фанон Ф. Гнані і голодні / Ф. Фанон. – Київ : Вперед, 2016. – 227 с.

КРАВЧЕНКО Тетяна

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціальних наук
Навчально-наукового інституту історії та філософії
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка*

ВИКЛИКИ ШІ ТИСЯЧОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВОЇ ПАРАДИГМИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ⁸

Третє тисячоліття ознаменоване пошуками людства до виживання та до покращення свого існування. Людина, предметно перетворюючи та адаптуючи зовнішнє середовище, стає законодавцем політики взаємодії з природою та оточуючими неживою, живою та соціальною матеріями. Діючи в межах інформаційно-мережевої парадигми, яка в ХХ столітті була ознаменована виникненням глобальної мережі Інтернет та бурхливим розвитком Ні-Tech технологій, зокрема інформаційно-мережевих та когнітивних, людство намагається пізнати царину непізнаного та невідомого – людський розум та людську свідомість.

Вивченню людської свідомості присвятили свої праці багато філософів, дослідників, науковців. Ще з часів Стародавнього світу питання взаємозв'язку мислення, свідомості та здатності до мови хвилювало багатьох філософів. Зокрема в Стародавньому Єгипті в Мемфіському трактаті зазначено, що бог Мемфіс наділив людину здатністю до мови, за допомогою якої отримала змогу до прояву людська душа. В Стародавній Індії зверталася увага на правильне вживання слів та вивчення граматики задля того, аби не «очерняти» свою карму. Філософія Стародавнього Китаю та лінгвофілософські пошуки були спрямовані на вирішення проблеми «іменування» та правильного вживання слів. Зокрема, на думку Конфуція, всі негаразди в світі, зокрема в соціально-політичній сфері, і людському житті виникають через вживання слів в їх неправильному значенні. На противагу вченням Стародавніх Індії і Китаю, антична філософія була сповнена широких лінгвофілософських концепцій, зокрема представники стоїцизму вважали, що пізнаючи і досліджуючи мову людини, можна дослідити її розум. З плином часу погляди змінювалися і в Новий час були сформовані підвалини філософії мови як галузі наукового знання, починаючи зі вчення В. фон Гумбольдта про мову як «дух народу» та співвідношення мови, мислення та свідомості. Сьогодні ідеї В. фон Гумбольдта та Л. Вітгенштейна і неопозитивістів про мову науки покладені в основу вчення про штучний інтелект.

Сучасний світ існує в той час, коли безліч широкомасштабних і глибоких зрушень відбуваються в найважливіших сферах суспільного буття і мають

⁸ Робота виконувалася за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідного проекту №0117U003855 «Інституційно-технологічне проектування інноваційних мереж для системного забезпечення національної безпеки України» (Наказ МОН України від 10 жовтня 2017 р. №1366)

глобальний масштаб. Важливе значення надається процесам глобалізації; інформатизації, комп'ютеризації та дигіталізації як наслідку інформаційно-телекомунікаційної революції; активному розвитку та впровадженню високих наукомістких технологій; тенденціям прискорення соціального часу, які в сукупності сприяють розмиванню меж та процесам конвергенції між державами, націями тощо. Останнім часом все більше уваги науковців та дослідників звертається на той факт, що інформація та знання є найбільшою силою, які відіграють велику роль в розвитку суспільства. В зв'язку з тим, що активний розвиток високих наукомістких технологій супроводжує становлення сучасного інформаційно-мережевого суспільства та ведуться активні розробки в галузі штучного інтелекту, вчені зробили припущення, що інформаційне, або ж інформаційно-мережеве суспільство в майбутньому перейде на стадію «постінформаційного», пов'язаного з розвитком штучного інтелекту та впровадженням його в усі сфери життя суспільства та кожної окремої людини.

Поняття «постінформаційне суспільство» запропоноване А. Ракітовим і пов'язане з активними дослідженнями в сфері штучного інтелекту. Д. Баррат в своїй праці «Останній винахід людства: Штучний інтелект і закінчення ери Homo Sapiens» зазначає, що в недалекому майбутньому може бути створений універсальний людиноподібний інтелект (УЛІ). Наступним доволі небезпечним в розвитку штучного інтелекту може стати створення штучного суперінтелекту (ШСІ), який в тисячу разів перевершує розум людини [1, с. 271]. А. Ракітов робить припущення, що такі два види штучного інтелекту можливо будуть створені вже в цьому сторіччі, а системи штучного інтелекту, які інтенсивно розробляються сьогодні сприятимуть зміні соціального укладу суспільства. Це пов'язане з тим, що процеси глобалізації, інформатизації, комп'ютеризації та дигіталізації охопили всі сфери буття сучасної людини і ставиться питання про перерозподіл праці. Це пов'язане з тим, що, як зазначає В. Буданов, сьогодні виникає шостий технологічний уклад, який ґрунтується на конвергентних NBICS-технологіях і пов'язаний з тим, що «витіснення працівника розумними машинами відбувається тепер не зі сфери промислового виробництва або сільського господарства..., а зі сфери обслуговування, де зайнята більшість населення розвинених країн світу» [2, с. 47], що призведе до радикальної мінімізації виробничої діяльності людей. Президент Академії гуманітарних досліджень Х. Мариносян погоджується з тим, що формується новий технологічний уклад, який «заснований на NBICS-конвергенції, в якій визначним фактором стають когнітивні технології» [4, с. 25], що призведуть до розвитку нейротехнологій, виникнення інвазивних інтерфейсів та «розумної» техніки, яка буде в змозі самостійно себе розвивати та вдосконалювати, що призведе до зміни соціального устрою і виникнення електронної цивілізації, як ери самостійного, незалежного і безконтрольного з боку людини розвитку техніки, науки та технологій.

Однак, А. Ракітов визначає сучасне суспільство і як «суперіндустріальне» [5, с. 12], оскільки воно характеризується активним розвитком високих на-

укомістких технологій, проникненням їх в усі сфери, які можна вже вважати не просто індустріальними, а суперіндустріальними, адже їм притаманна висока технологічність, домінантна роль процесу інформатизації в усіх видах соціально значущої діяльності. Одним з проявів, на нашу думку, суперіндустріального суспільства є динамічне формування та постійне вдосконалення «світу розумних речей» завдяки появі smart-технологій (мова йде про створення «розумних будинків», «розумних авто», «розумного одягу», «розумної техніки») та «Інтернету речей». З цього природу, Х. Мариносян відмічає той факт, що останнім часом все активніше відбувається процес інтелектуалізації та речового наповнення оточуючого середовища, створення так званих «інтелектуальних агентів», перерахованих вище. Але в той же час «Інтернет речей» поступово виводить людину, яка створила цю всесвітню мережу, за свої межі, як непотрібного посередника між предметами матеріального світу. Події, які відбуваються в світі, закривають можливість передбачення майбутнього, навіть при використанні сучасних технологій сценарного прогнозування в процесі формування вірогідних суджень [3, с. 72]. Тобто певним чином зникає неможливість прогнозування шляху розвитку цивілізації.

Аналізуючи концепції сучасного суспільства, варто зазначити, що «всі людські суспільства є інформаційними та всі в тій чи іншій мірі ґрунтуються на знаннях. Просто обсяги інформації та знань, а також їх якість в різні історичні епохи принципово різні» [6, с. 35]. Тут також варто звернути увагу і на сприйняття, засвоєння інформації та знань. В решті решт сучасний світ можна з точністю назвати «оцифрованим». На думку А. Ракітова, основними рисами оцифрованого світу є: 1) гігантські швидкості передавання інформації та знань; 2) гігантські обсяги запам'ятовуючих пристроїв; 3) гігантські швидкості пошуку та розпізнавання даних в базах даних та знань; 4) глобальні масштаби передавання та розповсюдження соціально- та індивідуально-значущих інформації та знань [6, с. 35], тощо. Вказані риси оцифрованого, або ж дигіталізованого світу, зумовлюють швидке розповсюдження, а отже і оновлення знань, їх подвоєння, що сприяє активному технологічному та соціальному прогресу.

Сучасні технології набувають амбівалентного характеру; поруч із великою кількістю переваг їх впровадження в повсякденне життя (доступ до великої кількості і різної якості інформації; можливість комунікації, зокрема на великих відстанях; сучасні гаджети тощо), існує і найбільший недолік, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, – можливість контролю. З цього приводу А. Ракітов зазначає, що «тотальний контроль, який здійснюється за допомогою сучасних цифрових ІКТ, може вкрай негативно вплинути на інтелектуальні, етичні та ділові характеристики будь-якої людини. Він міг би чинити сильний депресуючий психічний вплив і деформувати нормальне людське мислення «усередненої» людини, зробивши її вкрай пасивною, не здатною приймати навіть найпростіші побутові рішення, дезорієнтувати в соціальному і природному середовищі, зробити некомунікбельною і в під-

сумку, в разі тривалого часового інтервалу такого «цифрового контролю», підірвати самі засади суспільства» [6, с. 36]. Вказаний контроль стосується як продукування, розповсюдження, зберігання інформації і знань, так і аспекту чіпізації. В одній із доповідей П. Левич відмітив, що «свобода не суперечить технічному прогресу. Якщо людина боїться впроваджувати в себе чіп, тому що так її простіше «відключити» від системи – це не проблема чіпу, це проблема політичної системи, яка дає зрозуміти, що може це зробити». А отже постає питання – чи є все ж таки технології етично нейтральними і чи не є активне сприяння експоненціальному їх розвитку спеціально спрямованим на встановлення світового тотального контролю? Знаходженням відповіді на ці питання займається багато філософів, соціологів, вчених.

Перепоною до становлення стійкого світового суспільства може стати активний розвиток науки, зокрема її перехід до стадії меганауки, а також активне впровадження високих наукомістких технологій в реалії буття людства, адже як зазначає Н. Семенюк, «... розвиток науки завжди випереджає розвиток моралі, цінностей та загальнолюдських норм. З початку двадцятого століття людське співтовариство використовувало науку не тільки на власну користь, а й для масового знищення собі подібних. В середині минулого століття все це призвело до того, що людство стикнулося з не вирішуваними проблемами навколишнього середовища» [7, с. 14-15]. Варто зазначити, що всі технології, а, отже, і наука, носять амбівалентний характер. Так, на думку В. Буданова, технаука є дволиким Янусом, який створює як «хімічну, біологічну, ядерну зброю, так і нові матеріали, енергетику, ліки» [2, с. 48]. Взагалі, якщо розглядати технології, вони є етично нейтральними, але те, з якою метою їх застосовують, тобто певна вмотивованість їх застосування, є амбівалентною, адже технології несуть в собі як соціальні блага, так і ризики соціальної, екологічної та особистісної деструкції. Це стосується і мети створення штучного інтелекту, і питань, пов'язаних з його призначенням і використанням.

Література

1. Баррат Д. Последнее изобретение человечества: Искусственный интеллект и конец эры Homo Sapiens. – М. : Альпина нон-фикшн, 2015. – 362 с.
2. Буданов В. Г. Новый цифровой жизненный техноуклад – перспективы и риски трансформаций антропосферы / В. Г. Буданов // Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 47–55.
3. Мариносян Т.Э. Образование и прогнозирование в образовании в эпоху пост-пост... / Т.Э. Мариносян // Философские науки. – 2016. – № 11. – С. 69–81.
4. Мариносян Х. Э. Электронная цивилизация как глобальная перспектива / Х. Э. Мариносян // Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 7–31.
5. Ракитов А.И. Постинформационное общество / А.И. Ракитов // Философские науки. – 2016. – № 12. – С. 7–19.
6. Ракитов А. И. Человек в оцифрованном мире / А. И. Ракитов. – Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 32–46.
7. Семенюк Н.В. Модель стійкого розвитку як основа сучасної філософії екобезпечного поступу людства / Н.В. Семенюк // Нова парадигма. – 2008. – Вип. 81. – С. 13–22.

ЛУЧАНСЬКА Валентина
кандидат педагогічних наук, доцент,
м. Сімферополь

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

В античній філософії екологічна свідомість формувалася під впливом фундаментальної ідеї гармонійної єдності природи і людини на основі універсальних принципів загальної мінливості і структурної єдності світу.

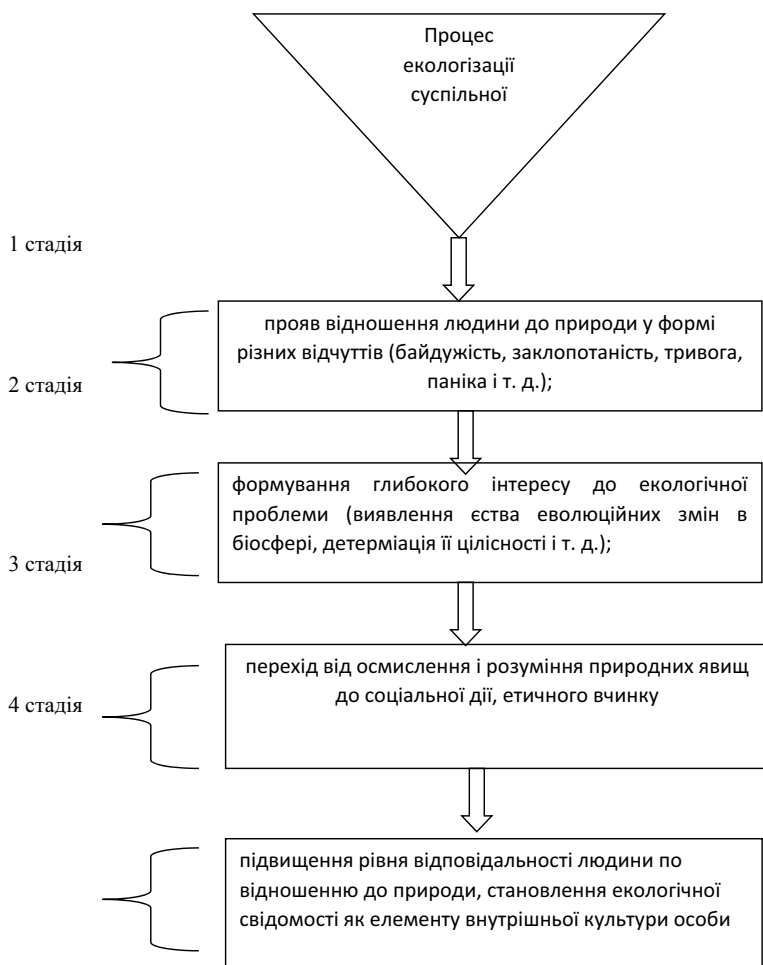

Рис. 1. Процес екологізації суспільної свідомості

У середньовічний період екологічне мислення формувалося на основі релігійно - філософського мислення. Значний вплив релігії на всі форми знання і духовної культури середньовіччя не давали можливості системно осмислювати екологічну свідомість (рис. 2 (а) початок).

Рис. 2. (а) Еволюція стосунків людини і природи (початок)

Епоха Відродження повертає людину до природного світовідчуття, але тут наявна не статична гармонія людини і природи, а динамічна, де людина намагається підпорядкувати собі природу. У свідомості більшості людей досліджуваного періоду в поясненні взаємодії людини до природного світу в основному панували релігійні уявлення. У філософії Нового часу розвивалися такі гуманістичні ідеї: природна і політична рівність людей (Т. Гоббс, Ж. Руссо, К. Гельвецій, Франсуа Марі Аруе Вольтер); творча активність (Спі-

ноза); прагнення до вдосконалення, людина як об'єкт пошани і самоповаги, свобода волі і її розумність (Кант); тотожність людей, звідси потреба самоповаги (Л. Фейєрбах), толерантність, віротерпимість (Джон Локк), альтруїзм (П. Гольбах, Фейєрбах, Д. Гартлі); недоторканість приватного життя (Джон Локк) (рис.2 (б) продовження).

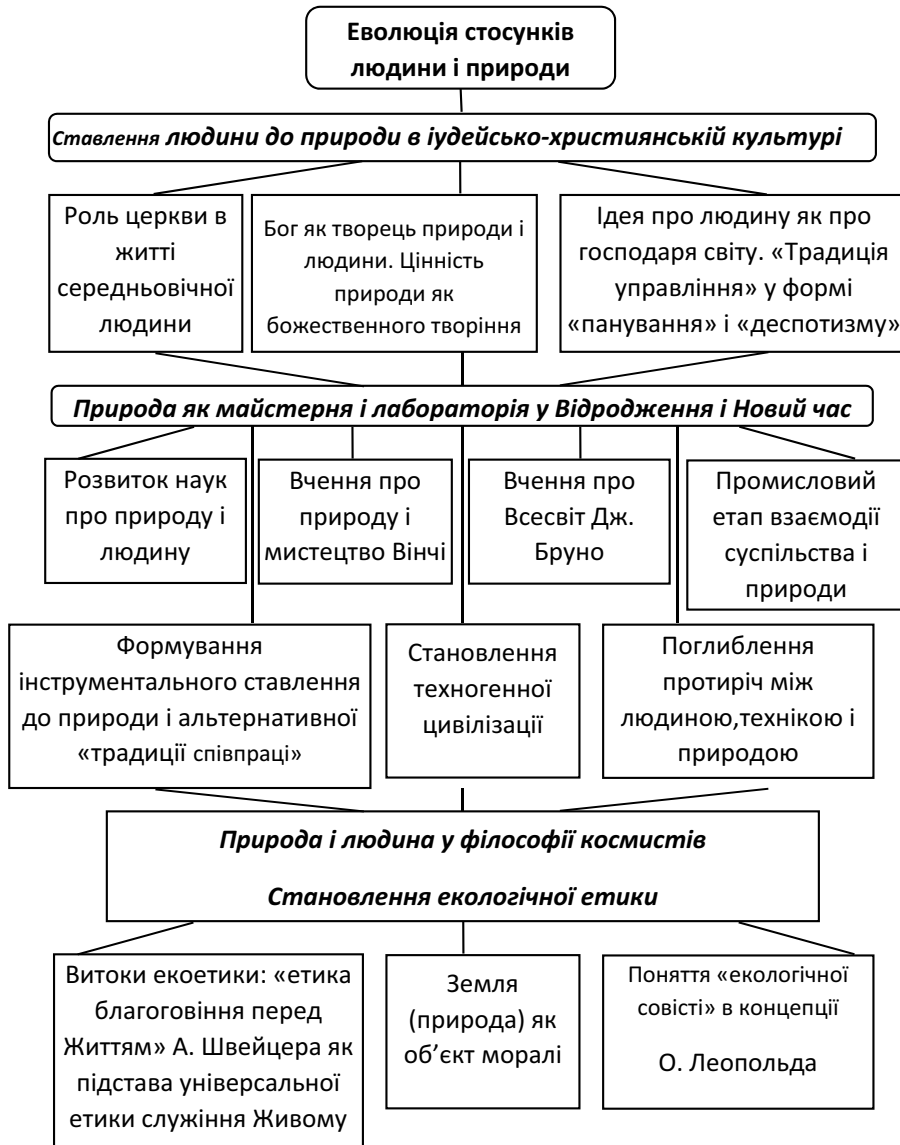

Рис. 2. (б) Еволюція стосунків людини і природи (продовження)

Проведене дослідження дає змогу зробити висновки, що формування екології культури в інформаційному суспільстві і зміна відношення до природи (тобто зміна людської поведінки в довкіллі) прискорить темпи культурного

розвитку як однієї з соціальних форм руху в природі і сприятиме підвищенню шансів людського виживання. Свою роль в даному випадку може зіграти культурологія як наука. Визначено, що усвідомлення згубності конфронтації суспільства з природою вимагає корінної зміни світоглядних координат, створення справжньої системи цінностей. Воно має на увазі необхідність сутнісних змін в культурології за допомогою інтеграції кращих досягнень культури, науки, релігії. Теоретична і практична значущість роботи полягає в можливості використання висновків дослідження при подальшому вивченні, як української, так і інших культурних систем окремо або в сукупності на підставі типологічного порівняння між собою і у взаємодіях з іншими системами (людина, суспільство, природа). У контексті означеного актуальним є створення української моделі екології культури в інформаційному суспільстві.

Література

1. Kramb, Volker. Umwelybildung durch Praktikumsintegrierten Umweltschurz: Das PIUS-Konzept an der Fachhochschule Darmstadt und sein Beitrag zur Umwelterziehung im Chemieunterricht der Gymnasialen Oberstufe: Diss. / V. Kramb ; Justus-Liebig-Universität Gießen. Fachbereich Chemie, Institut für Didaktik der Chemie. — Gießen : [б.в.], 1996. — VII,261 S.:Abb. — Бібліогр.: S.235 — 256.
2. Kéry, Manuel Marton Marc. Ecology of small populations : diss. / M. M. Kéry ; Universität Zürich. Math. - naturwiss. Fak. — Zürich : [б.в.], 2001. — 173 p.: fig.
3. Lerner, Steve. Eco-pioneers: practical visionaries solving today's environmental problems / S. Lerner. — 2. print. — Cambridge, Massachusetts ; London : The MIT press, 1998. — 462 p.: ill.

ЛЬОВКІНА Олена
доктор філософських наук, професор
завідувач кафедри психології та соціології
Університету державної фіскальної служби України

ПОДОЛАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПОГЛЯД ПРЕДСТАВНИКІВ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ

В українській і російській радянській філософії проблема відчуження розглядалась переважно в парадигмі економічного підходу, який полягає в тому, що за основу береться економічна форма відчуження з неї виводяться всі інші форми: відчужена свідомість, самосвідомість і поведінка індивіду, а також політичне відчуження, культурне, міжособистісне. Цей підхід був характерним головним чином, для марксистсько-ленінської філософії, головним недоліком якої була ідеологічна упередженість. Відчуження тлумачилось як явище, іманентне лише капіталістичному суспільству, заснованому на відносинах приватної власності. Однобічність і догматизм економічного підходу був розкритий в роботах В.В.Радаєва, Я.І.Кузьміна, Є.С.Набібуліної та інших.

В пострадянській філософії проблема відчуження розглядається у парадигмах культурологічного та інтегративного підходах, наприклад, В.І.Овчаренко, А.А.Грицанов дають докладний аналіз західних концепцій відчуження, обґрунтовуючи необхідність вивчення проблеми відчуження як багатогранного соціального феномену, що дозволяє виявити різноманітні форми дегуманізації та де персоніфікації людини в сучасному світі. В.Ф.Лазарєв, В.Н.Саратовський, В.А.Кравченко, А.І.Кавалеров пов'язують процес відчуження з деформованою системою цінностей, яка панує в суспільстві.

В.А.Лоскутов, В.Н.Руденко, О.В.Александрова, В.Г.Табачковський, Г.К.Ковадло представляють відчуження як суперечність існування людини в світі предметної культури, розглядають відчуження як складний соціокультурний феномен, пов'язаний із суперечливим характером самої культури, котра, з одного боку, слугує людині, конститує її як свого суб'єкта, а з іншого боку, керує людиною, ставлячи її в залежність від матеріального світу.

Екзистенціальний підхід до проблеми відчуження використали І.В.Бичко, А.К.Бичко, Н.В.Хамітов, О.В.Данчева, Ю.М.Швалб та ін.

Дослідження історико-філософського аспекту проблеми відчуження представлено в роботах таких відомих українських авторів, як В.П.Андрущенко, М.І.Михальченко, І.В.Бойченка, В.С.Горського та інших. В роботах К.К.Жоля, А.В.Місуна, М.М.Мокляка, М.Ф.Цибри, А.І.Кавалерова, Г.І.Шалашенка, І.І.Ковалю докладно аналізуються соціально-філософські аспекти розвитку особистості в контексті сучасної культури.

Творчість Т.В.Адорно, В.Беньяміна, Г.Маркузе, М.Хоркхаймера, Е.Фрома, Ю.Хабермаса та інших представники Франкфуртської школи не залиши-

лась поза увагою радянських, а згодом російських та українських дослідників. Серед них необхідно згадати прізвища В.Г.Арсланова, В.М.Лейбіна, Г.Г.Солов'йова, Е.Я.Баталова, Ю.М.Давидова, Б.Н.Безсонова, С.І.Обідної, В.А.Погосяна, А.М.Руткевича, А.К.Бичко, В.Г.Табачковського, А.Ф.Базилюка, О.Н.Крутової та багато інших.

Представники Франкфуртської школи намагались вирішити проблему відчуження, спираючись, насамперед, на вчення К.Маркса, М.Вебера та З.Фрейда. У соціальній філософії Франкфуртської школи проблема відчуження розглядається неоднозначно. Частина теоретиків акцентує увагу на суб'єктивних виявленнях відчуження (Е.Фромм, Г.Маркузе та ін.). Об'єктом вивчення при такому підході стають індивідуальна поведінка людини, стани розщепленості свідомості окремої особистості. Інші теоретики розглядають відчуження як об'єктивний феномен, піддаючи аналізу соціально-економічні фактори і процеси, притаманні данній соціальній структурі суспільства (М.Хоркхаймер, Ю.Хабермас та ін.). Частина дослідників переносить дослідження в культурологічну та естетичну площину (В.Беньямін, Т.Адорно та ін.).

Пошуки шляхів подолання відчуження можна розділити на декілька типів. На рівні особистості ліквідацію відчуження пропонується здійснювати шляхом індивідуальної психотерапії заснованої на психоаналізі (Е.Фромм та ін.). На соціальному рівні пропонується ліквідувати відчуження або шляхом політичної революції (Р.Дучке, О.Негт, К.Оффе та ін.), або ж поступовим реформуванням суспільного устрою (Ю.Хабермас та ін.). На особливу увагу заслуговують концепції, у яких подолання відчуження свідомості пропонується здійснити за допомогою прийомів та методів сюрреалістичного мистецтва і нових текстуальних стратегій (Т.Адорно, В.Беньямін, Г.Маркузе).

Головним фактором, що спричиняє соціальне відчуження у сучасному світі теоретики Франкфуртської школи вважали відчуження свідомості, подальший розвиток теорії відбувався в гносеологічно-естетичному напрямку, що відбилось в комплексі естетичних ідей Т.Адорно, В.Беньяміна та Г.Маркузе. Подолання відчуження свідомості від стереотипів може здійснити сюрреалістичне мистецтво, нові текстуальні стратегії та нові технічні можливості кінематографу, радіо та фотографії. Бачення проблеми з точки зору її розв'язання (констелятивне мислення, міметична раціональність, "ауратичне" відношення до природи) є оптимальним. Комплекс гносеологічно-естетичних ідей франкфуртців має своє продовження в сучасній філософії мови, течіях модернізму, посмодернізму, деконструктивізму.

Техніка текстуальних стратегій, що полягає у відсутності яскраво виражених загальних висновків та суджень, коли текст насичений величезною кількістю деталей, фрагментів, що розчиняє ідею, віддаляє остаточні висновки, наочно демонструє подолання першопринципу загального і тотального. Відбувається відтворення змісту завдяки дрібним подробицям, деталям, симптомам. Нові текстуальні стратегії та витвори сюрреалістичного мистецтва, на думку франкфуртців, допоможуть сформуванню нового, "констелятивне мислен-

ня”. Останнє спирається на ідею мозаїчності, акцентуванні на деталях, конфігуративному їх розташуванні. Текстуальна, мовна революція може призвести до повноцінної культури та невідчуженого існування.

Крім того, у сучасній Україні відбувається переосмислення розуміння феномену відчуження, оскільки реалії сьогодення вимагають зосередження уваги на його соціальних наслідках. Дане дослідження дозволяє встановити певні орієнтири для нових досліджень в різних сферах соціального знання.

В схемі подолання відчуження, що окреслили представники Франкфуртської школи, актуальною є концепція гармонізації внутрішнього світу цивілізованої людини шляхом компенсації відчуженої свідомості художніми засобами авангардного мистецтва. Невідчуженою характеристикою людського життя є творчий підхід до життя, потенціал креативності. Витоком духовного відродження франкфуртські філософи вважають авангардне мистецтво, яке наочно демонструє можливість нерепресивної комунікації, нових схем мислення, невідчуженого пізнання. Подолання відчуження можливо за умови формування нового світогляду, що заснований на “міметичній раціональності” та “констелятивному мисленні”, основою яких є новий принцип пізнання: надання окремим одиницям повноти цілісності, відсутність жорсткої дедукції та індукції, визначення самостійних логічних центрів.

Виокреслено базовий принцип розповсюдження відчуження у сучасному світі: підпорядкування одиничного загальному, що реалізується у сфері мови як засобу комунікації, наукового та художнього пізнання світу. Даний принцип відповідає логоцентричному характеру сучасної цивілізації. Сюрреалістичне мистецтво, нові текстуальні стратегії завдяки особливим прийомам та методам демонструють збоченність буття, конструюють більш цілісну реальність – суперреальність, загострюють сприйняття, сприяють формуванню констелятивного мислення, в основі якого лежить принцип надання окремим одиницям повноти і цілісності (В.Беньямін).

Проаналізована концепція авангардного мистецтва Г.Маркузе, в якій акцент робиться на відтворюючій функції сюрреалістичного мистецтва, що вивільняє фантазію і уяву, які викривлені раціоналізацією. Образи реальності, репрезентовані авангардними творами, пробуджують й оновлюють несвідоме, революціонують сприйняття, гармонізують відчужену природу людини, породжують нові невідчужені образи й уявлення, на основі яких можна створити нову суперреальність.

У концепції новітнього мистецтва Т.Адорно причиною відчуження в сучасну епоху виступає відчуження від природи. Репресивне відчуження між людиною і природою стає згодом моделлю соціального устрою, в якому тотальність суспільства пригнічує індивіда. Витоком якісно нової соціальності повинна стати “міметична раціональність”, в основі якої лежить “констелятивне мислення”, що допоможе оптимізувати кризовий стан раціонального пізнання і комунікації. Надзвичайну роль для здійснення подолання відчуження свідомості Т.Адорно відводить авангардній музиці, яка найефективні-

ше гармонізує людську природу. Сучасне українське суспільство в процесі інтеграції до світового співтовариства потребує власної концепції культури. Спираючись на світовий досвід дослідження причин дисгармонійного розвитку індивідів під впливом масової культури (зокрема, теорію відчуження Франкфуртської школи), необхідно сконцентрувати зусилля навколо створення нової стратегії виховання та освіти молодого покоління. Формування світоглядної парадигми повинно базуватися на гармонізації людської природи шляхом активізації творчого потенціалу індивіду (фантазії, інтуїції, уяви), створення системи цінностей, що ґрунтується на традиційних національних, релігійних уявленнях. Авангардне мистецтво як могутній виток у формуванні духовності та творчого потенціалу української молоді може стати однією з альтернатив масовій культурі та запобігти хибній трансформації української ментальності, сприяти зростанню самобутнього інтелектуального потенціалу української молоді і нації в цілому. Доступ до авангардної елітарної культури сприятиме подоланню культурного відчуження, збереженню світу традиційних цінностей, духовному відродженню українського суспільства.

Література

1. Льовкіна О. Г. Відчуження людини у соціокультурному просторі: минуле і сучасність: монографія- 2006 - К.: Парапан. – 286с.
2. Льовкіна О. Г. Історичні трансформації філософії діяльності: від трансценденталізму до праксеології: Монографія. - Ірпінь.: Національний університет ДПС України, 2011. - 270с.

ЛЯШЕНКО Виктория
лаборант кафедры философии и биоэтики
Одесского национального медицинского университета

НЕЙРОНАУКА И ПРЕДПОСЫЛКИ К ИНТЕГРАЦИИ ЗАПАДНОЙ И ВОСТОЧНОЙ МЕДИЦИНЫ

Внимание современных ученых все больше привлекает философия и наука загадочного Востока, которые неразрывно связаны между собой. В состоянии кризиса западной науки многие стремятся найти если не ответы, то хотя бы свежие идеи в древних взглядах восточных мудрецов. Так в медицине набирают популярности альтернативные методы лечения, такие как акупунктура, фитотерапия, разнообразные комплексы дыхательных упражнений и прочие, которые почерпнуты из кладезя знаний традиционной медицины, в частности медицины Китая, Индии и Тибета. Однако до недавнего времени ученые всерьез не занимались этими вопросами, и богатство восточной науки было оставлено на участь востоковедов, которые не имели возможности соотнести знания, заложенные в науках Востока со знаниями схожих наук на Западе, так как это требовало специального естественнонаучного образования. Начиная со второй половины XX ст. ситуация стала меняться, и интерес не только философов, но и ученых различных специальностей сориентировался в восточном направлении.

Так начиная с 70-х годов прошлого столетия, нейрочеловеки в поисках «лекарства» от бихевиоризма и физикализма, начали процесс наведения мостов со школами Востока, в попытках обрести свежую пищу для размышлений о природе сознания и приближении к разгадке его тайны. Например, в 80-х была организован, продолжающий функционировать и поныне институт «Mind and Life», активными участниками которой являются тибетские монахи во главе с Далай Ламой и западные ученые и философы, такие как Ф. Варела, Д. Голман, Р. Ливингстон, А. Гобсон, А. Дамазио, Е. Рош, Э. Томпсон и многие другие. В рамках конференций, проводимых этим институтом, обговариваются современные открытия в нейробиологии и когнитивистике, философские концепции сознания западных и восточных школ, осуществляются попытки соотнести знания о природе сознания, накопленные монахами путем медитаций, и результаты исследования устройства и работы сознания западными учеными. На почве этих обсуждений стали открываться исследовательские программы и лаборатории, занимающиеся исследованием сознания с привлечением разнообразных медитативных техник с помощью современных технических методов типа МРТ, ПЭМ и т.д. В эти лаборатории стали приглашаться практикующие из различных традиций, таких как буддизм, даосизм, йога и прочие. Таким образом, вопросы, которые совсем еще недавно считались ненаучными, сегодня исследуются с соблюдением критериев научности,

принятых в западном мире. Исследовать феномены восточных медитативных практик, пользуясь негибкими методами бихевиоризма и физикализма, не представляется возможным, т.к. важнейшей компонентой медитативных состояний является внутренняя направленность сознания. Поэтому популярность среди сегодняшних подходов к изучению сознания набирает нейрофеноменология, концептуальные основания которой были заложены в 90-х годах в книге «Воплощенное сознание» Ф. Варелы, Э. Томпсона, Э. Рош. Согласно Ф. Вареле и его соавторам сознание должно изучаться как с помощью объективных, так и с помощью субъективных методов исследования, накладывая, при одновременном использовании, ограничения друг на друга, что, возможно, позволит нам приблизиться к разгадке природы сознания, не теряя из виду ни внешнего, ни внутреннего аспекта.

Здесь мы подходим к интересующему нас моменту: что полезного может дать наука о сознании для развития медицины? На сегодняшний день среди специалистов медицинского профиля вновь наблюдается усиление интереса к восточному целительству. Такие исследователи как Дж. Макиокиа, М. С. Миккози, Д. Эйзенберг, А. Минделл, А. Вейл и многие другие подходят к изучению различных типов традиционной медицины, опираясь на первоисточники, пользуясь помощью и поддержкой традиционных целителей, и пытаются сделать ее доступной для западного читателя. Но разрыв между западной и традиционной медициной кажется, на первый взгляд непреодолимым. Сходным образом раньше обстояло дело с западной и восточной философией, тогда как сегодня целые исследовательские программы занимаются изучением медитации, что никого уже не удивляет. Здесь существенную помощь оказала нейрофеноменология, зарекомендовавшая себя как многообещающий подход к изучению сознания, ведь она принимает во внимание и объективный и субъективный опыт сознания, которые до этого являлись объектами исследования различных дисциплин, не пересекающихся между собой. Внешние проявления уходили на долю бихевиористов и физикалистов, которые интересовались явлениями, которые можно зафиксировать с помощью простых наблюдений, регистрации таких лабораторных показателей как электрическая и биохимическая активность мозга и т.д. Внутренний же аспект был оставлен на долю интроспекции и тому подобных направлений в психологии, что никак не подкреплялось материальной (физиологической) компонентой. Тут на лицо следствие чисто декартовского дуализма сознания и тела.

В то же время в восточной традиции сознание рассматривается как процесс неразрывно связанный как с материальным, так и с нематериальным миром. По сути, восточные представления большинства школ буддизма, даосизма и йоги имеют недualное представление о сознании. Более того, преодоление дуализма повседневного мышления и является целью многих из них. Схожим образом обстоит дело и с медициной. Западная медицина исследует человека как объект, который требует проведения с собою определенного рода манипуляций. Восточная же медицина рассматривает человека как процесс вечно перетека-

ющих друг в друга противоположностей. Например, вся концепция китайской медицины строится на представлении о балансе энергий Инь и Ян, которые проявляются в виде пар противоположностей типа верхнего и нижнего, внешнего и внутреннего, горячего и холодного и тому подобных. Из этого видим, что для восточной медицины одинаковое значение имеет как субъективный опыт больного, так и объективные наблюдения за течением болезни. На сегодняшний день на Западе некоторые ученые и врачи тоже начинают понимать роль субъективного опыта пациента, и проводят исследовательские работы в этой области (Э. Стрернберг, А. Вейл, Ф. Капра, Р. Шелдрейк), в том числе основываясь на феноменологическом учении Э. Гуссерля (Х. Карел).

Помимо всего прочего увеличивается количество приверженцев мнения о том, что болезнь является не состоянием, а процессом (Ф. Капра, А. Вейл, Д. Нобл) и что огромную роль в возникновении и течении болезни играет нервная и иммунная системы (Э. Стенберг, Н. Кари, Д. Голман, и др.). Последняя некоторыми авторами рассматривается как специфическая нервная система (Ф. Варела), так как ей присущи такие способности как реагирование, запоминание, узнавание, воспроизведение. Так А. Вейл говорит, что болезнь есть процесс, а здоровье динамическое равновесие, что все болезни психосоматические, но не обязательно психогенетические. Он подчеркивает связь между симптомами сознания и тела, но не их порождение одно другим. По выражению А. Вейла это естественно, ведь мы «Mind-Body beings». Если нервная регуляция играет столь существенную роль в течении болезни, то, соответственно, мы способны обнаружить и нейрокорреляты этого процесса, ведь ни для кого не секрет, что любое изменение в благополучии нашего организма сказывается на нашем ментальном состоянии. Насморк вызывает заторможенность мышления, температура проявляется вялостью или, наоборот, избыточной активностью мыслительных процессов (человек сыплет идеями, порой доходящими до бредовых крайностей), боль в желудке, кишечные расстройства мешают нам сосредоточиться и делают нас невнимательными, дисфункция щитовидной железы, как и любые гормональные нарушения, критически сказывается на нашем настроении и способности социального взаимодействия с окружающими нас людьми. Перечень корреляций между физическим состоянием организма человека и его высшей нервной деятельностью можно продолжать до бесконечности. Таким образом, некоторые ученые уже приходят к выводу о необходимости пересмотра существующих оснований западной медицины и считают более незазорным обратиться в поисках ответов к медицине восточной, которая рассматривает болезнь и здоровье как единый процесс постоянно перетекающих одно в другое противоположностей. В рамках маргинальных направлений существует даже представление о необходимости интеграции западной и восточной медицины, о создании «Новой медицины». Однако говорить об этом еще рано. В первую очередь необходимо сформировать прочный методологический базис, на котором можно будет строить интегративную модель медицины.

Возвращаясь к проблеме субъективного и объективного подходов в медицине, для начала, будет полезным проанализировать эти компоненты в рамках западной и восточной моделей медицины. Благодаря изысканиям нейроученых, нам уже известно направление, которое способно справиться с этой задачей. То есть, исследование состояния болезни с позиций нейрофеноменологии может оказаться очень интересной и продуктивной областью исследования. Болезнь является болезнью, что в западной, что в восточной медицине. Симптомы и недомогания одинаковы, а вот взгляды на причины их возникновения разнятся. Пользуясь системной терминологией, мы можем предположить, что концептные (смысл системы) различия западной и восточной медицины слишком велики, чтобы с их помощью пытаться свести оба типа медицины в одно целое. А вот структуры (способы реализации концепта) и субстраты (материал, на котором реализуется концепт) данных систем, могут иметь много общего, исследование чего может проложить дорогу к дальнейшему налаживанию связей между терапевтическими школами Запада и Востока.

Таким образом, изучая западную и восточную медицину, путем использования нейрофеноменологического подхода, мы можем отыскать предпосылки к построению интегральной модели медицины, которая в своей диагностической и терапевтической деятельности будет учитывать как субъективные переживания и ощущения больного, так и результаты данных объективного исследования, рассматривая болезнь и здоровье как взаимоперетекающие процессы.

ЛЯШЕНКО Дмитрий

*кандидат философских наук, доцент кафедры философии и биоэтики
Одесского национального медицинского университета*

СТРУКТУРНО-ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ НЕЙТРАЛЬНОСТЬ НЕЙРОФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОГО И НЕЙРОФИЛОСОФСКОГО ПОДХОДОВ К ИССЛЕДОВАНИЮ СОЗНАНИЯ

В современной когнитивной науке, междисциплинарной области исследования, которая включает такие разнообразные дисциплины как нейробиология, философия сознания, когнитивная лингвистика, компьютерные науки и др., нет единства относительно понимания того как именно мозг связан с сознанием. Общим местом является лишь признание факта наличия самой этой связи. Несмотря на революционные открытия в нейробиологии последних 40 лет (синаптическая пластичность, нейрогенезис, зеркальные нейроны, новое понимание роли глии и т.п.), очевидно, что все они носят частный характер – загадкой остается даже общий механизм работы головного мозга, не говоря уже о связи этой работы с наличием сознательного опыта. Говоря языком Т. Куна, мы находимся прямо посреди кризиса когнитивной науки, и, соответственно, в очередной допарадигмальный период развития знания о нас самих. Именно в подобные кризисные моменты особое внимание уделяется философским вопросам, то есть, тем вопросам, которые задают общее направление создания и практики парадигм.

Особенно много сражений происходит вокруг т.н. «трудной проблемы сознания» (ТПС), своеобразной модификации классической психофизической проблемы, суть которой есть вопрошание об онтологическом и причинном статусе квалитативного опыта сознания в привязке к нейрональным структурам. Так, Д. Чалмерс, автор термина ТПС, указывает, что существует необходимость выработки новой нередуктивной методологии исследований сознания [1, р. 3-58]. Д. Деннет, чета Черчлендов и др., «опираясь» на научные открытия будущего, в позитивистском духе отмахиваются от ТПС как от псевдопроблемы и связывают её наличие с «народной психологией» с её особым «менталистским словарем», в противовес которым принимается та или иная форма наукообразного редукционизма (см. например, в [2, р. 33-82]). Так, сознание отождествляется с поведением, с теми или иными аспектами процессов и структур головного мозга, с функционированием системы мозг/организм в особой экологической или социальной нише и т.п. Таким образом, бихевиоризм, физикализм и функционализм эксплуатируют положение, ярко сформулированное еще Куайном о том, что «экспликация явления есть его элиминация» [3, р.262-266], чтобы избавиться от проблемы сознания. Им противопоставляются те или иные версии дуализма (субстанций, свойств, интеракционизм, параллелизм), эмерджентизма (эпифеноменализм, супер-

вентность), идеализма (субъективный, объективный, интересубъективный), изолированные формы монизма (аномальный, нейтральный), феноменологические подходы (см. в [4]). Условно все эти направления можно разделить на объективистские подходы с точки зрения 3-го лица (условно, нейрофилософские) и подходы, учитывающие точку зрения 1-го лица (условно, нейрофеноменологические). Оба эти направления необходимо учитывать в построении нередукционной и когерентной теории сознания и мозга. Как показывает «история вопроса» такую теорию нельзя построить чисто механически прибавив одно к другому – ведь именно так возникали различные формы дуализма, и как реакция на них – различные виды монизма. Здесь номинально прав Дж. Сёрль, который говорит, что ошибкой было вообще начинать считать [5, р. 88-89]. Дело в том, что речь идет об очень разных и очень устойчивых феноменах, которые являются несоизмеримыми в том виде, в каком с ними обычно имеют дело. Вот и получается, что мы как тот козленок, который умел считать: «мозг – это раз, сознание – это два...». Для начала требуется привести эти разные феномены к общему знаменателю, что невозможно сделать непосредственно с самими феноменами, вырванными из контекста – ведь они являются лишь конструктами некоторых систем представлений, так же как продуктами специфических концепций и теорий, подходов и методов. Эвристически полезным будет свести все возможное разнообразие этих систем представлений и знаний к вышеупомянутым нейрофилософскому и нейрофеноменологическому подходам, в соответствии с наличествующими феноменами. В итоге, приближением к решению проблемы сознания/мозга может быть построение искомой теории сознания. Эта задача предполагает использование нередуктивной методологии, наиболее развитым вариантом которой, является системный метод. Учитывая, что названные подходы являются замкнутыми системами, со своими языками, предметными областями и методами, поэтому интеграция их если и возможна, то в рамках системной метатеории. В качестве предпосылки подобной интеграции, требуется предварительная онтологическая нейтрализация (предполагающая выход за пределы натурально-онтологического дискурса) нейрофилософского и нейрофеноменологического подходов, для приведения их в соответствие принципам структурной онтологии [6], ингерентной системному методу [7], [8]. Использование данного вида метафизически нейтральной онтологии как раз и будет способом уйти от натурально-онтологически нагруженного счета, который, собственно, и порождает проблему соотношения несоотносимого. Присмотримся, могут ли эти контroversивные подходы иметь какие-либо им внутренне присущие потенции к онтологической нейтральности?

Нейрофеноменологическое крыло когнитивных исследований, не отрицая, в общем, результатов нейрофилософского течения, то есть, утверждая наличие связи между сознанием и мозгом, говорит о нередуцируемости, то есть фундаментальности, опыта сознания, существующего наряду с нейрональными процессами. Однако в качестве базисной методологической

процедуры данного направления используется феноменологическая редукция, которая, помимо всего прочего, предполагает принятие онтологически нейтральной феноменологической установки. В феноменологической философии реальность представляется лишь так, как она дана в перспективе интенционального акта. Существование внешнего по отношению к сознанию мира оказывается проблематичным. Другими словами, мир за пределами направленности сознания, которое осуществляется в рамках ноэзо-ноематических отношений трансцендентального субъекта и материи интенционального акта, проблематичен [9, с. 343-44; 397-98]. В рамках феноменологической установки речь вообще не идет о натурально-онтологических состояниях вещей самих по себе, здесь мы имеем дело исключительно с бытием «как если бы», с понятием бытия коррелирующим с методологической позицией «объективности-в-скобках» У. Матураны [10]. Получается, что мы не можем иметь дело с реальностью как таковой. Реальность – это концепт или конструкт, конституируемый интенциональными актами intersубъективного сообщества трансцендентальных субъектов.

Посмотрим на возможность онтологической нейтрализации нейрофилософского направления. Для этого используем тривиальный пример со зрительным восприятием. Предельно упрощенно процесс зрительного восприятия объектов описывается следующим образом. Дистальные стимулы (фотоны, отраженные от поверхности объекта) в интервале 3-4-х раз в секунду попадая на сетчатку глаза (тем самым формируя проксимальные стимулы), обрабатываются специфическими нервными клетками, затем передаются по зрительному нерву (вмещающему порядка миллиона нервных волокон) на зрительный перекрест, откуда нервные импульсы идут к левой и правой частям таламуса; далее они направляются в оксипитальную часть неокортекса, где передаются от первичной зоны зрительной коры V1 (здесь состояния нейронных связей коррелируют с динамикой проксимальных стимулов) по кортексной иерархии во вторичную и третичную части коры, где и возникает «видение» объекта. Это очень упрощенное описание процесса зрительного восприятия, на самом деле граничит с неправильным. Дело в том, что часто забывают об одной «незначительной» детали – цепях обратных связей, по направлению от оксипитальной коры к таламусу, которых в десять раз больше, чем от таламуса к оксипитальной коре! [11, р. 47], [12, р. 56-57]. Речь идет о том, что человек не столько воспринимает, сколько «угадывает» и «предсказывает» некоторый объект, основываясь на системе инвариантов информации об объекте, специфические конкретные данные о котором оказываются распределенными по различным отделам нейронных сетей неокортекса [11], [12, р. 56-60], [13, р. 288-289], [14, с. 158-161]. Видение какого-то отдельного предмета, например разъяренного быка, отличается, если вы видите быка первый раз в жизни, и тогда, когда быки (спокойные или разъяренные) – это часть повседневной жизни. Отдельные свойства воспринимаемого быка, бессознательно распознаются первичными зонами оксипитальной коры, оцениваются через цепи

обратных связей между таламусом и фронтальной, темпоральной, паретальной и оксипитальной корой, в конце концов, через сложную цепь категоризаций, основанной на прямых и обратных отношениях между различными зонами коры и таламусом (не говоря уже о важной роли, которую играет во всем этом гиппокамп и амигдала, лимбическая и паралимбическая части коры) «бык» категоризируется и дифференцируется от «не-быка», разъяренный бык от спокойного быка и т.д. В результате вы можете принять решение (в том числе сознательное) как себя вести: бежать, стрелять, притвориться мертвым, сидеть тихо и ничего не делать, помахать перед быком красной тряпкой и проткнуть его шпагой. В конце концов, видение объекта оказывается распределенным по различным отделам мозга. Приблизительно то же самое происходит для всех вещей, с которыми мы имеем дело в мире. А в виду того, что нейрональные ресурсы, которыми мы оснащены, очень даже ограничены, процесс категоризации (уже упрощение), осуществляется при помощи системы нейронных цепей в третичных зонах коры, обеспечивающих инвариантную обработку нервных сигналов, кодирующих различные аспекты мира, а затем предъявляющих закодированный образец или инвариант по мере надобности. По всей видимости, мозг работает в соответствии тому, что можно назвать принципом экономии нейрональных ресурсов. То есть, по большей части мы имеем дело с узнаванием и предугадыванием или даже конструированием, а не с восприятием или т.н. «отражением». Система нейронных цепей, кодирующих инварианты, формирует то, что называется «внутренней моделью внешнего мира» [11, p. 125-129], [12, p. 53-66]. Именно эта внутренняя модель мира, судя по всему, и является нейрональной основой «предпосылки объективного мира», о которой говорит Дж. Сёрль, защитник, своеобразно понимаемого «наивного реализма». Согласно убедительным доводам Сёрля познание вообще не может осуществляться без фоновой пресуппозиции существования объективного (независимого от наших репрезентаций) мира [15, p. 177-197]. Дело в том, что мы всегда имеем дело лишь с моделью реальности, сконструированной на нейрональном уровне, с которой и сравниваются наши репрезентации. Естественно предположить, что прототипом внутренней модели реальности является собственно Реальность, может быть даже много Реальностей или уровней Реальности, сути дела это не меняет. Реальность объективна не столько в онтологическом смысле, сколько должна быть (should be) объективна в гносеологическом и методологическом смыслах. Категориальное деление на субъект и объект работает в обе стороны. Как субъективного не может быть без объективного, внутреннего без внешнего, так и объективного не может быть без субъективного. То есть попытки редуccionистов избавиться от сознания (субъективного переживания) в субъект-объектных терминах заранее обречены на провал. Вот почему наиболее прозорливые из них говорят о необходимости изменения научного языка и его категорий так, чтобы исключить саму возможность вопрошать о сознании, возможно излишне веруя в максимы о лингвистическом конструировании реальности.

Таким образом, мы приходим к своеобразным корреляциям между принципами нейрофеноменологического и нейрофилософского подходов относительно проблематичности (в противовес аподиктичности) существования реальности за пределами феноменологической установки и принципиальной косвенности данных о прототипе внутренней модели мира, конструируемой на нейрональном уровне. Подобное понимание, само по себе, требует отказа от скомпрометировавших себя натурально-онтологических предпосылок при работе с проблемой сознания и обращению к метафизически нейтральной структурно-онтологической позиции. Последняя естественно коррелирует с феноменологической установкой (нейрофеноменологии) и методологической необходимостью наличия внешней Реальности (нейрофилософии). Данный гомоморфизм является необходимой предпосылкой построения целостной теории сознания на системных основаниях, что является делом будущих исследований.

Литература

1. Chalmers D. The character of consciousness / D. Chalmers. – N.-Y.: Oxford UP, 2010. – 596 p.
2. Explaining consciousness: the hard problem / ed. by J. Shear. – Cambridge: MIT Press, 1997. – 422 p.
3. Quine W. Word and object: studies in communication / W. Quine. – Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1960. – xv + 294 p.
4. Westphal J. The mind-body problem / J. Westphali. – Cambridge: MIT Press, 2016. – 220 p.
5. Searle J. Mind: a brief introduction / J. Searle. – N.-Y.: Oxford UP, 2004. – 224 p.
6. Цофнас А.Ю. Структурная и натуральная онтология / А.Ю. Цофнас // Вестник ОНУ. – Том 12. – Выпуск 13. – Одесса: ОНУ им. И.И. Мечникова, 2007. – С. 21-30.
7. Цофнас А.Ю. Теория систем и теория познания / А.Ю. Цофнас. – Одесса: АстроПринт, 1999. – 308 с.
8. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И. Уёмов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
9. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль // Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления и др. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2000. – С. 331 – 542.
10. Maturana H. Reality: The search for objectivity or the quest for compelling argument /H. Maturana/ Irish Journal of Psychology. – Vol. 9 – 1988. – pp. 25-82
11. Hawkins J. On intelligence: how a new understanding of brain will lead to the creation of truly intelligent machines / j. Hawkins. – N.-Y.: St. Martin's Griffin, 2004. – 262 p.
12. Eagleman D. The brain: the story of you / D. Eagleman. – Edinburgh-London: CANONGATE, 2016. – 246 p.
13. Roth G. The long evolution of brains and minds / G. Roth. – Dordrecht: Springer, 2012. – 320 p.
14. Свердлик А.Г. Как эмоции влияют на абстрактное мышление и почему математика невероятно точна: Как устроена кора головного мозга, почему ее возможности ограничены и как эмоции, дополняя работу коры, позволяют человеку совершать научные открытия / А.Г. Свердлик. – М.: ЛЕНАНД, 2016. – 256 с.
15. Searle J. The construction of social reality / J. Searle. – London: Penguin books, 1996. – 242 p.

МАРТИНЮК Юрій

*магістр богослов'я, магістр біології, старший викладач кафедри богослов'я
Українського католицького університету,
викладач кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТЕОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ПРЕНАТАЛЬНОЇ ОСОБИ І ЇХ КРИТИКА

Одним із ключових питань актуальних біоетичних дискусій, корені якої відходять у далеке минуле, є розбіжності в поглядах на теорії становлення особовості людини на етапі її пренатального розвитку. В той час, коли прихильники субстанціалізму та персоналізму відстоюють позицію, що поява людської особи збігається із фактом запліднення, або злиттям гамет, представники ж функціональних теорій цю подію відтермінують в часі до моменту появи або формування морфологічно складніших анатомічних структур, пов'язуючи існування особи з виникненням у них специфічних функцій. Говорячи про особу ембріона, для одних ці анатомічні структури повинні бути необхідні, а для інших – достатні, щоб вони могли забезпечити застосування раціональності, ключової характеристики особи як такої. Таким формулюванням можна окреслити аргумент достатньої тілесної організації, натхнений різними філософськими концепціями, основні з яких – аристотелівсько-томістичний гілеморфізм з одного та функціональна емерджентність з іншого боку [13, р.189]. Практичне застосування останньої відобразилось в етичних наслідках стосовно оправдання абортів, особливо після оприлюднення досліджень щодо функцій фетального головного мозку [5].

Окремі науковці, натхнені філософією Аристотеля та св. Томи Аквінського, впровадили в контекст дискусій про статус людського ембріона так звану теорію пізнішого одушевлення. Відштовхуючись від класичного визначення Боеція особи як «індивідуальної субстанції раціональної природи» та Аристотелівського розуміння душі як акту органічного тіла, що володіє життям в потенції, стверджують те, що існування раціональної душі – особового виміру людського тіла – є підпорядковане присутності організованої матерії або тіла в стані потенційно її прийняти [11, р.133]. Таким чином, видається, що ембріон від початку не володіє адекватною біологічною структурою, достатньою приймати вищий принцип, яким є раціональна душа. Сам Тома Аквінський притримувався думки, що в момент запліднення людський ембріон отримує вегетативну душу, а лише після 40 днів для чоловічої та 90 днів для жіночої статі ембріон посідає раціональну душу, після часу формування відповідних їй органів. Одним з прихильників такої думки був Ж. Марітен, який заперечував наявність інтелектуальної душі в плоді з огляду на те, що матерія ще нічим належним не володіє [7, р.98-99].

Прихильники теорії гілеморфізму вважають, що момент, з якого можна говорити про присутність одушевленого людського тіла, коливається між 14-им днем, коли формується первинна смужка, та 24-им тижнем, періодом, коли починається формуватись кора головного мозку. Так, необхідним мінімумом для припущення присутності душі є наявність органів: чуття, нервової системи, головного мозку і зокрема його кори. І якщо вони ще не сформовані на початку вагітності, то і особа з'являється лише згодом по кількох тижнях [2]. Інші ж, незалежно від проблеми одушевлення, додають критерій чисто соматичний, притримуючись думки, що ембріон можна починати вважати особою лише після 6-8-го тижня розвитку, так як лише тоді з'являються окреслені риси внутрішніх органів та встановлені зовнішні морфологічні ознаки [1].

Так звана теорія емерджентності доходить теж до подібних висновків як і попередня, навіть якщо і іншим шляхом, який взагалі заперечує існування духовної душі. Вона не визнає людську особу істотою чисто матеріальною, але такою, що проявляє характеристики, які виникають з матерії. Так для вияву особи вимагається формування кори головного мозку – матеріального субстрату вищої діяльності. І якщо людська особа є реальністю, що перевищує порядок чисто біологічний, то вся суть проблеми полягає лише у поясненні того, як відбувається сутнісна переміна того, що є суто біологічне, тобто як гамети чи сам ембріон трансформуються у буття, що перевищує органічну природу – особу [9, р.449]. Твердження, що ідентифікує початок особи з моментом запліднення не в стані пояснити цю сутнісну зміну, адже переходить з матеріального рівня (гамети) відразу на духовний (особа) без жодного проміжного етапу. Натомість, більш біологічно правильно виглядає саме поетапне виникнення нових характеристик. Сама емерджентність, яка класично обґрунтована в теорії систем, означає виникнення функцій в системі вищого рівня, яких не спостерігалось в її складових нижчого рівня. Тобто функції виникають саме внаслідок організації частин у вищевірній системі.

Теорія емерджентності не заперечує важливості етапу запліднення, адже з неї розпочинається життєвий цикл і процес. Але сам цей процес виглядає непевним – з огляду на те, що деякі зиготи гинуть на ранніх етапах розвитку, та невизначеним – через можливість появи монозиготних близнюків. Ця непевність та невизначеність розвитку зменшується з фактом імплантації, коли нова істота набуває індивідуальних рис. Очевидно, що не йде мова ще про особу, адже рівень організації є аналогічний вегетативному, коли присутні виключно функції метаболічні та примноження. Згодом, життєвий процес визначається ще більше через диференціацію та спеціалізацію, переходячи на більш складніші етапи появи нових функцій, таких як чутливість та здатність рухатись. На кінець, коли церебральні структури адекватно завершені, життєвий цикл є на такому складному рівні організації, що виникають характеристики властиві новому рівню – типовому етапу особи. Якщо необхідна умова – кора мозку, то її відсутність засвідчує відсутність раціональності і особи, але, водночас, і її наявність не гарантує присутності раціональності і особи. Кора

головного мозку – умова необхідна, але не завжди достатня, щоб почати говорити про особу. Тепер, говорячи категоріями акту і потенції, можна ствердити, що особою в акті не є той, хто потенціально застосовуватиме свідомість, не маючи її в цей час, але маючи її органічну основу (кора мозку), але є той, хто застосовував її щонайменше один раз, демонструючи здатність свідомості, а не лише вроджену здатність нею оволодіти, як це має ембріон. Так, як не можна назвати музикантом людину, що має вроджену здатність грати на музичному інструменті, але ще не здобув її, так і не можна називати особою таке буття як людський ембріон, що має лише вроджену потенцію свідомості, але бракує ще органічних умов, які б заявили про придбання здатності нею користатись.

Одним із продовжень теорії емерджентності є так звана «Brain-Birth Theory» (теорія народження мозку), яка перегукується із «Brain-Death Theory» (теорія смерті мозку). Вона стверджує, що існує відповідність між фазами початку і кінця життя людини. Так як, за допомогою застосування «неврологічного критерію» стає відомо, що особи вже немає, через повне і незворотне припинення активності мозку, можемо сказати, що відсутність тих же функцій на початку життя є знаком, що особи ще немає. Саме таке твердження дозволяє P. Singer та D. Wells відстоювати думку, що ембріон слід сприймати як річ, а не як особу, аж доки не проявить певні функції головного мозку [14, р.98]. Згідно цієї тези, попереду повного церебрального розвитку існують клітини, органи і системи, що можуть бути потенційно інтегровані в цілісний людський організм лише якщо розвинеться мозок [3, р.564]. Отже, в ембріона ще не почало «працювати» те, що в церебрально мертвої людини вже більше не «працює». В позитивному сенсі кажучи, якщо кінець функцій мозку розцінюється як кінець особи, то правосильно вважати, що початок цих функцій є моментом початку людської особи.

Очевидно, що мозок людини не з'являється раптово в часі ембріо-фетального розвитку, але проходить через поступові етапи дозрівання, починаючи від 14-го дня, тобто моменту появи первинної смужки, і аж на кінець 24-го тижня, можна сказати, що є сформований, хоч і не повністю розвинений. Позиції теорії «народження мозку» диверсифікуються на основі вибору визначального етапу розвитку мозку. Так теорія поділяється на «Brain Birth Theory I» та «Brain Birth Theory II», які співмірні відмінностям між двома головними тезами щодо констатації смерті: тією, що визначає смерть як незворотне зникнення функцій цілого мозку (стовбур та кора), та тією, яка вважає достатнім критерієм для констатування смерті припинення функцій лише самої кори головного мозку. Для першої не достатньо відсутності лише вищих функцій, пов'язаних з корою, таких як свідомість чи здатність комунікувати. Необхідно констатувати, що є втрачена здатність автономного біологічного життя, яке забезпечується функціональною інтегральністю стовбуру головного мозку. Для другої – достатньо запевнити відсутність особливих функцій, таких як раціональність чи свідомість, щоб вважати людину мертвою. У відповідності до цих тверджень «Brain Birth Theory I» схиляється, що вирішальним моментом появи особи в ембріона

є формування стовбура головного мозку (між 6-8 тижнем), тоді як «Brain Birth Theory II» таким етапом вважає формування кори головного мозку (між 24-36 тижнями) [6]. На думку прихильників останньої теорії особа є не лише людський індивід, але насамперед раціональний людський індивід, що залежить саме від роботи кори головного мозку, як мінімальної вимоги [10, p.71]. Для інших і цього не достатньо – необхідною умовою існування особи є не лише функція кори головного мозку, але й прояви здатності усвідомлення, що може з'явитись в ембріона не раніше 30-го тижня розвитку [8, p.83]. Попри те, що сам критерій визначення особи є достатньо зрозумілий, його застосування є крайнє ускладнене: від моменту, коли кора – біологічна підстава раціональності – є, самої раціональності немає, підтвердження якої не можливо жодним чином технічно підтвердити. Саме тому, представники емерджентизму зазвичай уникають чітких визначень моменту початку особи підчас ембріонального розвитку та обмежуються визначенням моментів, коли її (особи) ще немає.

Попередні міркування критично спростує протилежний концептуальний погляд на статус людського ембріона, який можна окреслити як «персоналістичний» або «субстанціалістичний». Йде мова про субстанціалізм, так як особа не ототожнюється із якоюсь окресленою функцією, але є певним типом субстанції, яка залишається такою і тоді, коли ще не проявляється. Першим персоналістичним аргументом є те, що визначення поняття «особа» є філософсько-богословською прерогативою, а не застосуванням біологічно функціональної термінології, що приводить до незаперечної плутанини [13, p.205]. На відміну від функціонального підходу персоналістичний не ставить за мету пошуку зовнішніх проявів присутності чи відсутності особи в ембріона, але обґрунтування об'єктивної певності її буття з філософсько-богословської позиції.

Від моменту зачаття новий індивід залишається незмінним в своїй сутності, тоді коли змінюється його форма (зигота, морула, ембріон, плід тощо). Якщо змінюються етапи розвитку форми, то онтологічної зміни немає, або якихось якісних скачків чи переходів сутності. Таким чином усі прояви і виникнені функції є змінами акцидентійними а не субстанційними, тобто кількісними а не якісними, що не позначається жодним чином на зміні гідності особи на етапах розвитку її форми. Живий індивід існує в кожному окремому моменті свого ембріонального розвитку, але не ідентифікується з жодним конкретним з них [4, p.205]. Ембріон є суб'єктом життєвого циклу, а не самим процесом. Не відповідно казати про ембріон як про потенційну особу, так як її потенція є активна і залежить від неї самої. Тоді як гамети поокремо є потенційними особами, адже пасивно залежать від події запліднення, моменту їх злиття, тобто певного акту ззовні. Потенція ж ембріона є розгортанням того акту, яким він вже є в часі свого життєвого циклу від моменту запліднення.

У випадку припинення мозкових функцій у визнаній мертвою особи йде мова про незворотній кінець. В ембріона така відсутність спричинена започаткуванням розвитку цих функцій. По-друге, мозок людини не те ж саме, що і ціле життя організму, але є його інструментом, який координує його функції.

А так як життя організму є об'єднана цілісність його функцій, то оправдано вважати, що втрата цього інструменту передбачає руйнування живого тіла. Принцип, який координує та формує різні функції, включаючи і координуючу функцію мозку, активується ще на стадії зиготи в геномі, від програми якого залежить і формування нервової системи. Функція, яку у вже народженої особи виконує активність стовбура і головного мозку, на ембріональному етапі виконує геном. Геном виконує функції контролю аналогічні головному мозку, хоч в інший спосіб. Отже, якщо мотив констатації смерті особи полягає у незворотній втраті функції інтеграції та контролю, яку виконує мозок, то можемо визнати особу живою, якщо така функція інтеграції і контролю є присутня, навіть якщо і забезпечується не мозком. Слід також розуміти, що присутність чи відсутність активності мозку в ембріона означає цілковито щось інше, аніж те саме для дорослої людини [12, р.329].

Підсумовуючи все попередньо згадане, можна зауважити, що людська особа, незалежно на якому етапі розвитку свого організму вона знаходиться, не є мозком, як це часто натякають прихильники функціональних теорій, але має мозок. І цей мозок настільки може визначатись як «людський», наскільки є результатом розвитку, який від початку стосується становлення самого людського суб'єкту.

Література

1. Bedate C. A., Cefalo R. C. The zygote: to be or not to be a person. / "Journal of Medicine and Philosophy" №14 (1989). – pp. 641-645.
2. Donceel J.-F. Immediate Animation and Delayed Hominization. / "Theological Studies" №31 (1970). – pp. 76-106.
3. Goldenring J. M. Development of the Fetal Brain (Letter). / "New England Journal of Medicine" №307 (1982). – p. 564.
4. Jonas H. Philosophical Essays. From Ancient Creed to Technological Man. – Chicago: The University Chicago Press, 1974. – 349 p.
5. Jones D. G. The emergence of persons. / M. Jeeves (Ed.). From cells to souls - and beyond: Changing portraits of human nature. - Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans. – pp. 11-33.
6. Jones D. G. The Problematic Symmetry between Brain Birth and Brain Death. / "Journal of Medical Ethics" №24 (1998). - pp. 237-242.
7. Maritain Jacques. Verso un'idea tomista dell'evoluzione. / "Approches sans entraves": scritti di filosofia cristiana. – Roma: Città Nuova, 1977. – pp. 87-153.
8. McMahan J. Cloning, Killing and Identity. / "Journal of Medical Ethics" №25 (1999) 2. – pp. 77-86.
9. Mori M. Il CNB e lo statuto dell'embrione: un'analisi critica del documento e linee di una prospettiva alternativa. / "Bioetica" №3 (1996). – pp. 431-460.
10. Mori M. La fecondazione artificiale. Una nuova forma di riproduzione umana. - Roma-Bari: Laterza, 1995. – 170 p.
11. Palazzani Laura. Il concetto di persona tra bioetica e diritto. – Torino: Giappichelli, 1996. – 312 p.
12. Schockenhoff E. Etica della vita. Un compendio teologico. / a cura di C. Danna. – Brescia: Queriniana, 1997. – 520 p.
13. Sesta Luciano. L'origine controversa. Un'indagine sulla fecondazione in vitro. / Collana di bioetica. – Palermo: Phronesis, 2009. – 620 p.
14. Singer P., Wells D. In vitro Fertilization: the Major Issues. / "Journal of Medical Ethics" №9 (1983). – pp. 192-195.

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ В КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Аналіз проблем комунікацій у міжнародному менеджменті свідчить про те, що при їхній різноманітності і складності менеджер уже на етапі аналізу культурного зовнішнього середовища може зробити виключно багато для їхнього успішного рішення в процесі здійснення зарубіжних бізнес-проектів. За ствердженням Мескона, саме сфера комунікацій забезпечує 60-80% ефективності діяльності фірми.

Однією з найважливіших проблем аналізу культурного зовнішнього середовища виступає, на нашу думку, проблема стереотипів поведінки, притаманних нації в цілому та її бізнесменам, менеджерам і спеціалістам зокрема.

Проаналізуємо деякі з цих стереотипів. Почнемо з американського національного стереотипу. Жителя США можна вважати продуктом змішання різних національних культур, причому умови життя і багаторічний “клімат демократії” дозволили певною мірою взяти все найкраще від різних націй і формувати із нащадків емігрантів образ типового американця, що характеризується наступними рисами:

1. Жорсткий прагматизм, орієнтація на реальну, що приносить користь, справу, повага і прагнення до матеріального достатку і зароблення грошей.

2. Цільовий динамізм: американець завжди бачить життєві, ділові та інші цінності, яких хоче досягти, і постійно заряджений на дії по їх досягненню. Прогрес і постійне прагнення до оновлення (ціль — дії — досягнення — нова ціль) стали ідеалом, якому поклоняється вся нація.

3. Американець виключно з повагою відноситься до часу як найважливішому діловому ресурсу.

4. Визначальні особисті риси типового американця — це глибокий індивідуалізм і впевненість у тому, що лише ти сам можеш все зробити для себе, і, відповідно, виняткова самостійність у прийнятті і реалізації рішень, рівно як і повна готовність нести за них всю необхідну відповідальність. Саме з цією рисою американського характеру пов'язано вкрай скептичне ставлення їх до допомоги держави і взагалі до ролі влади в житті індивіда. Гасло американця - “Зроби себе сам”, і ніяка влада не зобов'язана за тебе реалізувати це завдання. Влада, на думку американця, повинна забезпечувати законність і встановлювати правила гри, після чого повинна відійти в бік і надавати можливість людині самій робити своє сьогодні і майбутнє.

5. Відношення до інших людей і комунікативні риси характеризуються загальною дружелюбністю, відвертістю і щирістю, готовністю до співробітни-

цтва і пошуку розумних компромісів, прагненням до отримання всієї потрібної інформації і готовністю обмінюватися нею з партнерами. У цьому відношенні американці дуже болісно реагують на нечесну гру, нещирість партнера, приховування інформації і просто банальний обман. І тут свого роду протиріччя: строго орієнтуючись на закон і встановлені юридичні норми, американці у той же час цінують неформальні відносини і, що називається, роботу на довірі (без підписання з кожного приводу паперів, печаток, протоколів тощо). Відповідно вони гостріше реагують у ситуаціях, коли партнер нечесно чинить з ними, користуючись відсутністю офіційного паперу.

6. Жорсткий розподіл ділового і особистого в американській діловій практиці і в поведінці взагалі.

7. В американцях часто цілком зрозумілий патріотизм і гордість за успіхи і положення США у світі переходять у певні прояви етноцентризму.

Звичайно, наведений вище портрет на основі семи виділених рис не можна вважати вичерпним. Мова йде про ті характеристики, врахування або нехтування якими може досить суттєво вплинути на рішення міжнародного менеджера і його поведінку по відношенню до американського партнера. Національний стереотип — не більш ніж основа і напрямок пошуку для творчих зусиль міжнародного менеджера.

Щодо англійського національного стереотипу, у свідомості англійця глибоко укорінився образ церемонного, застібнутого на всі гудзики джентльмена, позбавленого емоцій, що полюбить спорт, собак і коней. На скільки цей дещо гумористичний образ відповідає сьогоднішньому англійцю?

1. Спорідненим у англійця з американцем є їх прагматичність, орієнтація на діло і дію, життєвий здоровий глузд. При цьому в англійців не спостерігається американської пристрасності до грошей і збільшенню доходу як головного мірила життєвих досягнень. Скоріше, англієць відноситься до бізнесу як до гри і спорту: він, звичайно, турбується про прибутки і добрий стан речей, але таким же важливим для нього є і те, що називається спортивним азартом, отриманням цікавого змагання і захоплювальної гри.

2. Важлива відмінна риса англійців — нелюбов до абстрактних проєктів, за якими не видно реальної справи. Вони, скоріше, готові щось додумати в процесі справи, але якомога скоріше почати щось робити і практично вирішувати виникаючі в ній проблеми. Спроба переконати англійця шляхом вдало побудованого плану або проєкту ділової справи, їх детального опрацювання на папері буде значно менш ефективна, ніж демонстрація ділових рис партнера в дії.

3. В основі відмінностей особистих національних рис лежить почуття власної гідності: саме воно підводить до усвідомлення необхідності дотримання етичних норм і загальноприйнятих традиційних правил, навіть якщо ці норми і правила не записані в жодних законах. І справді: якщо людина має почуття власної гідності і поважає себе саму як особистість, то вона просто не дозволить собі втратити цю гідність і повагу до самої себе, порушуючи етику і громадську мораль по відношенню до інших. Внутрішня гідність не дозво-

ляє людині втратити контроль над своїми пристрастями та емоціями, прилюдно демонструючи розбещеність і невміння володіти собою.

Повертаючись до славнозвісної церемонності і флегматичності: це - просто форма контролю над своїми емоціями. Загальновідома терпимість англійців до чужих поглядів, думок, переконань - це знову ж таки проявлення почуття власної гідності. І, наостанок, знамениті англійські мужність і холонокровність — також прояв глибокого почуття власної гідності, адже злякана людина, що втратила контроль над собою, - це, в першу чергу, людина, яка втратила почуття власної гідності.

4. Глибока повага до традицій національних, державних, сімейних та інших. Цей традиціоналізм може набувати різних форм і, зокрема, форму відомого консерватизму, що проявляється в різних аспектах життя і мислення. Схильність зберігати традицію в усьому, від кольору краватки до манери митись.

5. Певний етноцентризм, але у порівнянні з американським, він — більш прихований, виключно коректний і, як правило, не проявляється у формах, що зачіпали б національні почуття інших людей.

Британія накопичила величезний досвід управління у своїх колишніх колоніях і ще в колоніальні часи відрізнялась точністю і гнучкістю менеджменту в цих країнах. Не випадково відзначається особлива ефективність англійських колоніальних адміністраторів, які з невеликою кількістю службовців і відносно обмеженим військовим контингентом примудрялись забезпечувати ефективно управління величезними територіями. Тобто в англійців є чому повчитись у розумінні вести справи в різних країнах, сприймати та адаптувати чужу культуру в інтересах бізнесу, грамотно будувати стосунки з місцевою владою.

Проаналізуємо також японський національний стереотип.

1. Базові риси стереотипу — це надзвичайно продуктивне поєднання справді безмірної працьовитості (працелюбності) і терпіння японців з таким самим безмежним внутрішнім прагненням до краси і досконалості. І якщо говорити про організаційний бік справи — системи і методи управління якістю, то в Японії вони ідеально підходять до національного стереотипу, і в цьому головна причина результативності всіх систем і методів, які в інших країнах хоч і дають певні результати, але, як правило, не досягають японського рівня.

2. Японці — безумовні традиціоналісти, але оригінальні традиціоналісти. Дбайливо зберігаючи найкраще у своїй культурі, вони жадібно сприймають і досить вправно адаптують кращі досягнення інших країн і націй. Природна гнучкість і адаптивність роблять японців першими у точності врахування найрізноманітніших вимог регіонів, країн, окремих груп покупців і швидкості реалізації цих вимог у товарах і послугах.

3. Дисциплінованість і відданість почуттю відповідальності перед колективом (групою), визнання безумовного авторитету колективу, готовність приносити в жертву йому свої особисті потреби та інтереси.

4. Життєві риси нації — ввічливість і делікатність, акуратність і порядність (що високо цінується у партнерах), східна відданість володінню собою і абсолютному контролю над особистою поведінкою та емоціями.

Проаналізовані риси японського національного стереотипу пояснюють переваги систем японського менеджменту, які, за оцінками міжнародних експертів, надаремно вважаються одними з найкращих у світі.

Отже, аналіз, врахування і використання особливостей національних стереотипів у практиці міжнародного менеджменту сприятиме підвищенню його ефективності.

Література

1. Wren D.A. The Evolution of Management Thought. - N.Y., 2009.- 560 p.
2. Друкер П. Як забезпечити успіх у бізнесі: Новаторство і підприємництво / П.Друкер; [пер. з англ.]. - Київ, 1994. - 319 с.
3. Ансофф И. Стратегическое управление / Ансофф И.; [пер. з англ.]. - М., 1989. - 358 с.
4. Мескон М. Основы менеджмента / Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф.; [пер. з англ.]. - М., 1997. - 704 с.

МОРАВЕЦЬКИЙ Остап

викладач кафедри філософії та економіки

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

САМОСВІДОМІСТЬ

Самосвідомість - протилежне усвідомленню зовнішнього світу (об'єкта) переживання єдності і специфічності «Я» як автономної сутності, наділеної думками, почуттями, бажаннями, здатностями до дії [1, с.199]. Включає в себе процеси самопізнання, самоідентифікації, самовизначення. Зовні проявляється як система запропонованих (явно і неявно) самооцінок і оцінок іншими, які поміщені в основу заданої моделі пізнавальних і соціальних дистанцій. Вони дозволяють особі визначити її місце в системі складених поза нею зв'язків і відносин як в теоретичному, так і в практичному їх зрізі. Крім цього вони також дозволяють виробити механізми самоствердження особи у світі і самозахисту її від світу. Це винесення себе і своєї свідомості у зовнішню площину доповнюється зверненням особи до себе самої, спрямованістю свідомості на себе саму, тобто «всередину». Самосвідомість є усвідомленням власних ціннісно-символічних підстав, граничних смислів, які задають мене, мої знання, мої відносини зі світом і з самим собою [2, с.176]. В самосвідомості «Я» пізнає себе і свою свідомість, оцінює своє знання, наче спостерігаючи себе з боку, виходячи за власні межі, одночасно залишаючись в них (останнє є вірним лише для західної традиції). Відокремлюючи сутності від даностей за допомогою мислення (в східній традиції - відсторонюючись від світу), «Я» вибудовує суб'єктивне ставлення до предмету, до іншого і до себе як певне рефлексування, певну переінтерпретацію і реорганізацію смислових структур свого буття (в східній традиції - «знімаючи» суб'єктивні та інші прив'язки до зовнішнього світу і таким чином саму можливість «Я»).

І в східній і в західній версіях мова йде про самоочищення свідомості (виявлення «чистої» свідомості) в процесах пізнання і самопізнання. Однак, це принципово різні орієнтації: Схід висловлює необхідність елімінації мислення, можливості безоб'єктної («не залученої») свідомості, зняття самосвідомості (як в пасивному шляху дао, так і в активних практиках йоги або дзену). Захід принципово наполягає на опосередкуванні процесів усвідомлювання мисленням, інтенціональності свідомості (її спрямованості завжди на щось, неможливості пояснити її із самої себе), а також у її переведенні і постійному переході в самосвідомість.

По суті, мова йде про дві різні установки: негативну (Схід) і позитивну (Захід). Позитивна установка передбачає достатньо часте перевизначення позицій в смислових полях, зміну смислових меж і систем цінностей («бачень» - неокантіанство, «горизонтів» - феноменологія, «перспектив» - символічний інтеракціонізм, «ситуацій» - прагматизм і т. д.). Вона передбачає реалізацію

«проекцій», «об'єктивацій», «означувань», тобто «прив'язку» до зовнішнього, утримання себе в світі, а також розрізнення усвідомлених і неусвідомлених (несвідоме) актів психічної діяльності. У підсумку ці різні орієнтації породили і різні техніки роботи з собою і своєю свідомістю - перш за все медитацію (Схід) і оформлену в мисленні і за допомогою мислення рефлексію (Захід). При цьому рефлексія може розглядатися як спосіб переходу від «неявного» до самосвідомості, а також і до явного, але не через роботу з предметними смислами (неясними або, навпаки, самоочевидними), що є проблемою і завданням когнітивних практик (стратегій), а через схоплення суб'єктивних відношень, що ведуть до неявного, тобто через його проблематизацію і виявлення лакун, не заповнених знаннями та готовими схемами дії, раціоналізованими в мисленні. Існує й інша сторона цього ж, яка проявляється через вписування себе в контексти ситуацій і дій.

Рефлексія не має власних змістів, вона є свого роду зупинкою в мисленні, спробою побачити себе в минулому (в зробленому, в прожитому), із пошуком в ньому певної опори для визначення векторів руху і виявленням їхньої суті, через розуміння особистісних контекстів. Таким чином, мова йде про прояви своїх самоідентифікацій і самовизначень в життєвих і пізнавальних ситуаціях, які вже минули, а також про віднайдення та усвідомлення наочних знань і способів (методів) роботи з ним для визначення через себе нових ситуацій, що виникають.

Якщо ситуація не вловлюється із самої себе, вона має бути осмислена у ширшій площині. Такою площиною постає (само) свідомість соціуму, що трансцендується зовні - його культура, яка задає граничні межі можливих (тобто таких, що вловлюються) для будь-якого «Я» смислів, а також координати для самоідентифікацій і самовизначень - абсолютизовані в культурі цінності і символи. Самосвідомість культури, в свою чергу, найбільш адекватно схоплюється (проявляється) у філософській або методологічній рефлексії, яка задає бачення, горизонти, перспективи, ситуації і т. д. для більш конкретної специфічної або індивідуальної самосвідомості. Свідомість не локалізована в кожному окремому суб'єкті, вона тотальна [3, с. 223]. Думка (ідея) розвивається і розробляється мисленням, фіксується та переінтерпретується в раціоналізованих системах знання.

Мислення розвивається у тій або іншій культурній традиції. Свідомість внаслідок своєї тотальності та цілісності (синкретичності) реалізується як самосвідомість, як здатність бути «тут-і-зараз» в культурі через різноманітні стани свідомості або множинність свідомостей, які обумовлюють можливі пізнавальні процедури.

Установка на усвідомлення свідомістю самої себе знайшла своє вираження в філософії Нового часу завдяки старанням Декарта, в його « *cogito ergo sum*»: «Якщо я усвідомлюю, що будь-які мої дії, в тому числі сумнів і заперечення, є проявом мислення, то я як суб'єкт мислення усвідомлюю себе існуючим [4, с. 191].»

Установка на самосвідомість як спостереження в площині внутрішнього досвіду та діяльності і варіантів її прояву була здійснена Локком.

Як усвідомлення свідомістю власних змістів трактував самосвідомість Ляйбніц [5, с. 125].

Переорієнтацію у парі: усвідомлення зовнішнього світу – самосвідомість здійснив Кант. Він писав: «Свідомість мого власного наявного буття є одночасно безпосереднім усвідомленням буття інших речей, що знаходяться поза мною». В цьому контексті самосвідомість може схоплюватися як в логічній (через зіставлення уявлень), так і в трансцендентальній (через встановлення зв'язку уявлення з пізнавальною здатністю) рефлексіях [6, с. 214].

Гегель переінтерпретував проблему в «Філософії духу» як процес саморозгортання духу в його рефлексії про самого себе.

У Фіхте не свідомість реалізується «в» і «через» самосвідомість, а «Я створює себе, своє власне буття». Це самоусвідомлення і самотворення переростає в покладання (творення) «не-Я», тобто свідомість не дана, а задана, породжує себе.

Заданість самосвідомості структурами практик і формами культури актуалізувала «філософія дії» або «соціального активізму» (відповідно - марксизм і особливо неомарксизм і неогегельянство).

Тема горизонту «життєвого світу» і феноменологічної редукції була введена феноменологією (спеціально розроблялася в феноменологічній соціології), а тема виявлення екзистенції як основи самосвідомості, що залишає людину один на один з голосом власного сумління в страху перед «небуттям» («ніщо», «порожнечою» і т. д.) – екзистенціалізмом [7, с. 286].

Новий поворот проблемі самосвідомості задала її психологізація і соціологізація, які пішли шляхом розщеплення «Я»: співвідношення суб'єктивного, відображеного (дзеркального) і рольового Я в структурно-функціоналістичних версіях соціології особистості; структур «над-Я», «Воно» і «Я» у фрейдизмі; структур «І» і «те» в символічному інтеракціонізмі; проблема «Я - Я» і «Я - Він» в концепції автокомунікації; співвідношення «Я - Ти» / «Ми» і «Я - Він» / «Вони» («Воно») в діалогічних концепціях і т. д.

З іншого боку, в рамках соціології самосвідомість розглядається як власне не тільки індивіду, але і соціальній групі, класу, етносу, суспільству в цілому, усвідомлення себе суб'єктом практичної і пізнавальної діяльності, а також вироблення спільних ідеалів і спільних розумінь власних інтересів. В даному випадку самосвідомість визначається як єдність самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе, самоорієнтації і саморегулювання соціальних суб'єктів. Все це проявляється в їхній поведінці, діяльності та спілкуванні.

Внутрішнім механізмом саморегулювання дієвої та вольової сфери самосвідомості виступають системи самооцінок соціальних суб'єктів. Вони закладають основи їх світоглядів і можуть бути визначеними як окремі від цих суб'єктів системи ідеологічних уявлень або ідеології.

У сучасних філософських підходах відбувається все більше і більше перенесення акцентів на пізнавальний суб'єкт, а самосвідомість трактується не як початок, а як підсумок реконструкції в пізнавальних процедурах дій суб'єктів в рамках тієї чи іншої культури, яка, в свою чергу, розуміється як фіксована в мовних (дискурсивних) практиках і фактично є нецентрованим гіпертекстом.

Окремою проблемою є вироблення процедур і технік відкриття замкнених структур теоретичного (наукового, аналітичного) мислення як такого, що до певної міри впливає на процеси самосвідомості в соціокультурних ситуаціях сьогодення.

У сучасній філософії постмодернізму концепт самосвідомості піддається радикальній деструкції [8, с. 107].

Література

1. Виготский Л. С. Психология. – К.: Вид. Валкер, 2000. – 199 с.
2. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. – М.: Изд. Рефл-бук, 1998. – 176 с.
3. Маслоу А. Психология бытия. - М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2003. – 223 с.
4. Гусев В. І. Історія західноєвропейської філософії XV – XVII ст. – К., 1998. – 191 с.
5. Гусев В. І. Західноєвропейська філософія Нового часу XVII – XVIII ст. – К., 2000. – 125 с.
6. Шинкарук В. И. Теория познания, логика и диалектика И. Канта. – К., 1989. – 214 с.
7. Табачковський В. Г., Булатов М. О., Хамітов Н. В. Філософія: світ людини. Курс лекцій. – К.: Вид. Либідь, 2007. – 286 с.
8. Лиотар Ж. - Ф. Состояние постмодерна. – СПб.: Алетейя, 2003. – 107 с.

ТОВАР, ІНФОРМАЦІЯ, КОНСТИТУЦІЯ ЯК СЕМАНТИЧНИЙ КОД ТА СУТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ Й НАЦІЇ

Буття людини й нації включно історія та сучасність об'єктивується за допомогою невід'ємних складників як фізіологічного, так і ментально-психологічного планів. Водночас усвідомлення сутнісних феноменів людини як особистості та нації як цивілізованої спільноти стається в процесах повсякденного буття і діяння, які мають вікопомне інформаційне, смислове й знакове підґрунтя. До найнеобхідніших у цьому сенсі належать: спосіб мислення, образи, знаки мови й мовлення, які об'єктивують процеси мислення, творення, обміну інформацією, предметами, почуттями, емоціями та/або творчі, виробничі діяння в ринку товарів, капіталів, робочої сили і як продуцентів, і як замовників, чи реципієнтів та споживачів тощо.

Товарно-інформаційні комунікації відбуваються щоденно й безперервно як індивідуальні, як суспільні процеси, як побутові життєдайні справи тощо. Досвід буття та діяння людство фіксує й транслює віками на різноманітних носіях баз даних за допомогою відповідних носіїв інформації: знаків письма, чисел/формул, музики, усних переказів тощо, які в суті своїй несуть закодовані думки, почуття, плани й наміри – семантику, що ця втілює у собі знакову триєдність: зміст, значення й смисл/сєнс.

Семіотика як центральна категорія в епоху інформаційної цивілізації, як система знань про форму, зміст і структурні співвідношення феноменів знакових систем останнім часом виходить за межі самодостатньої теорії. Світове співтовариство минає кордони індустріального суспільства і входить в царину глобального співтовариства. Відтак теорія знакових систем набуває рис універсального засобу й способу пізнання феноменів природи, суспільства й людини у максимально можливих обсягах і сферах діяльності.

Мова, мовлення, мислення є в усі часи адекватними засобами реалізації розумової діяльності та обміну інформацією, думками, словом, – комунікації. Суб'єкти комунікативного процесу встановлюють контакти й адекватно реагують за умови порозуміння шляхом семантичної ідентифікації інформаційних елементів, що вживаються при спілкуванні.

Структурне – зовнішнє в системах мови, мовлення і мислення має форму знаків: символів, звуків, сигналів тощо. Внутрішнє – змістовне, сутнісне, що воно притаманне інформації – це є семантика, без чого процес комунікації втрачає будь-який сєнс. Семантикою тут ми називаємо сукупність або єдність в єдиному змісті, значенні й сєнсі одиниць/конгломератів мови, мовлення, мислення (знаків, звуків, слів, понять, категорій) та інших усвідомлених предметів, явищ і відносин суб'єктивної та об'єктивної дійсності, що такі існують

в форматі меседжів/текстів. Семантичне є невід'ємною гранню триєдиного феномена семіотики: прагматика, синтактика і семантика.

Власному зверненню до семантичної проблематики ми завдячуємо традиціям Львівсько-Варшавської школи логіків, математиків, філософів, психологів та лінгвістів першої третини ХХ ст. Поняття «семантика» сьогодні зустрічається в філософії, лінгвістиці, інформатиці й почасти в медицині. Разом з тим цей феномен є універсальною природною даністю, яка відображає внутрішню сутність предмета, явища, мови й інших феноменів буття та свідомості. Скажімо, сонячне проміння є знаком-сигналом, причиною для рослин розкрити пелюстки й подати знак бджолам для споживання нектару та відповідно для запилення квітки. Семантика, семантична сутність і семантичне на загал – це все явища нелінійного/квантового й почасти нематеріального порядку, які уособлюють внутрішнє комунікації: інформацію про форму, стан, зміст, дії, властивості об'єкта/суб'єкта, явища тощо.

З огляду на універсальність Триєдності (Бог = Отець, Син, Дух Святий) нині в Україні належить на усіх рівнях суспільного буття й свідомості утвердити в правах на існування триєдність філософської позиції Г. Сковороди стосовно української ментальності: кардоцентризм (серце як єство людського духу), екзистенціально-особистісна множинність (поліфонія) світу (три світи), антеїстична тенденція («сродна праця»).

Якщо хтось вважає, що держава стається завдяки конституції, то на прикладі України очевидно, що так буває не завжди й не обов'язково. Навіть попри те, що сучасні комуно-соціалісти вважають чинну досі Конституцію України буржуазною. Конституції завжди були і будуть похідними документами у висліді певної суспільно-політичної угоди між громадянами нації. Відтак, новітня Українська нація має позбутися совкомівської конституційної кальки й озброїтися Конституцією України новітньої ринкової доби [1].

Нація, як і людство, стоїть на порозі адекватного епосі інформаційної цивілізації трактування феноменів буття природи, людини й інтелекту як натурального, так і штучного. Так, в економічній науці вартість як міра корисності товару, капіталу чи робочої сили є внутрішнім феноменом грошових знаків та правил їхнього існування й функціонування. Знаменитий семіотичний трикутник Огдена-Річардса (знак-сигніфікат, значення-десигнат, означуване-денотат) актуальний сповна і для світських наук, і для теології.

Наука соціоніка довела, що у суспільстві взаємовідносини стаються, як правило, за умови, що суб'єкти зі внутрішньої волі й потреби самореалізації формулюють власні наміри й домовляються у триєдності іпостасей: замовник – посередник – виконавець. Якщо посередників (суб'єктів) на певному етапі немає, то посередницькі функції виконують грошові знаки та їхнє значення (семантика). Третій учасник, як критерій у двосторонніх відносинах, – це є об'єктивна неспростовна арбітражна даність: від Божого й до іншого суду.

На початках семантичного дійства людини у будь-якій сфері діяльності відбувається невгамовний евристичний пошук істини буття. У ринковому серед-

овищі, коли процес виробництва переростає сам себе й виходить з-під контролю у сферу надвиробництва, роль посередника зростає надзвичайно, але в першу чергу задля прискорення процесу товарно-грошового обігу. На передній план виходить не власне послуга/товар, чого в цивілізованому ринку завжди є надто багато, аби покупець міг адекватно зорієнтуватися, – а знання про властивості й переваги над іншими послугами/товарами, включно найповніша інформація про послугу/товар і про можливості й способи придбання та споживання. Відтак, віртуальний всеосяжний банк знання й пізнання – це інформаційне суспільство як об'єктивна даність людського існування, коли власне інформація стає повноцінним товаром, а семантика, як сутнісний феномен даних, знань про певний феномен, прирівнюється до вартості, яка здатна задовольнити будь-яку потребу.

Так само й посередник між продавцем і покупцем це є ідеально/інформаційно сформований феномен/суб'єкт для задоволення інтелектуальних потреб людства, як правило, без механічного втручання у природні процеси буття. Гроші у формі знаків, як міра вартості, як засоб та еквівалент обміну й задоволення потреб, були, залишаються й перебувають одним із найважливіших засобів спілкування між людьми, між юридичними та фізичними особами. Адже товарно-грошова комунікація так чи інакше вчиняється щомиті, про що не замислюємося, а часто-густо «стидаємося» говорити. *Мова грошей це є чи не найупливовіша за своїми аргументами сила суспільного буття.*

Що ж є спільного між вартістю та семантикою? По-перше, обидві ці категорії поєднує належність до внутрішнього стану відповідних субстанцій: грошей та мови (мовлення, мислення). По-друге, як гроші (міра вартості), так і мова (мовлення, мислення) – це є засоби комунікації: трансформації внутрішнього (семантики) у свідомість людей. Семантизовані системи знаків ґрунтуються на певному досвіді індивідів та/або соціумів і збуджують відповідні нейронні комбінації у центральній нервовій системі, в першу чергу у головному мозку й у душах людей. У такий спосіб відбуваються процеси віртуального задоволення та/або спонук відповідних потреб [2].

Нерідко стаються семантичні диверсії, коли або бажане видається за дійсне, або істинні наміри суб'єкта приховуються й натомість реципієнтові пропонується сурогат товару, послуги, капіталу, робочої сили чи політичної позиції. Власне заради застереження від певних семантичних диверсій на ідеологічному, політичному та соціальному рівнях у першій половині ХХ ст. виникла й розвинулась філософія позитивізму, неопозитивізму та аналізу (аналітична філософія), до якої доклали зусиль логіки, математики, психолоґи, філософи та лінгвісти – послідовники професора Казімежа Твардовського / Казимира Твардовського, який заснував і розвинув на Галичині Львівсько-Варшавську філософську школу.

Людство ХХІ ст. воліє, аби держава взагалі відмовилася від державотворчої ідеології, аби відбувся розвиток національного меценатства у напрямку філософського обґрунтування цивілізованих ринкових реформ, аби не повторилися ті «десять днів, котрі потрясли світ»...

Щоправда, історична реальність є такою: семантизована тоталітаризмом пропаганда, ідеократичні мотиви були й залишаються то консолідуючою, а то руйнівною силою держави та суспільства, як би ідеологи й ідеократи самі себе не вихваляли. Піком панування ідеократії були тоталітаризм, диктатура, етно- й геноцид. Людство пережило два визначальні типи диктатури: комуно-соціалістичну та фашистську, які, до речі, виникли на протилежному тоталітаризмові ідеологічному полюсі – в капіталізмі з його класичними атрибутами: свобода особистості, приватна власність та розподіл влади на законодавчу, виконавчу й судову. Справа полягала тільки в одному: шляхом пропагандистських маніпуляцій та приватно-власницьких інстинктів переконати, перевиховати суспільну свідомість, трансформувати ментальність народів у бажаному для правлячої еліти дусі.

Провідними принципами владних ідеологічних маніпуляцій поряд зі звичайним обривуванням та перекрученням фактів є класичні: логічні – доказ до людини, підміна поняття при дискусії, прийом «троянського коня» та філософські – семантичні диверсії. Людиноненависницька ідеологія тоталітаризму, як більшовизму, так і фашизму, головними своїми ворогами вважала філософів-аналітиків, які, продовжуючи традиції позитивізму ХІХ сторіччя та неопозитивізму ХХ ст., – шляхом логіко-лінгвістичного аналізу речей та гасел доводили облудність та наукову й моральну ницість диктаторських режимів.

Відтак раціоналістична філософська школа, започаткована Платоном, Аристотелем, Архімедом, продовжувалась генієм Р.Декарта та Ф.Брентано і знайшла благодіючий ґрунт у Львівсько-Варшавській Школі логіків, математиків філософів та лінгвістів (К. Твардовський, Т. Котарбінський, А. Гжегорчик та ін.). Паралельним курсом від ідейної спадщини Т.Гоббса, Дж.Локка, Д.Берклі, Д.Юма, Д.С.Мілля, Г.В.Лейбніца, І.Канта позитивізм аналітичної фази Б.Рассела, М.Шліка, А.Айера, Д.Мура, Л.Вітгенштейна, Р.Карнапа та багатьох інших подвижників трансформувався до всесвітнього панування філософії, ідеології й політики ненасильства. Водночас поза Європейським континентом миротворчу місію доброго слова, силу ідеології мудрості було продемонстровано М.Ганді, М.Л.Кінгом та Н.Манделою.

Література

1. Нагорний, О.М. Про семантику, ідеологію і Конституцію України новітньої ринкової доби. – Львів: «Сполом», 2009-2018. – 142 с. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uascientist.ning.com/profiles/blogs/nahornyy-oleksandr-pro-semantics-ideology-and-constitution-of...>
2. Нагорний, О.М. Товар, інформація, Конституція як семантичний код та сутність особистості й нації : науково-публіцистичний есей. – Стаття / Рукопис – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://uascientist.ning.com/profiles/blogs/2031682:BlogPost:127526?xg_source=activity...

ОВЧАРЕНКО Наталія

*аспірант кафедри теорії культури та філософії науки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

МЕТАФОРА ЯК СЕМАНТИЧНА ТА СЕМІОТИЧНА РЕАЛІЯ МОВИ

Метафора є невід'ємним елементом як семантичної, так і семіотичної систем мови. Проаналізуємо місце і роль метафори у кожній з даних систем.

Якщо розглядати мову як знакову систему, необхідно зазначити, що Ч. Пірс виділяв три типи знаків. По-перше, це знаки-ікони, що мають в основі асоціацію за схожістю (образи, діаграми, метафори). До другого класу відносяться знаки-індекси, де в основі лежить асоціація за суміжністю (наприклад, дим є індексом вогню). До третього класу Ч. Пірс відносить знаки-символи, де зв'язок між символом та об'єктом носить характер довільного договору (типовими символами, за Ч. Пірсом, є слово, речення, математичні знаки) [3].

Отже, у даній класифікації метафора займає місце знака-ікони, причому, на відміну від образів (зображень) та діаграм, схем, що є логічними іконічними знаками, метафора створює кодифікацію за принципом паралелізму між знаком та об'єктом [6]. За У.Еко, якщо іконічний знак має референта, то він не є елементом з дійсності, але завжди є породженням культури [8].

А. Шафф пропонує поділ знаків передусім на природні (ознаки, симптоми) та власне знаки або штучні знаки, причому штучні знаки поділяються на словесні та власне знаки з похідною експресією [7, 186]. Більшість штучних знаків А. Шафф вважає договірними, тобто свідомо створеними людиною задля комунікації. Для цього служить або природня подоба об'єктів, або присвоєння певних ознак об'єктам, котрі не мають такої подоби, за договором.

Звертаючи увагу на існування знаків з функцією безпосереднього впливу на діяльність людей (сигнали) та знаки з функцією субституції з опосередкованим впливом, автор поділяє власне знаки з похідною експресією на сигнали та знаки-замісники, причому останні поділяються на *sensu stricto* та символи [7, 188].

Під сигналами розуміються явища матеріального світу, що використовуються для отримання реакції в людській діяльності. Особливістю сигналу є ціль викликати певну дію, а саме зміну або призупинення дії. Аналізуючи знаки-замісники, вчений аргументує поділ знаків на *sensu stricto* та символи, виходячи з того, чи є предмет, що заміщується, матеріальним об'єктом (*sensu stricto*) чи абстрактним поняттям (символи). Прикладами знаків *sensu stricto* є малюнки, фотографії та письмена. Однак, ми вважаємо, що можна віднести метафору саме до даного класу, оскільки вона у більшості випадків заміщує матеріальний об'єкт.

Щодо символів, вони мають такі особливості: матеріальні предмети являють собою абстрактні предмети, процес опирається на договір, умовне уявлення опирається на чуттєве за зовнішньою формою уявлення абстрактного

поняття [7, 193]. Особливістю символу, а також однією з причин, чому символ часто використовується в пропаганді, агітації та літературі, є те, що він представляє абстрактний зміст в більш легкій для сприйняття формі матеріального об'єкта, таким чином, він легше запам'ятовується. Існують випадки, коли символічний образ має абстрактний характер, до такого типу образів можна віднести кольори (як символи почуттів), математичні та логічні знаки (наприклад, графічні символи безкінечності, заперечення) та інші [7, 196].

Оскільки метафора слугує для переносу значення слова, доцільно розглянути причини зміни значення слів. Розрізняють екстралінгвістичні та лінгвістичні причини зміни значення слова. Екстралінгвістичні причини включають: виникнення нового предмета або поняття, зміна самого предмета або поняття або «звуження» значення у окрему сферу мови (наприклад, поняття «атом», маючи спочатку значення «мала величина», отримав згодом термінологічне значення) [4]. Наведемо приклади у випадку виникнення нового предмета: комп'ютер, телефон, миша (комп'ютерна), «зарядка». Перші два слова отримали форму шляхом іноземного запозичення, третє слово виникло завдяки метафорі за допомогою аналогії за зовнішньою схожістю з твариною, четверте слово виникло завдяки металепису (різновиду метонімії) за результатом: предмет, у результаті використання котрого батарея телефону заряджається.

Лінгвістичні причини змінення значення включають: перенос назви старого предмета на новий, що виконує схожу функцію, «боротьба синонімів», еліпсис (скорочення словосполучень) та зміна значення у результаті переносу найменування, що може поділитися на імплікаційний та кваліфікаційний типи [4]. До імплікаційного типу (імплікація зв'язку між частиною та цілим) відносяться метонімія та синекдоха. До кваліфікаційного типу можна віднести метафору, сінестезію (за схожістю сприйняття органами почуттів), конверсію (відношення до ознаки денотату з різних сторін – наприклад, об'єкта та суб'єкта) та функціональний перенос значення (у випадку, коли два різних денотата отримують одну назву, оскільки виконують однакову функцію) [4].

Проаналізувавши дану класифікацію, можна зробити наступні висновки. Процеси, що відбуваються зі значенням слова у мові, значною мірою пов'язані з метафоризацією, оскільки, при виникненні нового предмета або поняття, форма слова може бути запозичена з іншої мови або створена за допомогою метафори або функціонально схожих стилістичних засобів. Форма слова може не змінюватись, але в рамках однієї форми значення може розширюватись або звужуватись до використання в конкретній сфері людської життєдіяльності, перехід значення зі сфери абстракції до конкретного об'єкта (наприклад, у випадку слова «атом»).

У зміні значення грають роль функція об'єкта, процеси синонімії, а також сприйняття органами чуттів. Як правило, значення слова має відносини із зовнішніми предметами та явищами, поняттями, почуттями та бажаннями людини, а також іншими словами мови. Отже, у мові відображається не об'єктивна реальність, а ступінь пізнавального процесу, що є актуальним для

конкретного соціуму. Якщо інтерес до певної реалії відсутній, то відсутня і назва реалії у певній мові [2].

Особливої уваги при вивченні метафори потребує оказіональний тип метафори (або індивідуально-авторський). Для прикладу можна навести таку оказіональну метафору: *Ось і вечір / У нічну жуть / Пішов від вікон, / Похмурий, / Декабрий* (В. Маяковський «Хмара у штанах»). Не зважаючи на те, що дана метафора є індивідуально-авторською, значення є доступним не тільки для автора метафори.

Слід підкреслити, що метафора є передусім антропоцентричною, оскільки більшість значень переноситься зі сфери «людина» на інші реалії (предмет, тварина, фізичний світ, психічний світ та абстракція за Г. Н. Скляревською [5]).

Отже, можна охарактеризувати місце метафори у знаковій системі як знака-індекса (за Ч. Пірсом) та знака-замісника *sensu stricto* (за А. Шаффом). Щодо ролі метафори у семантиці та взаємодію метафори та значення, необхідно зазначити, що ми розділяємо точку зору А. Шаффа у тому, що слово як знак містить у собі не тільки значення. Будь-яка метафора неминуче дає знання або уявлення про об'єкт. Якщо під знаннями розуміються певні інформаційні одиниці, котрі потребують не стільки інтелектуально-творчої роботи, скільки роботи пам'яті, уявлення містять в собі образи та поняття, конотації (описові та емоційні значення) та оцінки (у тому числі індивідуальні) [1].

Таким чином, переносне значення слова, котрим оперує метафора, окрім нової інформації містить емоції та оцінки. Серед ознак, котрі можуть функціонувати у метафорі, необхідно виділити: схожість за формою, кольором, розміром, звучанням та функцією. Метафора як знак та метафора як механізм переносу значення потребує подальших досліджень, оскільки ми робимо припущення, що як знак метафора функціонує у сфері мистецтва і як механізм переносу значення – у мові.

Література

1. Лагута О. Н. Метафорология: теоретические аспекты / Ольга Лагута. – Новосибирск: Новосибир. гос. ун-т., 2003. – Ч. 1. – 114 с.
2. Отличие языка от других знаковых систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://folt7.jimdo.com/философское-понимание-и-онтология-знака/отличие-языка-от-других-знаковых-систем/>
3. Пирс Ч. С. Логические основания теории знаков / Чарльз Пирс. – СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – 352 с.
4. Причины изменения значения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studopedia.info/2-91391.html>
5. Скляревская Г. Н. Метафора в системе языка / Галина Николаевна Скляревская. – Санкт-Петербург: Наука: Санкт-Петербург. изд. фирма, 1993. – 150 с.
6. Усманова А. Р. Знак иконический (или иконичность) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.countries.ru/library/semiotic/znak_icon.htm
7. Шафф А. Введение в семантику / Адам Шафф. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1963. - 376 с.
8. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко. – ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.

ОЛІНКЕВИЧ Володимир
*викладач кафедри соціально-гуманітарних наук
Львівської національної академії мистецтв*

ПРОБЛЕМА ДЕСТРУКТИВНОСТІ У ТЕОРІЇ ІНСТИНКТІВ З. ФРОЙДА

Проблематизація категорій «агресивність» та «деструктивність» доволі пізно з'являються у психоаналізі З. Фройда. Дослідник філософії психоаналізу Е. Фромм пов'язує це із доволі довгим відносним затишшям у війнах з 1871 – 1914 р.р., тому власне і нагальної потреби не виникало розглядати ці проблеми. І це доволі переконливий аргумент. Тільки з 1920 р. ця проблема актуалізується у філософії і психології З.Фройда.

1920 р. у трактаті «По той бік задоволення» З.Фройд починає трансформувати свої попередні гіпотези про теорії інстинктів у нове русло. Зокрема аналізує відмінність між Еросом – інстинктом життя та інстинктом смерті. Детальний аналіз своєї нової гіпотези Фройд описує у тексті «Я і Воно» (1923), а вже після першої світової війни у Фройда виформувались два підходи до розуміння природи людини у контексті інстинктів.

Перший підхід характеризувався прийняттям існування агресивно – деструктивних імпульсів, незалежно від сексуальності. Звісно З. Фройд ніколи не заперечував можливості базової полярності сексуальних інстинктів та інстинктів «Я», проте саме після написання «Трьох нарисів теорії сексуальності» ця ідея виступає ґрунтовніше. У теоретичному осмисленні інстинкту смерті людська деструктивність отримала визнання, та трансформувалась у один із полюсів існування, іманентних сутності життя. Інстинкт смерті протиставляється у боротьбі із Еросом. Як слушно зауважив Е. Фромм деструктивність стає первинним феноменом життя.

Другий підхід особливий тим, що суперечить попередній концепції. У даному підході Ерос характеризується, як елемент який присутній у кожній клітині живої субстанції і має на меті інтегрувати всі клітини, а також об'єднати роз'єднані одиниці людей у єдність людства. Такий хід думки призводить до виокремлення З. Фройдом, «несексуальної любові», позначаючи інстинкти життя - «любобним інстинктом». Поняття любові для дослідника набуває рис тотожності поняттям життя і розвитку. Любов або Ерос, будучи у постійній боротьбі з інстинктом смерті, водночас детермінує людське існування. Ці два підходи радикально видозмінюють його попередню теорію у якій людина розглядається, як ізольована система якою керують два імпульси. Виживання тобто інстинкт «Я» та потяг до задоволення. У цій системі відношення між статтями уподібнювалось до ринкових відносин, де суб'єкти вступають у взаємовідносини тільки задля задоволення своїх потреб. Інша справа у теорії Еросу. Людина постає не як ізольована у собі система, а як апіорі співвіднос-

на з іншими сингулярність. Яку стимулюють інстинкти до життя, що в свою чергу провокують до злиття з іншими. Життя, любов, розвиток набувають рис тотожності і постають, як щось більш фундаментальне на відміну від одновимірності потягу до «задоволення».

Література

1. Маркузе Герберт. Эрос и цивилизация. - К.: Порт-Роял, 1995. — 314 с.
2. Фрейд З. «Я и Оно». т. 1–2 Тбилиси, Мерани, 1991.
3. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности, М.: Республика, 1994.
4. Юнг К. Г. «Архетип и символ». М., Ренесанс, 1991.

ПАВЛЕНКО Жанна

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри логіки
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПІДГОТОВКА ЮРИСТІВ ДО ПСИХОМЕТРИЧНИХ ВИПРОБУВАНЬ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД

Фундаментальними особливостями світу, в якому ми сьогодні існуємо, є зміни, які стрімко прискорюються. Світові процеси експоненційного росту обсягів інформації, потреба та реальне збільшення сфери послуг, перехід праці в основній своїй масі на високоінтелектуальні основи, зростання ролі високоякісної освіти свідчать про розвиток інформаційного суспільства. Ми живемо у світі інформації, яка постійно примножується і при цьому швидко застаріває. Це світ, в якому ніхто вже не може вижити з одним простим способом мислення, де власне мислення потрібно постійно адаптувати до мислення інших, де слід поважати прагнення до ясності, точності і ретельності, де навички роботи повинні постійно розвиватися і вдосконалюватися, де ідеї постійно реструктуризуються, перевіряються і переосмислюються. Головне у тому, що цей процес просто неможливо залишати без уваги, щоб не допустити можливих помилок та наслідків недоліків інформації.

Тим, хто прагне не допустити відставання, слід перш за все, зрозуміти нову роль знань у всіх видах людської діяльності, врахувати необхідність постійної націленості на прискорення розвитку. В цих умовах актуальною є перспектива зростання значущості методів та інструментів роботи з усе більш об'ємними і складними за формою і змістом інформаційними потоками, причому не тільки за допомогою різноманітних штучних засобів і систем, але і засобів природного інтелекту, який самовдосконалюється.

Головне, що відрізняє посереднє мислення від блискучого – це спосіб мислення. Для подолання значної частини побутових і навіть професійних ускладнень, головним чином поза сферою розумової праці, звернення до здорового глузду достатньо. Однак, якщо постає проблема вирішення нетривіальної задачі за допомогою переробки великого обсягу інформації за умови обмежених часових ресурсів і природних або штучних перешкод, що є загальною ситуацією в інформаційному суспільстві, то здоровий глузд часто виявляється недостатньо ефективним. Загострюється необхідність звернення до науки логіки, що дозволяє оптимізувати процес мислення і свідомо оцінювати його перебіг з тим, щоб уникати власних помилок і не попадатися на прийоми опонента.

Інтелектуальний розвиток особи підлягає вимірюванню. Одним з інструментів виміру індивідуальних властивостей і якостей людини (психофізіологічних і особистісних характеристик, здібностей, знань і навичок, станів) є використання стандартизованої методики, яка носить назву психологічного тесту, або скорочено – психотесту. Його характерними рисами є стандарт-

ність, надійність та валідність. Тестування рівня здібностей респондента на сьогоднішній день є найефективнішим методом оцінки і прогнозування потенціалу людини. Так, в сучасному світі широко використовують унікальні комп'ютерні системи тестування здібностей, які всього за 10-15 хвилин дозволяють об'єктивно виміряти вербальні, числові і логічні здібності особи.

З середини 2015 року в Україні було розпочато масштабне професійне тестування фахівців юридичних спеціальностей. Окрім професійного тестування, починаючи з 2016 року в освіті використовують технології ЗНО для проведення вступних випробувань на магістерські програми за спеціальністю 081 «Право». Це було закріплено на загальнодержавному рівні наказом МОН України № 1236 від 13.10.2016 р., згідно з яким з 2017 року обов'язковим є складання тесту загальних навчальних правничих компетентностей (ТЗНПК) при вступі до магістратури. ТЗНПК становить собою тестовий інструмент, що призначений для диференціації учасників тестування за рівнями сформованості в них загальних навчальних правничих компетентностей, який передбачає вимірювання рівня сформованості таких компетентностей, як аналітичне мислення, критичне мислення та логічне мислення. Виділення даних трьох компонентів пов'язане з тим, що саме вони найбільшою мірою корелюють із важливими особливостями навчальної й професійної діяльності, пов'язаної з юриспруденцією [1].

Основними характеристики ТЗНПК є: а) стандартизованість за рівнем уніфікації; б) загальнодержавна обов'язковість за рівнем упровадження; в) норм-орієнтованість за співвідношенням із нормами або критеріями; г) компетентнісність за предметною спеціалізованістю; д) бланковість за методом тестування; е) закритість за формою завдань; є) лімітованість за часом тестування; ж) швидкісність за інтенсивністю виконання тестових завдань; з) блоковість за регламентацією часу роботи над тестом; і) спеціалізованість (за суб'єктами оцінювання).

Сутнісні елементи, що утворюють структуру загальної навчальної правничої компетентності як такої, у своїй основі формуються на перетині логіко-математичних і мовно-комунікативних дисциплін. Це дозволяє говорити про важливість для формування ТЗНПК таких предметних галузей, як логіка, теорія аргументації, риторика, лінгвістика, теорія інформації, математика, статистика і т. ін., у межах яких закладаються важливі для особи здатності мислити вербальними й знаково-символічними образами, оперувати логічними категоріями, структурувати інформацію, здійснювати основні мисленнєві операції (аналізу, синтезу, формалізації, моделювання, трансформації, класифікації, диференціації, ієрархізації, структурації, порівняння, зіставлення та под.) тощо.

Аналіз результатів по країні в цілому, зокрема, ТЗНПК в освіті і рейтингових списків кандидатів другого етапу відкритого конкурсу на заміщення посад керівників нових місцевих прокуратур, їх перших заступників та заступників [2] в професійній діяльності, дає підставу зробити висновок, що при досить високому рівні професійних знань як бакалаврів за спеціальністю

081 «Право», так і юристів – кандидатів на керівні посади, рівень їх культури мислення необхідно вдосконалювати. Психотести показали, що в розумовій діяльності юристів в нашій країні на жаль, логічна формалізація не знаходить широкого і регулярного застосування і прагматична цінність формальної логіки не відповідає тим зусиллям, які необхідні для оволодіння нею і підтримки вироблених умінь після завершення курсу навчання. Отже, зміни в соціальній практиці поставили питання щодо термінової належної підготовки студентів і фахівців в сфері права до таких випробувань. Для того, щоб знайти відповідь на це питання, потрібно спочатку визначити, яку методику використовувати для підготовки фахівців в сфері права. Для цього звернемося до структури та основних характеристик ТЗНПК [1], який включає наступні компоненти:

1. Аналітичне мислення – включає здатність людини до використання логіки при аналізі масивів інформації і прийнятті рішень. З практичної точки зору воно може бути представлено у вигляді наступного алгоритму: аналіз і синтез інформації в цілому → відновлення відсутньої інформації за допомогою побудови умовиводів і отримання висновків, які відповідають правилам логіки → пошук на основі попередніх кроків кількох варіантів вирішення завдання → аналіз і оцінка отриманих формальних моделей ситуацій з ціллю вибору найоптимальнішого варіанту рішення. Мета тестових завдань цієї секції – вимірювання здатності вступника аналізувати дані й правила оперування з ними з метою визначення, що є істинним або що може бути істинним.

2. Критичне мислення – це особливе мислення, яке має ціллю оцінку ідей. Вужче – його пов'язують з перевіркою точності тверджень і обґрунтованістю міркувань. Його можна розуміти і як систематичну оцінку аргументів, яка базується на ясих раціональних критеріях. Критичне мислення, є інтелектуально упорядкованим процесом активного і вмілого аналізу, концептуалізації, застосування, синтезування та / або оцінки інформації, отриманої або породженої спостереженням, досвідом, роздумами або комунікацією, як орієнтир для переконання і дії. Мета тестових завдань цієї секції – виміряти здатність вступника ефективно застосовувати навички критичного мислення при роботі з великими за обсягом і складними за змістом текстами різної тематики.

3. Логічне мислення – визначає здатність особи аналізувати інформацію на відповідність законам і методам побудови коректних міркувань. Мета тестових завдань цієї секції – виміряти здатність вступника аналізувати, оцінювати, доповнювати судження, міркування, аргументацію, викладені звичайною мовою.

Аналіз цієї структури ТЗНПК дає підстави стверджувати, що її стрижнем є наука логіка. Але не будемо забувати, що навіть в високоабстрактних галузях знань метод формалізації та формалізовані обчислення не мають безумовного значення. Згідно теоремам, які були доведені австро-американським вченим Куртом Геделем в 30-х роках ХХ ст. щодо неповноти арифметичної формальної системи, відомо, що метод формалізації не є абсолютною зброєю пізнання, а формалізовані системи – безумовним ідеалом представлення ре-

зультатів. Що тоді ж має бути орієнтиром для підготовки юриста до подібних випробувань? Структура ТЗНПК охоплює ряд дисциплін логічного циклу, які не викладаються в профільних ВНЗ країни. Тому й результати, які отримують юристи як при професійному тестуванні загальних здібностей, так і при проходженні ТЗНПК студентами по всій країні невисокі. Це поставило перед логіками завдання знайти ефективні методики, які б допомогли юристам подолати цю проблему.

Не викликає сумніву потреба в переформатуванні програм з логіки і дисциплін логічного циклу в юридичних ВНЗ, яка до цього часу виконувала нехарактерні для неї функції початкової логічної освіти та в переорієнтації викладання цих дисциплін з суто теоретичних (в основному) на практичні аспекти. Для цього, враховуючи структуру та основні характеристики ТЗНПК, необхідні логіко-методологічні та міждисциплінарні дослідження певних алгоритмів та відповідне методичне забезпечення. Для того, щоб користуватися силою розуму, спочатку потрібно розуміти, як діє мозок. В основу подальших побудов потрібно закласти наступний простий факт: у мозку є дві півкулі, робота яких заснована на різних принципах. Крім цього, при розробці нової програми підготовки значну увагу потрібно приділити методам навчання особи, яка готується до складання тестів, до використання нею загальних знань і всіх технік економії часу. Для цього доцільним є обов'язкове включення в програму завдань, націлених на вдосконалення здібностей сприйняття, уваги, пам'яті. Враховуючи структуру ТЗНПК, в програму практикуму необхідно включити завдання на розвиток просторово-образного, вербального (блоки завдань на визначення зв'язків між двома поняттями, так звані аналогії; на доповнення речень, тобто на підстановку груп слів у реченнях; завдання на опанування методами швидкого аналізу великих масивів текстової інформації з метою давати правильні відповіді на запитання після наведеного тексту), логічного (пошук закономірностей, знаходження рівнозначних суджень (методи перетворення суджень, отримання висновку із сполучення суджень, перевірка правил логічного слідування), творчого мислення, пошук нестандартних рішень в соціально-гуманітарній сфері та бізнесі.

Література

1. Тест загальної навчальної правничої компетентності (ТЗНПК) у системі вступу на магістерські програми за спеціальністю 081 «Право»: інформаційні матеріали / Раков С.А., Терещенко В.М. [Електронний ресурс] // Нац. авіаційн. ун-т: [сайт]. Київ, 2017. URL: [http://nau.edu.ua/site/variables/docs/pk/2017/Pravo/1.-tznpk-2017-\(buklet-rozshirenij\).pdf](http://nau.edu.ua/site/variables/docs/pk/2017/Pravo/1.-tznpk-2017-(buklet-rozshirenij).pdf) html (дата звернення: 06.02.2018).
2. Рейтингові списки кандидатів: 2-ий етап відкритого конкурсу [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України: [сайт]. Київ, 2016. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/reforms?_m=publications&_t=rec&id=163360 (дата звернення: 06.02.2018).

ПАСИЦЬКА Оксана

*кандидат історичних наук, в.о. доцента кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького,
докторант Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України*

**ВПЛИВ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
НА ЕКОНОМІЧНУ СВІДОМІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧНИНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)**

Інститут Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) впливав на формування соціально-економічної моделі галицького суспільства. Духовенство в соціально-економічній сфері значною мірою керувалося енцикліками Папи Лева XIII, у яких сформульовано позицію Католицької церкви щодо основних принципів соціальної та економічної справедливості. Основні аспекти папських енциклік були відображені у творчій спадщині священнослужителів, які будучи теоретиками і практиками утвердження соціально-економічної доктрини ГКЦ, стимулювали певні сфери економічної діяльності⁹.

У тогочасному суспільстві економічна діяльність та економічні стосунки були органічною частиною життєдіяльності людини. Греко-католицька церква активно пропагувала принципи людського співіснування, орієнтовані на співробітництво, кооперацію, а значить – на справедливу взаємодію. Митрополит Андрей Шептицький пов'язував економічний добробут та багатство з Законом Божим та моральністю Христовою: “Але наука Ісуса Христа не лиш для одиниць, але і для цілої суспільності є дорогою до доброго бити, є найліпшою підставою економічної сили суспільності, котру становить не сума мастків, але пересічна заможність всіх. Лиш та суспільність багата і сильна, в котрій всі або майже всі відповідно до свого положення суть заможні”¹⁰. Митрополит розглядав у єдності добробут, етику та тогочасне суспільство: “Неможливий є бит економічний без моральности, бо є неможливий без суспільного ладу, а ладу суспільного нема, де нема рівноваги прав і обов'язків. А сеї рівноваги нема, де нема етики”¹¹.

У науковій праці “О квестії соціальной” А. Шептицький порушує питання соціальної справедливості, рівності людей, права власності, основні аспекти трудового законодавства тощо. Митрополит А. Шептицький підкреслював важливість продуктивного діалогу священників з парафіянами у сфері економіки: “Священик, що навіть на жадане парафіян не хоче утворити читальні, склепику, шпихліра гро-

⁹ Шептицький А. Памятка для руских робітників в Англії, Аргентині, Бразилії, Данії, Канаді, Німеччині, Сполуч. Державах, Франції, Швейцарії і Швеції / Митрополит Андрей Шептицький / Львів: Накладом Товариства св. Рафаїла. З печатні ОО Василіян в Жовкві, 1914. – 60 с.; Шептицький А. Пастирські послання. – У 4 т. – Т. 1. 1899–1914. – Львів: Фондація “Андрей”, видавничий дім “Артос”, 2007. – 1014 с.; Шептицький А. Письма-послання. (1939–1944 рр.) / Андрей Шептицький. – Львів: Наука, 1991. – 454 с.; Шептицький А. Слово до української молоді / Андрей Шептицький. – Львів: Накладом видавничої кооп. “Мета”. – 10 с.; Шептицький А. Як побудувати Рідну Хату? / Андрей Шептицький – Львів: Свічадо, 1999. – 46 с.

¹⁰ Шептицький А. Пастирські послання. – Т. 1... – С. 8.

¹¹ Шептицький А. Пастирські послання. – Т. 1... – С. 8.

мадського і прочих, і всім подібним установам єсть противний, не відповідає своєму становиську”¹². Як організатором ведення господарсько-бізнесової діяльності та підприємець, митрополит боровся з проявами корупції на фабриках, а від довірених осіб, співвласників підприємств регулярно вимагав звітів. З цього приводу Андрей Шептицький писав: “...Християнин, а тим більше священник мусить домагатися якнайстислішого контролю. Контроль вважати за брак довір’я, а навіть за особисту образу є знаком такої примітивності у справах фінансових та економічних, що мусить бути підозріння, що тим самим прикриваємо нелад і невміння провадити справи”¹³. У такий спосіб митрополит надавав настанови, які регулювали поведінку людини у суспільстві та впливали на її економічне мислення.

Духовенство Греко-католицької церкви розуміло, що для піднесення економічної культури населення є необхідними економічні знання і навички. За переконаннями Андрея Шептицького, священники повинні, окрім богословських знань, опановувати теорію і практику ремесел, торгівлі, кооперації, землеробства тощо¹⁴. ГКЦ піклувалася про вишкіл молодих фахівців: ремісників, майбутніх економістів, підприємців та кооператорів. Виступала ініціатором створення та підтримувала діяльність приватних економічних навчальних закладів¹⁵. ГКЦ підтримувала діяльність вищої Української господарської академії у м. Подебради (Чехословаччина)¹⁶ та українську молодь, яка стажувалася закордоном¹⁷. Митрополит А. Шептицький закликав прочан-заробітчани набиратися досвіду та вчитися у німців, французів, англійців: “Ці народи так високо стоять в культурі, так мудро вміють працювати, і вчитися, що можна много від них навчитися...”¹⁸. Митрополит переконував прочан, щоб вони поверталися з набутим досвідом та успішно реалізовували його на Батьківщині.

З метою формування економічної свідомості та розвитку економічної культури населення представники духовенства брали активну участь у діяльності економічних установ (“Сільський господар”, РСУК, “Центросоюз”, “Маслосоюз”, “Народна торгівля”, “Достава”, Земельний банк гіпотечний, Акційна спілка для будівельного промислу). Священники були організаторами, референтами, учасниками економічних заходів “Просвіти”, ініціювали створення економічних осередків, які діяли під егідою “Просвіти”, часто формулювали пропозиції щодо покращення економічного становища в регіоні, пропагували ідею розвитку української національної економіки¹⁹.

¹² Шептицький А. Пастирські послання. – Т. 1... – С. 545.

¹³ А. Письма-послання. (1939–1944 рр.) / Андрей Шептицький. – Львів: Наука, 1991. – С. 165.

¹⁴ Колб Н. “З Богом за Церкву і вітчизну”: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX ст. // Наталя Колб / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. – Жовква: Місіонер, 2015. – С. 121.

¹⁵ Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДА України, м. Львів). – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 125. – Арк. 13; Там само. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 308. – Арк. 3–4.

¹⁶ Там само. – Ф. – 358. – Оп. 3. – Спр. 227. – Арк. 15.

¹⁷ Там само. – Оп. 1. – Спр. 125. – Арк. 14–15, 22.

¹⁸ Шептицький А. Памятка для русских работников в Англии... – С. 1.

¹⁹ Гелей С. Вплив Української греко-католицької церкви на становлення та розвиток кооперативного руху в Галичині / Степан Гелей // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esweek.org.ua/ua/ekumenichnij-cotsialnij-tizhden/1-est/dopovid/215-stepan-gelej>.

Священнослужителі впливали на формування національної економічної культури галицького населення шляхом підтримки гасла “свій до свого по своє”, пропагуючи ідею закупівлі предметів церковного вжитку у національного товаровиробника. Яскравим прикладом підтримки духовенством українського виробника є Товариство імені св. Андрея, яке об’єднувало священників Львівської архієпархії Греко-католицької церкви упродовж 1930-х років під керівництвом голови товариства о. Юліана Дзеровича²⁰. Товариство мало укладені відповідні договори про купівлю товарів з фабрикою свічок підприємця Котецького “Керос”, “Народною торгівлею”, фірмою “Те-Ка”, підприємцем А. Терпиляком тощо.

Духовенство було своєрідним промотором українського кооперативного руху. У своїх пастирських посланнях митрополит Шептицький неодноразово наголошував на необхідності розвитку української кооперації. А. Шептицький підтримував українських кооператорів, оскільки вважав, що складовою рідної всенациональної Хати-Батьківщини є товариства, об’єднання, кооперативи, що “утворені волею людей для оборони або розвою якихсь спільних дібр чи потреб”²¹. Кооперативні ідеї пропагував також генеральний адміністратор Центральної адміністрації Столових дібр Греко-католицької церкви, економіст, отець-митрат Т. Войнаровський, який наголошував, що всі селяни повинні з’єднатися і зорганізуватися в господарським товаристві²². На думку Т. Войнаровського, селянська кооперація уможлиблювала забезпечення селян землею, сприяла підвищенню їх освіченості та організованості²³. Соціально-економічні ідеї Греко-католицької церкви поділяли тогочасні кооператори, зокрема Остап Луцький, який відзначав, що моральні принципи кооператизму ґрунтуються на християнських засадах²⁴. Загалом, кооперативний рух у Галичині ґрунтувався на християнському світогляді, народних традиціях та виходив з реалій життя.

Отже, у другій половині XIX – першій половині XX ст. ГКЦ була активним учасником економічного процесу у Галичині. Інститут ГКЦ впливав на економічну свідомість та піднесення економічної культури галицького суспільства шляхом пропагування соціальної справедливості, розвитку економічної освіти, приватного підприємництва та кооперації.

²⁰ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 509. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1–14.

²¹ Шептицький А. Як побудувати Рідну Хату? ... – С. 5.

²² Шульський М. Роль духовенства у розвитку кооперації в Галичині / Микола Шульський // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. – Сер. “Економіка”: збірник наукових праць / Гол. ред. І. Пасічник. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2013. – Вип. 21. – С. 291–295.

²³ Войнаровський Т. Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси: історико-економічна розвідка / Тит Войнаровський. – Львів: Накладом автора. З друкарні НТШ імені Шевченка під зарядом К. Бернарського, 1910. – С. 1–59.

²⁴ Луцький О. Христос в кооперації / Остап Луцький // Господарсько-кооперативний часопис. – 1931. – Ч. 15. – С. 4; Лукасевич М. Остап Луцький / М. Лукасевич // Українські кооператори. Історичні нариси. Книга I. / За заг. ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во “Укоопосвіта” Львівської комерційної академії, 1999. – С. 320.

ПАЧКОВСЬКИЙ Юрій

*доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Проблема соціальної пам'яті є однією з тих проблем, що однаково є дотичною до філософських, історичних, психологічних та соціологічних теоретизувань щодо ретрансляції людського досвіду як цивілізаційного надбання. Розуміння механізмів ретрансляції як шляху «передачі з покоління в покоління» є не менш затребуваним у царині біології чи медицині. Йдеться тут про пошуки інтегративних підходів (передусім, соціобіологічних) щодо пояснення таких фундаментальних питань: «Як сучасні покоління отримують інформацію про минуле?», «Як відбувається передача досвіду поколінь?», «Чому ми є такими, якими є?».

З біологічного погляду, зберігачем інформації є геном. Саме на генному рівні кодуються не лише передумови для функціонування людського організму, але й потенціал його майбутнього розвитку, що під впливом певного соціального середовища у змозі закладати вектор життєдіяльності особистості, а врешті-решт соціуму. Цей шлях пояснення є, з точки зору природничих наук, зрозумілим і детермінованим. На противагу цій думці, в суспільствознавстві немає однозначних відповідей. Адже шлях від соціального до біологічного є опосередкованим і вимагає залучення розумових операцій на рівні реконструювання та конструювання, пошуків «ейдосу» та змістовних категорій, які б «творили» саме соціальне, а не суто біологічне. Доповнює цей процес (або радше на нього впливає) наявність різних методологічних підходів, в основі яких різноманітні інтерпретативні парадигми, що часом виходять з набутого суб'єктивного досвіду окремого дослідника чи групи дослідників.

Одним з перших методологічних підходів, який підняв проблему соціальної пам'яті як надбання поколінь був підхід, ґрунтований на ідеях французької соціологічної школи. Основоположник школи Е. Дюркгайм висунув концепцію «соціологізму», яка передбачала пояснення соціального соціальним. Таке пояснення базувалося на правилі об'єктивності, що своєю чергою заперечувало вплив філософії та психології на дослідницький процес (позбавлення елементів суб'єктивного), а з іншого проголошувало ідею, що суспільство – це нова реальність, що виходить за межі своїх складових. Таке розуміння сутності надскладних явищ виявилось продуктивним у подальших дослідженнях соціальних феноменів: від моралі до релігії. Так, концепція релігії Е. Дюркгайма виходила з аналізу її первісних форм до колективної свідомості як «вищої форми психічного життя», «свідомості свідомостей» [1].

Ідея колективної свідомості (колективних уявлень) знайшла продовження у працях М. Гальбвакса, представника французької соціологічної школи, який

у своїй відомій праці «Коллективна пам'ять» (1950 р.) розглядає пам'ять як важливу соціальну функцію, яка виходить за межі індивідуального мислення та стає «цінністю вищого порядку» (Е.Дюркгайм), набуваючи групових та колективних форм. Важливим у розумінні колективної пам'яті є її історичність, що передбачає нове осмислення в нових соціальних умовах, а також пошуки складових, що її творять. Процес «творення» колективної пам'яті – це процес переходу від індивідуального до групового. На індивідуальному рівні – це «чистий досвід» (коли в момент сну індивід відділений від суспільства), особисті спогади та переживання; на груповому – це конструювання образів минулого, виникнення і функціонування традицій. Важливим твердженням М. Гальбвакса є твердження, згідно якого колективна пам'ять – це якісно нове утворення, що є каталізатором формування нового досвіду, нового світосприйняття, адже «якщо індивідуальні спогади потрапляють в колективну пам'ять, вони змінюються і вже не є свідомістю особистості» [див. 4].

Вихідним пунктом в аналізі як індивідуальних, так і колективних форм пам'яті для багатьох дослідників (в т.ч. й для М. Гальбвакса) залишаються досягнення психоаналізу, який звертається до підвалин неусвідомленого. Важним імперативом соціальної пам'яті, виходячи з психоаналітичної концепції К.-Г.Юнга, є колективне несвідоме як розум наших предків, як збережений досвід минулих поколінь. В основі колективного несвідомого архетипи як первинні елементи, що вміщують досвід усього людства, починаючи від найдавніших часів. Архетипи – це свого роду образи, які несвідомо проектується на кожну людину [2, с. 96] та почасти керують та впливають на неї. Колективна свідомість має одну знакову властивість як успадковуваність, а це означає, що такі архаїчні первинні елементи як архетипи становлять незнищуваний «осад» (К.-Г.Юнг, 1933 р.), що складає місток між смертю і життям, біологічним та соціальним.

Дискусія щодо пошуків не лише історичних, але й суспільних передумов соціальної пам'яті є надалі відкритою. В українській соціальній думці продуктивним, на наш погляд, є обґрунтування концепту соціетальної психіки або психіки соціуму (О.Донченко, 1994 р.) [3]. Соціетальна психіка вбачається як своєрідний архетип, який увібрав у себе закодовану інформацію про різноманітні аспекти життя соціуму без залучення властивостей опредмеченої матерії (наприклад, мозку людини). Як системне утворення соціетальна психіка має багато спільного із культурою, проте, на відміну від культури, джерелом інформації тут є не духовні, аксіологічні аспекти людської життєдіяльності, а стійкі типи мислення і поведінки людей у суспільстві.

Соціетальна психіка як соціопсихологічний конструкт є феноменом узагальнюючим (інтегративним) та таким, що покликаний зберігати інформацію про конкретний соціум, його ментальні риси. Як автономна реальність, психіка соціуму – це свого роду соціальна пам'ять суспільства, що набуває рис динамічної реальності за умови його (суспільства) розвитку. Відсутність поступу суспільства, його закритість, відстороненість, догматизм... у стані

перетворити соціальну психіку в консервативну складову соціальної пам'яті. Обмеженість чіткими територіальними рамками існування, робить соціетальну психіку перспективним об'єктом етнографічних, соціально-антропологічних, політичних та соціокультурних розвідок.

Безумовно, тут має місце певна ідеалізація феномену соціетальної психіки. З іншого боку, відсутність чітко окресленого матеріального «субстрату» психіки соціуму залишає за собою місце для подальших теоретичних пошуків та теоретизувань. Як можливий шлях подолання розбіжностей та можливих суперечностей у трактуванні соціетальної психіки, як і зрештою самої соціальної пам'яті, є звернення до рефлексії соціальної свідомості, яка покликана проникнути у сутність речей та явищ, а також надати нашому знанню про минуле й сьогодення систематичного та впорядкованого характеру.

Література

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки / Р. Арон. – К.: Юніверс, 2004. – 688 с.
2. Гордієнко В., Копець Л. Психологія особистості в біографіях, подіях, портретах / В.Гордієнко, Л.Копець. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 304 с.
3. Донченко Е. А. Социетальная психика: [Монография] / Е. А. Донченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 206 с.
4. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.

ПЕТРОВСЬКИЙ Петро

*доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри державного управління
ЛРІДУ НАДУ при Президентіві України*

АКТУАЛЬНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

Українське сьогодення характеризується сукупністю суперечливо переплетених подій, тенденцій, що відтворюють як загальні риси постіндустріального та інформаційного розвитку суспільства, так і національні особливості демократичної модернізації. Важливою рисою останньої є становлення громадянського суспільства та розширення кола активних учасників соціальних процесів, що ускладнює пошук спільних рішень, досягнення консенсусу та консолідації зусиль різних суб'єктів. Водночас відчутний вплив негативних тенденцій, прагнень до збереження монопольного становища олігархів й окремих владних груп. Значні інформаційні атаки на суспільство і його демократичні перетворення спостерігаються в рамках гібридної війни з боку РФ. За цих умов в українському суспільстві циркулюють різні, в тому числі контroversійні, підходи до визначення сутності здійснюваних перетворень, гостро стоїть проблема формування єдиного національного інформаційного простору. Тому значна кількість українців переживають когнітивний дисонанс – стан суспільної свідомості, якому властиві втрата ціннісних критеріїв оцінки реальної ситуації, розмивання прикметних рис соціальної й політичної ідентичності, відсутність чітких орієнтирів суспільного розвитку тощо. Тому вельми актуальним стає завдання – формувати відповідне ситуації розуміння складних трансформаційних процесів українського сьогодення.

Проблема розуміння була предметом дослідження багатьох мислителів минулого, зокрема представників концепцій герменевтики та комунікативної раціональності (В. Дільтей, Г.-Г. Гадамер, К.-О. Апель, П. Рікер, Ю. Габермас та інші. В обмеженому форматі цього розгляду, доречно послатися на думки Макса Вебера, який фіксував необхідність виокремлення особливого підрозділу науки – соціології розуміння. Її завданнями мають бути трактування суб'єктивного сенсу людських дій, визначення рівня їх осмисленого співвіднесення з діями інших осіб, а також виходячи з цього – встановлення міри передбачуваності соціальної поведінки. За М. Вебером складність розуміння соціальних процесів долається раціонально-доцільним тлумаченням, за допомогою якого встановлюється очевидність скритих мотивів (1, с. 104). Реальною основою такого розуміння є «впевненість у тому, що суспільно об'єднуючі дії функціонують раціонально, тобто відповідно до відомих правил» [2, с. 156].

В існуючих визначеннях змісту поняття «розуміння» домінують такі його сутнісні ознаки як «адекватне» та «концептуальне». Перша з них фіксує від-

повідність знання реальній ситуації, але не відтворює міру свідомого ставлення суб'єкта до цієї ситуації та, що теж вельми важливо, не обов'язково вказує на глибину проникнення в сутність явища. Характеристика «концептуальне» розкриває розуміння з точки зору його пізнавальної та практичної єдності, вказує на принципову усвідомленість суб'єктом своєї позиції. Проте змістовне обмеження застосування цієї характеристики стосується того, що далеко не кожен учасник публічних процесів соціальних змін піднімається до якраз концептуального (категоріально-принципового) розуміння як реальної ситуації, так і власного ставлення до неї.

Наше трактування розуміння віддає перевагу визначенню «свідоме» або «притомне», що поєднує в собі декілька важливих рис, а саме:

- домінування раціональних характеристик у відтворенні реальної ситуації;
- поєднання пізнавальних (когнітивних) і особистісно ціннісних рефлексій;
- вихід за рамки безпосередньої даності в площину майбутніх станів;
- постійне опосередкування розумом багатовекторних змін дійсності та прагнення раціонально обґрунтованого ставлення до них;
- висока міра усвідомленості суб'єктом власної суб'єктної самодостатності й ідентичності з досягнутим рівнем розуміння.

На основі попередньо сказаного поняття «розуміння» можна визначити як свідому реконструкцію значення предметного (включеного в поле людської діяльності) зрізу дійсності для конкретного суб'єкта соціуму. Іншими словами розуміння – це знаково-символічний зміст людської культури, що опосередковує її досягнуті й передбачувані форми. За Дж Соросом сучасне розуміння полягає у «відновлення поваги до фактів та збалансованого бачення реальності».

Розуміння має первинний лінгвістичний аспект – сприйняття мовних текстів у їх первинному безпосередньому значенні. Проте справжнє розуміння полягає в ідентифікації сенсу знання, його співвіднесення з власною для суб'єкта життєвою позицією, легітимацією факту сприйняття особистісною системою цінностей тощо.

З точки зору мислення, розуміння – це рух думки від емпірично сприйнятої дійсності (і попереднього теоретичного і практичного досвіду) до категоріального осмислення конкретної предметної ситуації, осмислення як надання значення – певної міри цінності ситуації для предметно-практичної діяльності. Тим самим у свідомому розумінні відбувається «вписування» знання (про подію, процес тощо) в систему власних ціннісних координат, ідентифікація культурного сенсу із власною системою значень.

Необхідною складовою розуміння є також визначення ідентичності – власної причетності до певних позицій – соціальних, моральних, правових тощо. Ідентичність – усвідомлення спільних патернів, матриць, формують ціннісні орієнтири діяльності, ставлення до інших тощо.

Водночас, сучасна повсякденна практика комунікацій демонструє поверхневе усвідомлення даних чуттєвого сприйняття, відсутність критичного співставлення повідомлень, сприйняття їх на віру тощо. Доречно також підкреслити, що для кожної конкретно-історичної форми культури існує свій фонд (матриця) загальноприйнятих значень, сукупність архетипів – форм колективного підсвідомого, що визначають налаштованість на некритичне сприйняття певних цінностей. Свідоме розуміння спирається на критичне ставлення та раціональні аргументи.

Важливим філософським аспектом розкриття змісту розуміння є проведення лінії його відокремлення від знання. Змістовне розрізнення знання й розуміння було здійснене в свій час Є. Бистрицький, який стверджував, що «між науковим знанням і його застосуванням з метою пояснення, передбачення, практичного перетворення реальності є рівень розуміння», як відповідність знання значенням наявної практики та світогляду суб'єкта. «Тобто відношення розуміння постійно відтворює саму необхідність віднесення наявного у суб'єкта знання до реальності, щоразу ставлячи його перед необхідністю використовувати це знання в новій предметній ситуації»[3,].

Формами існування знання є факт, поняття, теорія, закономірність, що в сукупності виконують важливу функцію відтворення об'єктивної дійсності. А формами презентації розуміння є значення, цінність, сенс, життєвий смисл, а також, в опосередкованому вигляді - ідея, мета, мотив.

У конкретній формі розуміння проявляється через уточнення трьох лінгвістичних складових мислення – семантики (відношення понять до дійсності), синтаксису (узгодження значень понять між собою) та прагматики (визначення ставлення суб'єкта знань до існуючої чи пропонованої практики) [4, с. 52]. Так, з точки зору семантики має здійснюватися об'єктивне, неупереджене відтворення певного зрізу дійсності – стану, процесу, діяльності тощо. Семіотика (синтаксис) вимагає дотримуватися єдності мови й мовлення та усталеного набору логічних правил мовлення й мислення. Своєю чергою прагматики орієнтує на змістовну послідовність практичного ставлення суб'єкта до дійсності, втілення сенсів (змісту) його мислення в конкретику дій. Іншими словами, семантичний аспект формує об'єктивну істинність знань, забезпечує адекватність сформованої картини дійсності самій дійсності. У цьому контексті синтаксис забезпечує логічну послідовність знань шляхом встановлення зв'язку “сутність-явище” або теоретично узагальнене знання стає розумінням цілісності предмета. Рівень прагматики з необхідністю включає опосередкування (рефлексію) суб'єктом мислення власних характеристик, врахування ієрархії усвідомлених потреб і мотивів, співставлення їх із попередньо існуючим розумінням і формування на цій основі нових перспектив, планів тощо. Якраз у цьому контексті Ю. Габермас розкриває зміст розуміння за допомогою трьох взаємодоповнюючих характеристик – істинність, розумність та значущість [5, с. 101].

Розуміння конкретним суб'єктом складних соціальних процесів далеко не завжди є істинним, розумним і значущим, воно може бути обмеженим з точ-

ки зору кожного із вказаних аспектів. Свідомому розумінню протистоїть світ «пост-фактів», фейкових повідомлень, ідеологем, що спотворюють дійсність і спрямовують соціальну практику в хибне русло. Типовим симулякром (по-кручем) сьогодення є ідея «русского мира», що трактує історію в інтересах імперських амбіцій та вибудовує політику агресії.

Можна констатувати, що за сучасних умов неоднозначності в трактування соціальних процесів свідоме розуміння досягається шляхом подолання пелени хибних нашарувань, проникнення через нагромадження симулякрів до автентичних подій та їх істинного відтворення у свідомості. А соціальне призначення філософії полягає у – продукуванні та впровадженні в повсякденну практику смислів – змістовного наповнення розуміння соціальних процесів. Завдання української філософії – розкрити проблему свідомого розуміння в широкому смисловому контексті, постійно артикулювати її соціальне значення та важливість для сучасного процесу модернізації українського суспільства.

Література

1. Вебер, Макс Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий – К.: Основи, 1998. – 534 с.
2. Там само.
3. Бистрицький.Є. Місце розуміння у пізнавальному досвіді // Філософська думка. — 1985. — № 5. — С. 37-46. // Режим доступу: bystrytsky.org/rozum85htm.
4. Попович М. Бути Людиною.- К.: Наукова думка, 2012. – 198 с.
5. Габермас Юрген. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Перек. З нім. Андрій Дахній, наук. Ред. Борис Поляруш. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.

САЛИГА Юрій

*доктор біологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії обміну речовин
інституту біології тварин НААН України,
член ради Українського товариства нейронаук*

НЕЙРОНАУКИ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, СЬОГОДЕННЯ, МАЙБУТНЄ

Українська нейронаука має багатотисячолітню, надзвичайно цікаву і багату історію. Проте, на жаль до сьогодні не існує єдиної ґрунтовної книги чи праці, яка б глибоко та інформативно висвітлювала цей пласт історії європейської науки. Є багато цікавих даних, документів, історичних фактів, які дисперсно розкидані у публікаціях, архівах, знаходяться в університетах, наукових інститутах, музеях, тощо. Все це потребує систематизації, глибокого вивчення та широкої популяризації в Україні та, особливо за кордоном. В силу об'єктивних та суб'єктивних обставин у світі, навіть серед фахівців дуже мало відомо про розвиток і здобутки української нейронауки, про вклад українських нейронауковців у світову науку. А цей внесок є суттєвим і поза будь-яким сумнівам заслуговує більшої уваги ніж сьогодні.

Для прикладу досить згадати лише про кілька найвизначніших українських вчених, які зробили вагомий внесок у світову нейронауку. Володимир Беца – всесвітньовідомий нейробіолог анатом і гістолог, професор Київського Університету святого Володимира (нині – Національний університет імені Тараса Шевченка). Найбільшу славу вченому принесло відкриття гігантських пірамідальних нейронів первинної моторної кори головного мозку, які згодом були названі клітинами Беца. Іван Щолков (1833-1909) – видатний фізіолог, завідувач кафедри фізіології Харківського університету основну увагу у своїй роботі приділяв вивченню нервової системи. У лабораторії Щолкова працював Василь Данилевський (1852-1939) – визначний український вчений, який відкрив у головному мозку центри регуляції вегетативних процесів. Він провів перші досліди з реєстрації електричних явищ у мозку, що пізніше лягли в основу електроенцефалографії. Перша в світі реєстрація спонтанної електричної діяльності мозку була зроблена 1913 р. Володимиром Правдичем-Немінським (1879-1952), який працював у Київському університеті св. Володимира, а пізніше в Академії наук України.

Ближча до наших днів історія української нейронауки тісно пов'язана із основним її науковим центром в Україні – київським інститутом фізіології ім. Богомольця, який сьогодні є флагманом нейронаукових досліджень. В Україні з 1988 року успішно працює Українське товариство нейронаук, президентом якого є доктор біологічних наук, професор, академік НАН України, член Європейської академії **Олег Кришталь**. Товариство входить до Федерації Європейських нейрофізіологічних товариств (FENS), а тому члени УТН мають усі переваги членства в FENS.

Доповідь власне присвячена питанням історичних здобутків, теперішньої роботи і майбутніх перспектив вчених, які займаються нейронауковими дослідженнями в Україні.

САРАБУН Оксана

*кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка*

КОРЕЛЯЦІЯ МИСЛЕННЯ, МОВИ ТА ПИСЬМА У СТРУКТУРНІЙ АНТРОПОЛОГІЇ КЛОДА ЛЕВІ-СТРОСА

Однією з останніх публічних заяв відомого французького антрополога, етнографа, соціолога та культуролога, який не дожив всього місяць до свого 101 дня народження, була доволі радикальна теза про те, що ХХІ ст. або стане епохою гуманітарних наук, або не відбудеться взагалі.

Присвятивши завідуванню кафедрою соціальної антропології в Колеж де Франс 22 роки (впродовж 1960-1982 рр.) свого професійного життя, мислитель стає визнаним творцем та популяризатором структурного підходу в етнології. Розпочинаючи свій дослідницький шлях польовим антропологом, К. Леві-Строс у результаті створює Лабораторію соціальної антропології, ключовим предметом якої стало життя неписьменних народів, зокрема племен південноамериканських індіанців, які були носіями особливої системи регуляції шлюбів, відносин влади, політичної та соціальної організації, вірувань, ритуалів тощо. Виїжджаючи в тривалі багато місячні експедиції, К. Леві-Строс, насамперед, збагачувався цінними артефактами для етнографічних колекцій, зокрема знаряддями для полювання, начинням, предметами гончарства, прикрасами тощо [3]. Першопочатково цим матеріалом у Парижі зацікавились музеї та Національний центр наукових досліджень.

У результаті тривалої науково-дослідної роботи К. Леві-Строс конструює метод етнологічного структуралізму, який уможлиблював проникнення у таємничу сферу ментальності культурних традицій, котрі не виробили писемності. Такий підхід став викликом для європейської свідомості, для якої беззаперечною була пряма зв'язка мислення та писемної мови. На початку 50 рр. ХХ ст. К. Леві-Строс оформлює основний предмет свого наукового інтересу і ним стають міфології і ті факти неписьменної культури, які нею опосередковані. Через сферу міфу мислитель прагнув проникнути в механізм функціонування первісного інтелекту та змодельовати мислення туземців, яке об'єктивується у фактах традиційної культури. Метод етнологічного структуралізму був результатом переосмислення ідей французьких соціологів Е. Дюркгайма і М. Мосса в єдності з описом лінгвістичних закономірностей. Під структурою К. Леві-Строс мав на увазі «всього лише впорядкованість, що відповідає двом вимогам: це система, що тримається внутрішнім зв'язком, і ця пов'язаність, недоступна спостерігачу ізольованої системи, виявляється при вивченні її трансформацій, завдяки яким у різних на перший погляд системах відкриваються подібні риси» [4].

Структурна антропологія як методичний прийом у дослідженні соціокультурних явищ первісних (традиційних) суспільств опирається на такі принципи:

- 1) явище культури розглядається в синхронному зрізі суспільства, в єдності своїх внутрішніх і зовнішніх зв'язків;
- 2) явище культури аналізується як багаторівневе цілісне утворення;
- 3) дослідження явища відбувається з врахуванням його варіативності.

Унаслідок такого підходу має виформуватися «структура» цього явища, тобто певний алгоритм, який визначає приховану логіку, притаманну як окремим варіантам явища, так і переходам між ними. Наслідком застосування структурного підходу в етнології та антропології стає новаторське уявлення К. Леві-Строса про засади еволюціонізму. Зокрема, хибним він вважав переконання в тому, що неписьменні племена ХХ ст. такі самі за рівнем розвитку, як і архаїчні форми європейських спільнот [2]. Насправді, ці т.з. «примітивні суспільства» пройшли тривалий шлях розвитку, в силу чого їх не слід вважати первісним станом розвитку людства. Їх відмінність від технічно вдосконалих цивілізацій не в тому, що вони не розвивались, а в тому, що історія їх поступу не була спрямована на винаходи, а тільки на спадкоємне збереження первісно встановлених способів зв'язку з природою. У такий спосіб К. Леві-Строс намагається підважити одностороннє уявлення про еволюцію у західному технологічному варіанті.

Найбільш продуктивним виявилось вивчення властивостей мислення носіїв традиційної культури стосовно тотемічних класифікацій [5]. За багатоманітністю явищ, котрі складають тотемічний комплекс, К. Леві-Строс розгледів специфічні коди, які мають цілком раціональну природу. Він доводить, що в основі життя т.з. «примітивних суспільств» є не містика, а власне логіка, адже, наприклад, їхні уявлення про природу тотему по формі відтворюють ті самі мислимі операції, що і в технічно розвинених суспільствах, а саме узагальнення-конкретизація та розділення-з'єднання. У такий спосіб, К. Леві-Строс розвінчує уявлення, яке побутувало до нього, що мовляв мозок носіїв «первісних культур» функціонує згідно т.з. «дологічних принципів». Мислитель наголошує, що навіть у неписьменному середовищі, людський мозок функціонує за певними універсальними схемами, які мають розумну природу та виявляють себе в несуперечливих формах.

У контексті тлумачення природи структурної антропології для К. Леві-Строса важливими є підстави розмежування таких наукових дисциплін як історія та етнографія. Обидві вивчають суспільства минулого та прагнуть реконструювати умови життя досліджуваних народів. Але, за словами К. Леві-Строса, – це є неможливо, адже «навіть найкраще етнографічне дослідження ніколи не перетворить читача в туземця» [4]. Все, що здатні зробити історик чи етнограф – це розширити індивідуальний досвід розуміння минулого до масштабів загального досвіду, засвоєння якого є доступним людям різних країн чи епох так, ніби це є здобуток їх власної пізнавальної діяльності. К. Леві-Строс згадував, що в часи його студентських років у Сорбонні історію і етнографію протиставляли на основі того, що історія заснована на вивченні та критиці джерел, які залишені багато численними спостерігачами, тоді як

етнографія є спостереженням, здійсненим однією людиною. Але з кількісним збільшенням дослідників-етнографів такий аргумент втратив значення. Тому для К. Леві-Строса історія та етнографія мають єдину ціль – краще зрозуміти природу людини і один предмет – соціальне життя. Хоча при цьому історія узагальнює дані, котрі належать до свідомих проявів суспільного життя, а етнологія звертається до її підсвідомих основ.

Підсумуємо, що в результаті свого інтересу до принципів співвідношення мислення, мови та письма К. Леві-Строс приходив до важливої тези: оскільки первісне мислення є умосяжним, то враховуючи всю багатоманітність культурних традицій людства, наявні певні універсалиї людської психічної діяльності у всіх цивілізаціях, котрі постають інтелектуальною передумовою взаєморозуміння в міжкультурному діалозі [1]. Тобто, паралелі між різними культурами є важливіші, аніж розбіжності між ними. Наприклад, кожен народ, незалежно від свого рівня «цивілізованості», прагне уніфікувати уявлення про різні бінарні опозиції: народження-смерть, любов-ненависть, союзники-вороги. Відтак фіксуємо, що інтелектуальна діяльність К. Леві-Строса, котра розпочиналася з цілком предметних фактологічних досліджень в сфері етнографії, заснованих на строгому формалізованому структурному підході, в результаті привідкрила нові обрії для розуміння природи гуманізму й еволюціонізму у XXI ст.

Література

1. Йосипенко С. «Первісне мислення» в творчості Клода Леві-Строса // Первісне мислення. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – ст. 3-11.
2. Леві-Строс К. Первісне мислення. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 324 с.
3. Леві-Строс К. Печальные тропики. – Пушкино: Культура, 1994. – 320 с.
4. Леві-Строс К. Структурна антропология. Пер. з франц.: Борисюк Зоя. – К.: Основи, 1997. – 387 с.
5. Леві-Строс К. Тотемизм сегодня; Неприрученная мысль. – М.: Академический Проект, 2008. – 519 с.

САФОНІК Лідія

*доктор філософських наук, доцент кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка*

МЕТАФІЗИКА СВОБОДИ ВОЛІ

Проблема свободи волі актуалізувалася науковою спільнотою після відомої низки експериментів Бенджаміна Лібета, які він провів у 1980 роках. У ході експериментів з'ясувалося, що потенціал готовності мозку на третину секунди випереджує усвідомлення учасниками експерименту свого рішення діяти [6]. Наукову спільноту збентежив висновок каліфорнійського професора, суть якого полягає у тому, що мозок сам вирішує діяти або принаймі почати діяти, перш ніж людина приймає свідоме рішення діяти.

Заради вирішення проблеми свободи волі А. Меле, професор філософії Флоридського університету, запропонував нову інтерпретацію результатів експериментів Б. Лібета, пропонуючи вдатися до чіткого мовного й наукового розрізнення термінів «спонукання» (urge), «бажання» (wanting, wish), «рішення» (decision). А. Меле розмежовує дистальний намір і проксимальне рішення, указуючи, що «більшість людей визнають, що відповідально вирішити щось зробити суттєво відрізняється від того, щоб мати спонукання або бажання зробити щось. Наприклад, ви можете мати спонукання закричати на колегу, яка вас дратує, однак вирішили не робити цього. І ви можете забажати другу порцію десерту, але вирішити зупинитися на одній» [7, с. 190].

Мислитель стверджує, що людина, яка вирішує щось зробити миттєво формулює намір (інтенцію) здійснити дію. Намір (інтенція) відрізняється від простого бажання/небажання щось зробити. А. Меле слушно наголошує, що людиною можуть оволодіти суперечливі одне одному бажання, однак реалізує вона лише одне з них. Усталене рішення зробити щось вже не потребує тривалого процесу роздуму щодо можливої дії. У той же час А. Меле слушно вказує, що не всі дії потребують прийняття рішення (інтенції). Безумовно, що почасти щоденні дії ми виконуємо «за звичкою», відтак, наш мозок, шляхом тривалого повторювання цих рутинних дій, готовий їх виконувати «за замовчуванням», наприклад чистити зуби, умиватися, відкривати двері, щось, складати слова у речення тощо. Отже, у ситуації, коли суб'єкт усвідомлює спонукання (бажання) діяти; він може прийняти проксимальне рішення діяти. Він дійшов висновку, який полягає в тому, що за 550 мсек до визначеного моменту з'являється проксимальне спонукання (roughly), за 90-50 мсек до визначеного моменту з'являється відповідний проксимальний намір, відтак у певний момент м'яз згинається. Однак такі дані слушні, якщо припустити, що в експерименті приймали участь учасники експерименту, які не були попередньо повідомлені про заплановані дії, отже діяли спонтанно [7, с. 196]. У випадку експерименту Б. Лібета усі учасники експерименту були попередньо повідомлені про заплановані дії, отже їх мозок перебував у ситуації готовності до дії.

Головний висновок А. Меле полягає в тому, що мозок не приймає рішень, оскільки рішення мають бути усвідомленими людиною. А. Меле, захищаючи дискурс свободи волі дійшов висновку, що рішення є результатом свідомого формування наміру в ситуації невизначеності, вільного вибору на пряму дії [7, с. 190–191]. У той же час зазначимо, що згідно Лібетського погляду, психіка повністю не залежить від фізіологічних процесів, отже Б. Лібет не заперечує свободу волі категоричним чином. Він наголошує, що свідомість людини не може ініціювати дію, однак свобода волі існує, так як після усвідомлення бажання діяти у суб'єкта залишається приблизно 100 мсек, протягом яких він може прийняти рішення не виконувати дію, однак протягом останніх 50 мсек, коли активуються нейрони спинного мозку, а згодом – м'язи, процес реалізації бажання відбувається абсолютно автоматично, й свідомість не може його зупинити.

Філософам важко щось сказати з цього приводу, оскільки експериментальні дані змушені прийняти на віру. Подібна позиція Лібетській у сучасній філософії отримала назву інкомпатібілізм (*incompatibilism*), а позиція А. Меле (компатібілізм), згідно з якою фізико-хімічна детермінація психічних процесів не перешкоджає реальності свободи волі і відповідальності.

Редукціоністи С'юзан Блекмор, Деніел Вегнер, Брюс Худ, Дік Свааб, Вилейанура Рамачандрана, Пол і Патрісія Чьогленд, Сем Харіс зрештою, Деніел Денет дотримуються більш категоричної позиції, ніж Лібетська, вважаючи, що мозок не передбачає ніякої свободи волі, створюючи ілюзію нашого Я, ілюзію свідомості. У той же час Альфред Меле, Еді Наміс, Пітер Уалброу, Тео Цаусидис, Ларс Свендсен, Джейсон Шепард та багато інших мислителів бентежить думка, що заперечення свободи волі позбавляє людину дійсної свободи волевиявлення. На думку Ларса Свендсена (*Lars Fr. H. Svendsen*), свобода – це один з найцікавіших феноменів існування людини. Свобода як багатомірне філософське явище включає онтологічні, метафізичні, політичні й особистісні аспекти [5]. З позиції захисників класичних уявлень можна дійти висновку, що ця дискусія є навіть дещо шкідливою, оскільки підважує установлені правові й моральні принципи. Під вагою цієї дискусії можна припустити, що й самі філософські підвалини дещо похитнулися!

Сучасні наукові дослідження мозку спонукають переосмислити природу свідомості, природу людського «Я». Д. Свааб слушно наголошує, що «тепер дослідження мозку – це не лише пошуки причин мозкових захворювань, а й пошуки відповіді на запитання, чому ми існуємо, якими ми є, – словом, пошуки самих себе» [4, с. 26]. Більше того на думку М. Кайку, «якщо ми зможемо відповісти на ці складні запитання, то, можливо, це прокладе шлях до розуміння нелюдської свідомості – наприклад, свідомості роботів і прибульців з космосу, яка може бути зовсім інакшою, ніж наш» [1, с. 63]. Професор факультету філософії і Інституту нейронаук при Університеті штата Джорджія (США) Еді Наміас доповнює своїх колег, зазначаючи, що «доки у нейробіології не буде вирішена проблема свідомості, ідеї противників свободи волі

будуть дуже заманливі», бо «якщо наш мозок робить усе сам, то для усвідомленого мислення роботи не залишається» [3].

Відповідаючи на запитання чим є наш мозок, ми відповідаємо на запитання, чи існує внутрішній світ людини, тобто настільки людина є автономною. Більше того це сприяє розумінню того, наскільки людина з травмами мозку залишається собою (особою), будучи спроможною відповідати за свої вчинки. Відтак слушно, що цю дискусію назвали «четвертою революцією», яка спонукає появу нових вербальних дискурсів. Д. Свааб у праці «Ми – це наш мозок» стверджує, що мозок є «ефективною машиною з переробки інформації», яка здійснює усі операції, керуючи нами» [4, с. 24], відтак «усе, що ми думаємо й робимо, відбувається через наш мозок». Більше того «від структури цієї фантастичної машини залежать наші здібності, обмеження і характер» [4, с. 23].

Однозначно важко прийняти думку, що наш мозок «здійснює усі операції, керуючи нами», однак, безсумнівним є те, що здоровий стан нашого мозку уможлиблює нас вести людський спосіб життя, «бути людьми». Значимий прорив сучасних досліджень мозку у тому, що хоча «мозкові захворювання все ще важко лікувати», однак «... фаза поразок, – оптимістично зазначає Д. Свааб, – уже поступається місцем захопленню новими відкриттями і оптимістичній надії, що в недалекому майбутньому вдасться розробити нові методи терапії» [4, с. 27]. Травма головного мозку з поміж інших важких захворювань загрозлива тим, що призводить до кардинальної зміни людської особи, спонукаючи подекуди деструктивну трансформацію людського «Я». Людина перестає адекватно сприймати й оцінювати події, критично мислити й аналізувати, приймати притомні рішення, спричиняючи лавину примітивних емоцій, які людина не завжди спроможна контролювати, змінюючи її характер, ставлення до інших людей, подекуди моральні цінності.

Люди з мозковими травмами переживають глибокі депресії й страхи, їх мучить емоційна лабільність, подекуди агресивність й плаксивість, які негативно впливають на особовий статус людини. Відбувається згортання інтересів до одного, дещо тваринного – вижити. Доросла людина уподібнюється дитині, яка подекуди цілком позбавлена свободи волі, якщо її розуміти як спосіб «врядування над своїми пристрастями», що «є істинним прогресом свободи» [2, с. 159]. Отже «травмована» людина є тотально несвобідною.

Отже, ми погоджуємося з мислителями, які вважають, що травмований стан мозку спричиняє деструктивні зміни людської особи, хворобливий стан якого видає нав'язливе (підсвідоме) бажання людини гладити свою голову. Трагічність буття травмованої людини у тому, що у неї замало буттєвої альтернативи. Травма мозку неначе руйнує внутрішній світ людини, який стає збідненим, бо дійсно, принаймі частково «... забирає автономію персони, тобто її спроможність ставити цілі, прагнути її досягнення, самостійно приймати рішення й нести за них відповідальність». Відомий випадок, коли у 1848 році Фінеас Гейдж, зазнавши травми голови, з веселої життєрадісної людини перетворився у «агресивну, брутальну та егоїстичну» [1, с. 35].

Ми дійшли висновку, що конструкт «свобода волі» є доволі метафізичним з допомогою якого відбулося формування семіотично-епістемних контекстів європейського життєсвіту і культури, репрезентативної та дискурсивної європейської семантики, розгортанню спільної з Іншими мисленнєво-дискурсивної та логічної матриці. Це певною мірою результат метафізичного описування світу з притаманним йому інструментарієм, який опирається на універсальний принцип «усі люди володіють свободою волі». Загал цей принцип універсального розуму, з одного боку, є гуманістичним, а, з іншого, репресивним, бо фізично чи психічно неспроможна людина не є винятком для цього метафізичного дискурсу. Керуючись загальновідомими позиціями, які займають філософи, психологи й нейрофізіологи щодо проблеми свободи волі уважаємо, що вона належить до плеяди важкорозв'язуваних науково-філософських питань, тобто метафізичних. Знайшовши рішення цієї проблеми вона з метафізичної трансформується у наукову. Однак ми не готові признати зайвість свободи волі у формуванні сенсожиттєвих орієнтирів людини, оскільки уважаємо, що людина певним чином володіє свободою волі, однак вплив її на життя людини є досить обмеженим. Тягар відповідальності сьогодні швидше за все лежить в царині нейрофізіології.

Позитивним є те, що сучасні дослідження спонукають людство іншими очима подивитися на статус маргінальної особи у суспільстві, підважуючи усталені стереотипи.

Література

1. Кайку М. Майбутнє розуму / Мічіо Кайку ; [пер. з англ. А. Камянець]. – Львів : Літопис, 2017. – 408 с.
2. Лок Дж. Два трактати про врядування / Джон Лок. – Київ : Основи, 2001. – 265 с.
3. Намиас Е. Научное исследование. Нейронауки. Существует ли свобода воли у человека? / Эди Намиас – Режим доступу : <https://sciam.ru/authors/details/eddi-namias>
4. Свааб Д. Ми – це наш мозок / Дік Свааб ; [пер. з нім. О. Коцюби]. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 496 с.
5. Свендсен Л. Філософія свободи /Ларс Фредерік Свендсен ; [пер. з норвез. С. Волковецької]. – Львів, Київ : Видавництво Анетти Антоненко, Ніка-Центр, 2016. – 336 с.
6. Libet В. Do We Have Free Will? //Journal of Consciousness Studies, 6 – No. 8–9. – 1999. – P. 47– 56.
7. Mele A.R. Free Will: Theories, Analysis, and Data // Does Consciousness Cause Behavior? / ed. by S.Pockett, W.P.Banks, and S.Gallagher. – Cambridge: The MIT Press, 2006. – P. 190–196.

СЕВАСТ'ЯНИВ Уляна
*асистент кафедри філософії та педагогіки
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького*

ФОРМУВАННЯ ЛЮДИНИ НОВОГО ТИПУ В УМОВАХ ТОТАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ

Ще кілька десятиліть тому поняттями нанотехнологія, віртуальна реальність, штучне життя, штучний інтелект оперували, здебільшого, письменники-фантасти. Літературні твори Айзека Азімова, Сланіслава Лема, Вільяма Гібсона до тепер не втрачають актуальності, що зумовлено втіленням їхніх футурологічних алюзій в життя.

Інтеграція машин із штучним інтелектом (побутова назва - робот) у людське середовища відбувається поступово, через «синусоїдальний» характер розвитку цієї галузі знання. Така «обережність» пов'язана із суспільними настроями, а також із не прогнозованістю дій технологій штучного інтелекту на практиці. Так, з 1 серпня 2017 року соціальна мережа Facebook вимкнув систему штучного інтелекту через те, що боти (спеціальні програми, що виконують дії за певним алгоритмом) винайшли свою мову, якою вони почали спілкуватися між собою. Випробувачі алгоритму схильні вважати, що фрази і навіть самі повторення представляли собою спроби ботів самостійно «зрозуміти» принципи спілкування[3].

Інтенсивність розвитку технологій штучного інтелекту отримала відзвук у дослідників, що займаються соціально-гуманітарною проблематикою. Американські науковці Ганс Моравець та Майкл Дайер переконані, що ера людини наближається до кінця. Вони розглядають цю проблему «не лише в загальному інтелектуальному сенсі, яким одне визначення «людського» замінюється іншим, а й у більш тривожному буквальному сенсі, коли йдеться про витіснення людини як пануючої форми життя на планеті розумними машинами»[2, с. 367]. Їхні прогнози базуються на ідеї злиття людини з машиною, що сьогодні уже реалізується завдяки технології віртуальної реальності.

Ці та інші феномени дозволили науковцям сформулювати ідею постлюдини, як істоти, що паралельно розвивається у двох світах – природному і віртуальному. До наукового рівня ця ідея зросла завдяки тесту Алана Тюрінга, що запропонував експериментальним шляхом довести наявність мислення у роботів.

Чимало сучасних дослідників сходяться на думці, що шлях до постлюдини лежить через трансгуманізм, що базується на трансформації тілесної організації людини. «Транслюдина перетворюється на постлюдину за допомогою нанотехнологій, генної інженерії, ліків для збільшення пам'яті, терапії проти старіння, вживлених комп'ютерів, в також, звичайно, розвитку штучного інтелекту»[1, с. 154]. Такі умови дозволяють говорити про появу нового виду -

постлюдини, що з'являється внаслідок тісної взаємодії людини з технікою і призводить до часткового стирання меж між ними.

Американська дослідниця Кетрін Хейлз намагається знайти відповідь на питання «як ми стали постлюдством?» в однойменній книзі. Її аналіз порушеної проблеми відбувається у трьох вимірах. Спершу вона досліджує дематеріалізацію інформації, «як інформація втратила своє тіло, тобто як її почали розглядати як щось відокремлене від матеріальних форм, в яких, вважалося, вона була колись втілена» [2, с.21]. Другий вимір розглядає створення кіборга після Другої світової війни, що реалізує ідею модифікації тіла і призводить до зникнення власне людського розуміння суб'єктивності. Проте найважливішою, у дослідженнях Кетрін Хейлз, постає третя площина. «Третя глибоко переплетена з двома іншими, скерована до розгорнутої картини того, як специфічний в історичному плані конструкт, іменованій людиною, дає початок іншій конструкції, що зветься постлюдиною»[2, с.21].

Стрімкий технологічний прогрес зупинити уже не можливо. Людство уже пройшло первинну фазу технологізації, що задекларовано у численних дослідженнях науковців. Поряд з цим виникає необхідність до поглибленого вивчення усіх трансформацій, що відбуваються, щоб скептичні прогнози не перетворились на жахливу реальність. Особливу роль тут відведено гуманітарному знанню, що повинно запропонувати механізми захисту і збереження людської самості в умовах тотальної технологізації, штучного інтелекту, віртуальної реальності, робототехніки.

Література

1. Левченко Є. Постлюдина та постлюдство: особливості прояву / Євгенія Левченко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2015. – Вип. 60. – С. 152-161.
2. Хейлз К. Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / Кетрін Хейлз. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 426 с.
3. Штучний інтелект: історія виникнення та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://futurum.today/shtuchnyi-intelekt-istoriia-vynykennia-ta-perspektyvy-rozvytku/>

СЕПЕТИЙ Дмитро

кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету

ФІЛОСОФІЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ДЖОНА СЕРЛЯ: ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ

Один з найвідоміших сучасних філософів ментальності (philosophy of mind), Джон Серль (автор класичних досліджень інтенціональності [1] та знаменитого уявного експерименту “китайська кімната” [2], що доводить хибність теорії функціоналізму, або “сильного штучного інтелекту”, згідно якої наше мислення й розуміння реалізується як виконання певної програми-алгоритму комп’ютером-мозком), є суворим критиком як матеріалізму так і дуалізму, протиставляючи їм свій погляд, який він називає “натуралізмом”. Проте ряд філософів ([3, 96], [4, 370], [5]) висловлювали й обґрунтовували думку, що в дійсності позиція Серля є різновидом натуралістичного психофізичного дуалізму, а саме, дуалізму властивостей – погляду, згідно якого мозок має, крім фізичних властивостей, на додаток до них, ще й нередуковні до фізичного (нефізичні) ментальні властивості-стани. Сам Серль заперечував проти такої класифікації його позиції ([6], [7, 75-92]), проте його обґрунтування “альтернативності” своєї позиції виглядає внутрішньо суперечливим.

Серль вважає, що для правильного розв’язання психофізичної проблеми (яке він і пропонує) необхідно відмовитися від “традиційних картезіанських категорій”, що їх приймають як матеріалісти, так і дуалісти. Проте уважний розгляд його пояснень дає підстави для сумніву, що в результаті ми отримуємо змістовно оригінальну позицію, а не замасковану за зміненими способами вживання філософських термінів версію одного з тих напрямів, які Серль нібито заперечує.

Багато з висловлювань Серля створюють враження, що його заперечення матеріалізму є непорозумінням, а його “натуралізм” насправді є формою матеріалізму. Подібно до матеріаліста ХХ ст. Карла Вогта, відомого твердженням, що “мозок виробляє думки так само, як печінка – жовч”, Серль стверджував, що феноменальні ментальні стани та їх властивості (такі як інтенціональність) є “так само каузально залежними від специфічної біохімії свого походження, як лактація, фотосинтез чи будь-які інші біологічні явища” [2, 424]. У книгах “Перевідкриття ментальності” (*The Rediscovery of the Mind*) та “Ментальність” (*Mind*) Серль ілюструє свої погляди наступними аналогіями: “свідомість є високорівневою емерджентною властивістю мозку у цілком невинному сенсі слів «високорівневий» або «емерджентний», в якому твердість є високорівневою емерджентною властивістю молекул H_2O , коли вони мають решітчасту структуру (крига), а рідкість є високорівневою емерджентною властивістю молекул H_2O , коли вони, грубо кажучи, обертаються одна

навколо іншої (вода)” [8, 14], “свідомість є системною, біологічною рисою приблизно так само як травлення, зростання або виділення жовчу є системними, біологічними рисами” [7, 80-81]. З таким поглядом на природу свідомих ментальних станів напевно погодиться більшість матеріалістів, і важко зрозуміти, як це може узгоджуватися із запереченням матеріалізму. Проте у Серля ці, здавалося б, непоєднувані, речі поєднуються.

Але (у вже згадуваній книзі “Ментальність”) Серль також визнає, що свідомі ментальні стани усе ж є суттєво відмінними від інших природних феноменів, подібних до твердості криги, рідкості води, лактації, фотосинтезу, травлення тощо. На відміну від усіх інших природних феноменів, феноменальні (свідомі) ментальні стани “мають суб’єктивну або першоособову онтологію” [7, 80], і тому є нередуковними до фізичної (нейробіологічної) основи: “Ми не можемо редукувати свідомість до її нейробіологічної основи, оскільки у такій третьоособовій редукції втрачалася б першоособова онтологія свідомості” [7, 80], – тобто саме те, що нас цікавить, що робить свідомість (феноменальне, суб’єктивне) такою особливою і проблематичною для матеріалізму. Наші (свідомі, феноменальні) ментальні процеси є “онтологічно нередуковними до третьоособових феноменів, оскільки вони мають першоособову онтологію” [7, 80]. Звідси, здається, з очевидністю випливає, що феноменальні ментальні стани, які мають першоособову онтологію, є чимось принципово відмінним від усіх інших природних феноменів, які мають третьоособову онтологію і тому є редуковними до фізичної основи. Оскільки, як слушно доводив Серль, феномени, що мають першоособову (суб’єктивну) онтологію є такими ж реальними, що й феномени, які мають третьоособову (об’єктивну) онтологію, і оскільки перші є принципово нередуковними до других, то очевидно, що феноменальні ментальні стани (процеси) є чимось крім, додатково до будь-чого, що має лише третьоособову онтологію, тобто до будь-чого фізичного (матеріального) у смислі, релевантному до психофізичної проблеми. Але ж це означає дуалізм (щонайменше, “дуалізм властивостей”), від якого (як і від матеріалізму) Серль відхрещується!

Спосіб, у який Серль це робить, досить дивний. Він наголошує на тому, що “свідомі стани є цілковито спричиненими низькорівневими нейробіологічними процесами у мозку”, і звідси переходить до твердження, що вони “не мають власного життя, незалежного від нейробіології”, і отже, “кажучи каузально, вони не є чимось ‘зверх і понад’ нейробіологічні процеси” [7, 80]. Це виглядає як відчайдушне намагання ухилитися від ідентифікації власної позиції з формою дуалізму з допомогою маніпуляції словами та їх смислами. По суті визнавши, що ментальні стани (процеси) є принципово незводимими до нейробіологічних (фізичних) в силу унікальної першоособової (суб’єктивної онтології), тобто є чимось крім, додатково до усього фізичного (онтологічно редуковного до фізичної основи); визнавши, що існують, з одного боку, природні феномени з третьоособовою онтологією та, з іншого боку, ментальні феномени з першоособовою онтологією, Серль тут

же заперечує, що вони є чимось “зверху і понад” ті фізичні процеси у мозку, що їх спричинюють. (У даному контексті, “зверху і понад” не означає нічого іншого, як “крім, додатково до”, – йдеться не про відношення вищості/нижчості, а про те, що одне не є іншим.) І підставою для цього оголошується, те, що ментальні стани спричинюються нейробіологічними процесами, – так, ніби “А спричинює В” означає “А є В”. Але ж за звичайного вживання поняття причинності усе з точністю до навпаки! Коли ми говоримо, що А спричинює В, ми зазвичай маємо на увазі, що А і В – не одне й те саме (на різних рівнях опису); що А, яке спричинює В, і В, яке є наслідком А, – це різні речі (стани, події тощо).

Джерело цієї плутанини ми можемо побачити в двозначному використанні Серлем поняття причинності і у пов’язаному з таким використанням погляді, що такі властивості як твердість поршня чи рідкість води спричинюються молекулярною структурою (поршня чи води), є каузально похідними від (супервентними щодо) них. Це твердження є хибним, якщо ми розрізняємо поняття спричинення і конституювання, каузальної та конститутивної супервентності (похідності), а не вживаємо термін “причинність” у широкому смислі, що включає як конституювання (утворювання, композицію), так і каузальні відношення між онтологічно відмінними явищами. Здається, (і це визнають як матеріалісти, так і дуалісти), що макровластивості фізичних об’єктів (такі як твердість поршня або рідкість води) утворюються їх молекулярною структурою та іншими відношеннями між молекулами, іонами, атомами тощо (сили притягування й відштовхування, їх залежність від відстані тощо). Матеріалісти також вважають (а дуалісти заперечують), що ментальні стани утворюються фізичними (нейрофізіологічними) процесами у мозку. Серль, разом з дуалістами, це заперечує, визнаючи, що ментальні стани мають нередуковну першоособову онтологію і, отже, не утворюються, хоча й спричинюються фізичними (нейрофізіологічними) процесами у мозку. Було б помилкою стверджувати подібне щодо макровластивостей фізичних об’єктів: що вони не утворюються, а спричинюються їх молекулярною структурою та іншими відношеннями між молекулами, іонами, атомами тощо. Макроскопічні фізичні об’єкти з усіма їх властивостями є нічим іншим, як складними структурами, утвореними з мікроскопічних компонентів. Це визнають, здається, усі сторони дискусії.

Якщо нейробіологічні стани мозку спричинюють ментальні стани як щось інше, нередуковне до них (а не конституують їх подібно до того, як мікрофізичні елементи, відношення й процеси конституують високорівневі матеріальні феномени), то йдеться про відношення між різними “речами”, одна з яких (нейрофізіологічне) є причиною, а інша (ментальне) – наслідком. Смысл психофізичного дуалізму (без розрізнення напрямків всередині нього) полягає саме у цьому твердженні: ментальні стани та фізичні стани (мозку) – це різні речі, хоч би як тісно вони були пов’язані каузально! Тож виходить, що “натуралізм” Серля є, усе ж таки, натуралістичним дуалізмом.

У відносно пізній праці, “Раціональність в дії” [9, 61-92], Серль приходить також до визнання (з нехиттю, як він зізнається [9, 75; 7, 201]) існування нередуковного нег’юмівського Я. (Головні міркування, що привели його до такого визнання, Серль відтворює також у останньому розділі книги “Ментальність” [7, 200-206].) Це Я є нередуковним до фізичних структур та процесів, у традиційному смислі поняття фізичного, і воно є нег’юмівським – тобто, не є “зв’язкою” чи “потокком” ментальних станів. За словами самого Серля, “нам потрібне поняття Я на додаток до поняття окремих психологічних станів та диспозицій” [7, 200]; це Я є “чимось на додаток до наших тіл та послідовності наших досвідів” [7, 201].

Проте якщо вже визнано існування нередуковного Я, яке приймає рішення, то здається абсурдним і немотивованим відокремлювати ментальні стани від цього Я і вважати їх, натомість, нефізичними станами мозку або чимось на додаток як до мозку, так і до Я. Усі ментальні стани й процеси – прийняття рішення так само, як і мислення, відчуття, воління тощо – мають, вживаючи термінологію самого Серля, “першоособову онтологію”, де першою особою є (оскільки йдеться про мої, чи Ваші, чи когось іншого ментальні стани) одне й те саме Я. Перефразовуючи відоме твердження Декарта [10, 166], Я, яке приймає рішення, є тим самим я, яке мислить, а також тим самим я, яке відчуває. Оскільки вже визнано існування нередуковного нег’юмівського Я, то немає жодного резону (крім нехоті відступити від дуалізму властивостей більше, аніж до цього примушують ті аргументи, які переконали Серля визнати існування Я) противитися цій “картезіанській інтуїції”, наполягаючи на тому, що феноменальні ментальні стани є станами мозку, а не станами цього самого нередуковного нег’юмівського Я. Є усі підстави віддати перевагу натуралістичному (квазі)субстанційному дуалізму, а не триматися за явно феноменологічно неадекватний гібрид між ним та дуалізмом властивостей.

Отже, можемо зробити висновок, що позиція Серля у відношенні до психофізичної проблеми змістовно являє собою гібридну версію натуралістичного дуалізму, яка поєднує елементи дуалізму властивостей та (квазі)субстанційного дуалізму, але цей факт систематично приховується за зміненим способом вживання ключових термінів.

Література

1. Searle J. Intentionality / John Searle. – Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1983. – 292 p.
2. Searle J. Minds, Brains and Programs / John Searle // The Behavioral and Brain Sciences. – Vol. 3. – 1980. – pp. 417-424.
3. Nagel T. Searle: Why We Are not Computers / Thomas Nagel // Nagel T. Other Minds. – New York: Oxford University Press, 1995. – P. 96-110.
4. Chalmers D. The Conscious Mind / David Chalmers. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1996.
5. Feser E. Why Searle Is a Property Dualist / Edward Feser [Електронний ресурс]. – 2004. – Режим доступу: <http://www.edwardfeser.com/unpublishedpapers/searle.html>.

6. Searle J. Why I am not a property dualist / John Searle // *Journal of Consciousness Studies*. – Vol. 9(12). – 2002. – P. 57-64.
7. Searle J. *Mind: A Brief Introduction* / John Searle. –New York, Oxford: Oxford University Press, 2004.
8. Searle J. *The Rediscovery of the Mind* / John Searle. – Cambridge, MA: The MIT Press, 1992.
9. Searle J. *Rationality in Action* / John Searle. – A Bradford book, 2001.
10. Декарт Р. Медитації про першу філософію / Метафізичні медитації / Рене Декарт // «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень / О. Хома (Укл.). – К.: Дух і літера, 2014. – С. 115-292.

СИДОРИК Юрій

*кандидат психологічних наук, доцент,
директор лабораторії когнітивного моделювання,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

КОГУТЯК Надія

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

МИЦЬКО Володимир

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри професійної освіти та інноваційних технологій,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

МАШИННЕ НАВЧАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛЕЙ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Еволюція наукового знання, на думку К.Поппера, – це еволюція у напрямку побудови більш кращих теорій, які можуть надавати більш точну інформацію про оточуючу дійсність [3]. При цьому, теорія повинна достатньо добре прогнозувати поведінку досліджуваної системи. І чим більш точним виявиться прогноз, тим кращою є теорія.

М.В.Корягін та М.Ю.Чик визначають теорію як найбільш розвинену форму наукового знання, яка дає цілісне, системне, достовірне відображення закономірних і суттєвих зв'язків певної сфери дійсності. Ядром теорії є абстрактний, ідеалізований об'єкт - абстрактна модель [2].

Будь-яке пізнання, як зауважує М.М.Амосов [1, с. 46], «це моделювання інформації про іншу систему через програми моделюючої установки, яка пізнає систему». Результатом пізнання є модель. Модель - це структура, яка певною мірою відтворює «структуру і програми об'єкта, але ніколи не є його тотожною копією» [там же].

Процес пізнання-моделювання полягає у виділенні інформації. На всіх етапах створення моделі істотну роль відіграє суб'єктивність - модель є відображенням не лише об'єкта, а і суб'єкта [1, с. 49]. Не лише установки дослідника, а і використане ним лабораторне обладнання буде мати вплив на характеристики виділеної з об'єкта інформації (наприклад, модальність сенсорів).

Застосування моделей дозволяє досліджувати об'єкт, прогнозуючи його поведінку на основі вже відомих досліднику властивостей. Це є можливим тоді, коли модель є своєрідною копією деяких, істотних для прогнозу властивостей реального об'єкту. Рівень відповідності моделі об'єкту-зразку характеризує повноту моделі. Прикладом такого відображення істотних для географії властивостей реального об'єкту - планети Земля - є, наприклад, глобус і мапа. Глобус є більш точною моделлю розташування географічних об'єктів, ніж мапа.

Схожим чином, з метою узагальнення положень теорій про різні прояви психічного у психології прийнято розглядати їх більш або менш точні моделі. Вслід за класифікацією М.М.Амосова [1, с. 49], на нашу думку можна виділити наступний перелік видів моделей, які використовуються у психології:

1. Опис словами. Як стверджує М.М.Амосов, це універсальна форма, яка придатна для відтворення моделі будь-якої складності та природи. Зокрема, на його думку, можна описати зорові і звукові образи, детально характеризуючи коливання світла та звукові хвилі чи переказуючи зміст цих образів. Проте, в будь-якому випадку, подібність моделі і оригіналу буде в такій моделі дуже відносна, а міра суб'єктивності - дуже високою. На наш погляд, саме така форма репрезентації моделей найбільш поширена на даний час у дослідженнях з психології.

2. Рисунки, креслення - можливості таких моделей обмежені зоровим сприйняттям. На наш погляд, поряд із описом словами, українські дослідники часто використовують також рисунки для зображення моделей. Часто такі рисунки виконано у вигляді блок-схем (креслення). На відміну від наступних форм - у таких рисунках відсутні цифрові позначення сили взаємозв'язків, факторних ваг тощо. Така форма моделей, як стверджує М.М.Амосов, є, як правило, «найнижчим кодом, оскільки спроба подати смисл окремо від форми не досягли успіху. Смисл знаходить глядач, і робить він це суб'єктивно».

3. Фізичні моделі - використовуються надзвичайно мало. На наш погляд, до такої форми репрезентації моделей можна віднести використання розстановок у деяких напрямках психотерапії.

4. Математичні моделі - за М.М.Амосовим, опис інформаційних залежностей з допомогою різних математичних еталонів - чисел, формул, рівнянь, систем рівнянь. Це точні моделі. До них, на наш погляд, у психології можна віднести ряд законів, які виражені через формули та рівняння (наприклад, закон Вебера-Фехнера), рівняння регресій у результатах окремих емпіричних досліджень.

5. Моделі, створені з допомогою обчислювальних машин. За М.М.Амосовим [1, с. 50], саме в цих моделях втілені математичні моделі в явній формі - у випадку, коли програмується готові рівняння, або, в іншому випадку, коли «програма охоплює лише залежності між окремими «шматками» математичних програм». Саме такий спосіб репрезентації дозволяє отримати великі, більш чи менш точні багатовимірні моделі складних систем з великою кількістю змінних у вихідних даних. Це те, чого не можна досягти іншими способами.

На наш погляд, саме така форма репрезентації моделей реалізована у технологіях машинного навчання. Важливо зауважити, що такі технології дають можливість при побудові моделей обчислити відсоток правильних прогнозів, які здійснює модель на незалежній вибірці даних. Тобто, моделі, які вибудовуються в такий спосіб - є прогностичними. Технологія побудови таких моделей містить перевірку на можливість їх фальсифікації, що на думку К.Поппера, є ключовим критерієм науковості теорії. Такі результати не можливо досягти з

допомогою інших способів репрезентації моделей. Математичні моделі можуть давати прогноз, але у них, часто, входить порівняно мала кількість змінних, щоб можна було їх порівнювати із моделями, побудованими, наприклад, для комп'ютерного розпізнавання обличчя чи емоцій.

6. За М.М.Амосовим - ще одною формою є фізичні моделі дуже складних систем - на даний час, на нашу думку, можуть бути реалізовані теж лише із використанням технологій штучного інтелекту.

Таким чином, на наш погляд, застосування технологій машинного навчання у психологічних дослідженнях дає можливість реалізації складних прогностичних моделей, які на відміну від найбільш поширених словесних та схематичних моделей, «вміють» з визначеною точністю прогнозувати результат / поведінку системи. Саме використання таких моделей якнайкраще підходить до вимоги К.Поппера щодо необхідності наявності можливості фальсифікованості теорій та гіпотез.

Література

1. Амосов Н. М. Моделирование мышления и психики. – 1965. – 304 с.
2. Корягін М. В. Основи наукових досліджень : навч. посібник / М. В. Корягін, М. Ю. Чік. – 2-ге видання, стереотипне. – К.: Алерта, 2017. – 622 с.
3. Поппер К. Логика научного исследования / К.Р.Поппер - Пер. с англ. под общей редакцией В.Н.Садовского. - М.: Республика, 2005. — 447 с.

СИНИЦЯ Андрій

кандидат філософських наук, доцент

докторант кафедри теорії та історії культури

Львівського національного університету імені Івана Франка

КОНКРЕТИЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ СВІДОМОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА НАУКОВО-ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Проблему свідомості мислителі обмірковували здавна. Спершу їхні рефлексії були спекулятивними, але з часом – із розвитком науки – отримали й емпіричне підґрунтя. Втім, і сьогодні свідомість є малозрозумілим феноменом, тому у процесі його вивчення філософська і наукова думка тісно переплетені. Складність вивчення проблеми свідомості зумовлена низкою факторів, зокрема, такими, як:

1) плюралізм термінології. І справді, у сучасних науково-філософських терміносистемах наявна велика кількість понять, що тією чи іншою мірою позначають свідомість як таку і її прояви. Наприклад, йдеться про традиційні терміни душа, дух, внутрішній світ людини, тьма, глудз, а також про поняття самості, самосвідомості, розуму, психіки, ментального, суб'єктивного, інтелекту, сфери когнітивного, здатності до самомоніторингу тощо. Одні з цих понять активно застосовують у релігійному контексті, інші – в культурному, філософському, науковому. Їх протиставляють і зіставляють, що зумовлює невизначеність, дискусійність.

2) труднощі перекладу. Окрім наявності такої значної кількості термінів, наявна неоднозначність і на рівні вживання терміна «свідомість» у різних мовах. Наприклад, англійське *mind* українською перекладають як розум, хоча коли говорять про *philosophy of mind*, то, як правило, йдеться про філософію свідомості. А от похідне від *mind* поняття *mental* можна перекладати і як психічне, і як розумове, і нейтрально – як ментальне. Звідси виникає термінологічна плутанина. А все тому, що терміни «свідомість» і «розум» філософи визначали (інтерпретували) по-різному.

3) відмінності інтерпретацій. Якщо розглянути німецьку філософську традицію, зокрема творчість І. Канта [1], то з'ясуємо, що розум (нім. *Vernunft*; англ. *reason*) є вищим рівнем мисленнєвої діяльності, яку застосовують на теоретичному рівні, зокрема, для конструювання понять. На противагу розуму, вживається термін «розсудок» (нім. *Verstand*; англ. *understanding*) (як певний нижчий рівень мисленнєвої діяльності, який застосовують для класифікації і систематизації даних практичного досвіду). Інакше кажучи, розум і розсудок є різними проявами мислення – одного з рівнів свідомості. Зі свого боку, в структурі свідомості (індивідуальної), окрім мислення, виокремлюють такі рівні, як самосвідомість, емоції та почуття, знання, волю, пам'ять [див.: 2, с. 305].

Якщо ж, наприклад, звернутися до традиції англійської мови, то в «English Oxford Living Dictionaries» знайдемо, що термін *mind* найперше позначає «складову особи, яка дає їй змогу усвідомлювати світ та її досвід, думати і відчувати; здібність до розуміння і мислення» [5]. Друге значення *mind* – «здатність людини думати і міркувати; інтелект» [Ibid.]. Третє – «увага особи» [Ibid.]. Тобто англійське *mind* можна розуміти і як свідомість (у широкому значенні цього слова, звідки й *philosophy of mind*), і як розум. Хоча коли починають апелювати ще й до термінів *consciousness* (свідомість як усвідомлення), *self-awareness* (*self-consciousness*) (самоусвідомлення), то справа стає ще заплутанішою. Зокрема, якщо й вказати на те, що чіткого розмежування термінів «розум» і «свідомість» немає й у філософських концепціях – ці терміни іноді вживають як синонімічні.

4) різності на рівні розуміння змісту терміна. Окрім проблем, пов'язаних з перекладом, у філософії наявні різні підходи до розуміння того, чим є свідомість. Один з таких підходів (назвемо його культурологічним) визначає свідомість як культурне надбання суспільства, що постає у правовій, політичній моральній, релігійній та інших формах й стає на рівні особи визначальною для її діяльності. Таке розуміння філософії властиве більше для континентальної філософії. Інший підхід (науковий) визначає свідомість лише у контексті її співвідношення з фізичним (мозком). Таке розуміння свідомості властиве для аналітичної філософії. Саме воно відоме як *mind-body problem* (психофізична проблема) – тобто проблема співвідношення ментального і фізичного. На аналітичному підході як більш дотичному до науки і зосередимо увагу.

5) плюралізм підходів у вирішенні психофізичної проблеми. В аналітичній філософії немає однозначного розуміння того, як співвідносяться ментальне і фізичне. Наявні лише численні гіпотези. Наприклад, в епіфеноменалізмі стверджено, що свідомість є певним епіфеноменом – він наявний у дійсності, але на функціонування мозку жодного впливу немає (подібно до того, як гудок паровоза немає ніякого впливу на роботу локомотива); в емерджентизмі – свідомість є певною новою якістю, яку уже не можна звести до процесів нижчого (фізичного рівня), подібно до того, як плинність води є уже чимось унікальним порівняно з хімічними властивостями водню і кисню; в логічному біхевіоризмі – свідомість є своєрідним «привидом у машині»; насправді ми маємо справу лише з поведінкою особи; в теорії тотожності – ментальне уже ідентичне діяльності нейронів; у функціоналізмі – воно є функцією фізичного (подібно до того як комп'ютерні програми функціонують на комп'ютері завдяки процесору (мозку) й іншим складовим) тощо. Але не у всіх сучасних філософських концепціях свідомість редукована до фізичного (наприклад, її заперечено у натуралістичному дуалізмі). Деякі концепції, як-от нове містеріанство взагалі стверджують, що свідомість непізнана, інші, зокрема, нейтральний монізм, – що поділ на матерію і свідомість неправильний за визначенням, оскільки існує лише щось чуттєво дане й відповідно матерія і свідомість є лише проявами буття, єдиного в своїй основі [дет. див.: 3, с. 202–227].

б) дистинкція наукового і філософського поглядів. Для того, щоб пояснити, чому розуміння свідомості наразі таке неоднозначне, Д. Чалмерс [4, с. 302] здійснив поділ на т. зв. легкі (easy problems of consciousness) й важку (hard problem of consciousness) проблеми свідомості. Він ствердив, що легкі проблеми (як-от здатність розрізняти і класифікувати стимули довкілля, реагувати на них; інтегрування інформації в єдине ціле на когнітивному рівні; зосередження увагу на чомусь, зокрема й на власних внутрішніх станах; свідомий контроль поведінку; визначення відмінності між неспанням і сном) – наука зможе розв'язати сама, а от важка проблема свідомості (вона має безліч формувань, зокрема, чому деякі організми мають суб'єктивний досвід?) – це проблема, яка уже виходить за межі компетенції науки й постає саме перед філософами.

7) наявність різних поглядів на вирішення проблеми свідомості у майбутньому. У межах кожної філософської концепції запропоновано свій спосіб вирішення mind-body problem. Хоча таке їхнє різноманіття породжує скепсис щодо можливості вирішення цього питання засобами філософії. У філософії штучного інтелекту також пропонують різні способи вирішення проблеми свідомості (комп'ютаціоналізм, коннективізм тощо). Але, ймовірно, що саме емпірична наука зможе вирішити це питання, з'ясувавши усі механізми функціонування мозку й, як слід, дослідивши, за висловом П. С. Черчленд, яким чином нейрони знають? Втім, це станеться не раніше, ніж тоді, як будуть створені носії штучного інтелекту, здатні не лише імітувати мисленнєву діяльність людини, а й відчувати й переживати дійсність.

Література

1. Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант ; пер. з нім. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.
2. Петрушенко В. Л. Філософія. Навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ – 2000 ; Магнолія плюс, 2003. – 544 с.
3. Синиця А. С. Сучасна аналітична філософія: від прагматики мови до концептуалізації свідомості / Андрій Степанович Синиця. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 448 с.
4. Чалмерс Д. Сміливо зустрічаючи проблему свідомості / Девід Чалмерс ; пер. з англ. У. Луц // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці. – Львів : Літопис, 2014. – С. 301–334.
5. Mind / English Oxford Living Dictionaries // <https://en.oxforddictionaries.com/definition/mind>.

СИРОТИНСЬКА Наталія
доктор мистецтвознавства, професор
завідувач кафедри музичної медієвістики та україністики
Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка

НОМО LUDENS: ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПЛАТОНОВОЇ СТИНИ У МОДЕРНОМУ НЕЙРОЕКРАНИ

Сучасне суспільство демонструє активний поступ інноваційних наукових технологій та відкриттів, що впливають на культурний розвиток людства і формують нову добу інформаційно заангажованого суспільства. Осмислення цього процесу потребує адекватної прогностичної оцінки, що сприятиме виявленню ключових особливостей знакових історичних періодів, а також встановленню відповідних термінологічних уточнень задля окреслення характерних стильових рис. В цьому контексті найбільш відповідним вважаємо використання платонівського міфу про Печеру в якості семіотичного маркера для визначення характерних соціокультурних особливостей розрізнених в часі періодів [3].

У трактуванні Гайдеггера міф Платона акцентує увагу на силі й русі, що необхідні для переходів з Печери до світла Ідей і назад до Печери і ці переходи слід розуміти не просто як зміну місця перебування Людини, а як зміну її сутності [4]. Якщо припустити, що тривалість таких переходів сягає тисячоліть, то, ймовірно, алегорія Платона постане певним передбаченням трансформації Людини із встановленням нових пріоритетів.

Ідеал	Людина	Реальність
Ідеї /ейдоси	Печера ув'язнених	Стіна з тінями (світ чуттєвих ілюзій)
Ікона	Сад вибору	Світ моральних імперативів
Екран / Стіна	Лабіринт підсвідомого	Світ інтерпретації ідей

В основі такої трансформації, її відправною точкою є перебування ув'язненої Людини у Печері, яка символізує відображення ідеального світу Ідей/Ейдосів в образі Тіней на Стіні.

Наступний етап пов'язаний з християнізацією суспільства – Людина вишла з Печери і потрапила до метафоричного Саду, в якому отримала можливість вибору та зобов'язання дотримуватися моральних імперативів, що вважалося запорукою вічного спасіння. У цьому випадку правдивим світом є небесне Царство, відображене в Іконі, оскільки Святі Отці весь світ сприймали як Божу ікону: все – ікона, все – іконічне. В певний спосіб таку трансформацію можна вважати переходом з Печери до Євангельського Світла, що вперше засвітило людям із народженням Христа. Від цього моменту смертна Людина отримала звіщення безсмертя та можливість досягти святості аж до

стану «обожнення» завдяки повному єднанню з Творцем, а символом такого преображення стала Пресвята Діва. Проте з часом Людина, яка позбулася ув'язнення платонівської Печери і потрапила до християнського Саду, поступово повертається спиною до Ікони і знову опиняється в Печері – у власній підсвідомості, у лабіринті нейронного трафіку, що формує нову реальність.

Так, на зміну християнській універсальній моделі світу з беззаперечним авторитетом Творця висувається символічне гасло нової доби, проголошене наприкінці ХІХ століття Ніцше – «Бог помер». Натомість Богом себе визнала Людина, що привело до кардинальної зміни пріоритетів, знецінення духовних мотивацій, руйнування традиційних форм і канонів. Невипадково початок ХХ століття пов'язаний з авангардизмом, якому притаманне апокаліптичне відчуття, що сягнуло крайньої гостроти у ранньому християнстві, а метою нового напрямку стало проходження світу, згорнутого і запечатаного, як сувій напередодні великого перетворення [2]. Ймовірно, такому перетворенню слугувала стрімкість наукових відкриттів, що спричинилися до вповні апокаліптичного зміщення – замість Ікони було возвеличено оновлений образ платонівської Стіни, що у ХХ столітті преобразилася в Екран/Screen – універсальну модель модерного світу з беззаперечним авторитетом Людини. Відтоді суспільні запити і мистецькі форми зосередилися довкола можливостей Екрану (телевізор, комп'ютер, телефон, планшет, смартфон тощо) впливати на нейропсихологічні рецептори людини, проектувати у людській підсвідомості інформацію, що надалі екстраполюється на зовнішній світ. Так було започатковано нову реальність людського буття – Нейроекран/Neuroscreen, в межах якої людський інтелект відмовився від традицій і зосередився на віднайдені підсвідомих образів і відчуттів, а також на експериментуванні з «Потоками Свідомості» – новітніми платонівськими «Тінями» нейроекрану.

В цьому контексті повернення до запропонованої вище схеми виявляє ряд важливих означень, які підкреслюють виразну трансгресивність суспільства. Насамперед, це пов'язано із станом ув'язнення дохристиянського соціуму, що суттєво ускладнювало можливість виходу із світу ілюзій, натомість сучасне суспільство добровільно занурюється в лабіринти власних потоків свідомості задля віднайдення все нових і нових імпульсів для творчих осяянь, екстрапольованих на Екран. В такий спосіб постійна плинність образних інтерпретацій привела до парадоксального утвердження стану деформації як норми, а провідним у ХХ столітті стало наступне гасло – чим менше в мистецтві відображено реального життя, тим більше воно є мистецтвом. Певним чином це спровокувало злам суспільної свідомості, що на фоні інтенсивного шквалу наукових відкриттів привело до парадоксального визначення антропологами людини кінця ХІХ – початку ХХ століття як преображеної тварини в одязі культури. І симптоматичним є те, що одним з перших художніх напрямків естетики ХХ ст. вважають фовізм (від фр. *les fauves* – дикий), а його представників «дикунами».

Від початку ХХ століття вплив африканського мистецтва l'art nègre стає доконаним фактом європейської культури, що проявляється і в ранньому

авангарді. Надалі зацікавлення переноситься на Океанію, і в цьому першими стали сюрреалісти, які запозичили стилізацію природних форм, а кубізм довів цей прийом до повного абстрагування від природи. Цікаво, що подібне спостерігається на прикладах наскельного живопису, де також зафіксовані зразки первісних абстрактних форм та нереальних зображень. Іншими словами, умовність форми теж в певний спосіб єднає дві крайні в часі мистецькі традиції. Проте, тоді як первісне мистецтво розвивалося природно і послідовно, розвиток мистецтва кінця XIX - початку XX століття засвідчив тектонічний розлом, що оголив найчутливіші нерви людської душі і загострив первісну емоційність. Цьому слугували популярні в той час психологічні концепції із практикою усвідомленого сновидіння, гіпноз, спіритизм, первісна езотерика – все те, що впливає на людську підсвідомість і пробуджує в ній первісні інстинкти. Всі ці засоби були спрямовані на проникнення у світ вібрацій платонових Тіней або ж «Потоків Свідомості», що виносили на поверхню чисельні інтерпретації затаєних образів. Цей процес можна сприймати як жонгливання внутрішніми нейронними імпульсами з вивільненням величезної енергії «розщепленого» мозку. Тож не дивно, що на зміну усталеним стилям і течіям попередніх епох, прийшли численні мистецькі відгалуження: символізм, сюрреалізм, фовізм, сецесія, модерн, імпресіонізм, кубізм, дадаїзм, експресіонізм, футуризм, імажинізм, ташизм, орфізм, конструктивізм, абстракціонізм, поп-арт, оп-арт, примітивізм та інші. Всі вони об'єднувалися принаймні за однією важливою ознакою – відмовою від зовнішньої схожості із життєвими реаліями, тому на перший план виступали такі характерні форми мислення як метафоричність, асоціативність, абстрактність, чуттєвість тощо. Все це в особливий спосіб впливало на емоційний стан людини і промовляло, насамперед, до її почуттів. Зазначена особливість характерна також і для первісного мистецтва, що було спрямоване на відображення не думок, а почуттів і афектів. Подібної думки дотримувався відомий антрополог Леві-Строс, який відзначав, що Людина спочатку бралась за найважче – систематизацію зовнішнього середовища на рівні чуттєвих даних [1]. Тому вже первісні зображення палеоліту вважаються аналогією «відчуттів і афектів», які породжувалися безпосередньо тактильними або зоровими відчуттями, в основі первісних зображень лежали яскраві афективні переживання, пов'язані з полюванням, з експресією руху тварин тощо.

Відчутний вплив у формуванні мистецьких якостей первісного суспільства відіграли умови виживання у небезпечному довколишньому середовищі, що формувало моделі поведінки і звичаї, які в майбутньому закарбовувалися в мозку людини. Із поступовою втратою відчуття безпеки, первісні інстинктивні реакції переросли у підсвідоме відчуття естетичного задоволення. У праці Вілейянура Рамачандрана «Мозок розповідає. Що робить нас людьми» сформульовано дев'ять законів нейроестетики: групування, максимального зміщення, контрасту, ізоляції, пікабу або перцептивного вирішення проблеми, відрази до співпадінь, порядку, симетрії, а також метафори [5]. В цьому кон-

тексті особливо перспективним є сучасне трактування нейромистецтва, що намагається прокласти місток поміж соціумом та світом ірраціональних відчуттів, найяскравіше відображених на крайніх точках діаметральної площини: первісного і сучасного світів. Це особливо відчутно в порівнянні з християнським суспільством, в основі якого лежало Святе Письмо та Слово, що відобразилося на впорядкуванні не лише світоглядних, але й освітніх пріоритетів. Натомість парадоксальним чином, але разом із зростанням технологічного прогресу, особливо в ХХ ст., спостерігається поступове зменшення ролі тексту, зведеного до переконливих інформативних слоганів, натомість домінуючим стає візуально-звукове середовище.

Відтак, спостерігаємо відчутний зв'язок світоглядних орієнтирів сьогодення з унікальними можливостями технічних інновацій, які вдосконалюються шаленими темпами, що вимагає впровадження новітньої термінології задля адекватної характеристики існуючої ситуації. В цьому контексті відповідним є термін нейромистецтво, що акумулює сучасні мистецькі засоби, відображені у поєднанні характерних виразових можливостей звуку, зображення і тексту, що проєктують на людську підсвідомість певну ідею за допомогою різноманітних засобів сучасної техніки. В такий спосіб постає нова реальність людського буття – нейроекран, що в більшості випадків слугує політичним та економічним замовленням із супутньою активізацією чисельних маніпулятивних схем. В такий спосіб сучасна Людина вкотре постала в контексті вибору поміж первісною чуттєвою афективністю Стіни/Екрану та ідеальним світлом платонівських Ейдосів.

Література

1. Леви-Строс К. Первобытное мышление / Клод Леви-Строс / Пер., вступ. ст. и прим. А. Б. Островского. – Москва, 1994. – 384 с.
2. Личковах В. Дивосад культури: Вибрані статті з естетики, культурології, філософії мистецтва / Володимир Личковах. – Чернігів, 2006. – 160 с.
3. Платон. Держави. Книга VII / Платон. – Київ, 2000. – С. 209–239.
4. Прокопенко В. Платонівський міф про печеру й дискусії навколо нього / Володимир Прокопенко // Versus. – Харків, 2014. – № 2. – С. 28–32.
5. Рамачандран В. Мозг рассказывает: Что делает нас людьми / Вілейянур Рамачандран / Пер. с англ. Чепель Елена. – Москва, 2015. – 422 с.

СМОРЖЕВСЬКА Оксана

*кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МОВА В СВІТОГЛЯДІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЯЗИЧНИКІВ (РІДНОВІРІВ)

Коли в Україні, на початку 1990-х рр., почали організаційно оформлюватися перші язичницькі громади, мова стала важливим чинником світоглядних пошуків та переконань. Це був період активного зацікавлення історією України, культури, етнологією, фольклором. Особливо ці тенденції були яскраві в національно орієнтованому середовищі, яке на той час стало ядром для багатьох язичницьких громад. Літературні та науково-популярні твори також суттєво вплинули на світогляд людей, які не вдовольнялися пропонованими релігійно-світоглядними концепціями, перебували в пошуках духовного опертя поза межами християнства. Для багатьох справжнім відкриттям в царині української історії та культури стали романи Івана Білика «Меч Арея», «Похорон богів», трилогія «Скіфи» («Дикі білі коні», «Цар і раб», «Не дратуйте грифонів»). Книга Олександра Знойка «Міфи Київської землі та події стародавні» також була популярна в рідновірському середовищі. Серед авторів та творів, які читали сучасні українські язичники першої хвилі, були насамперед: Олексій Братко-Кутинський «Феномен України», Степан Наливайко «Таємниці розкриває санскрит», Вадим Пепа «Ключі од вирію: Художньо-історичні нариси». Чимало книг, присвячених українській мові, її аналізу, походженню, написав Станіслав Губерначук: «Прадавність української мови», «Українські говірки і санскрит», «Українські і давньоіндійські мотиви», «Як гул століть, як шум віків – рідна мова». Як бачимо, людей цікавили витoki української мови, її міфо-поетична складова, зв'язок з історією, релігією, культурними процесами в різні історичні періоди.

В середовищі сучасних українських язичників (рідновірів) особливе ставлення до рідної мови. Для багатьох рідновірів українська мова є вкрай важливим фактором самоідентифікації, енергозберігаючим джерелом української нації. Зокрема, в «Засторогах Нащадкам» (Об'єднання рідновірів України) перша теза стосується мови: «Не цурайся Роду свого, Його Звичаю та Мови, Бо рідна Мова і Звичай зберігає енергію нації» [3, с. 2]. За переконаннями сучасних українських язичників, саме «Рідна Земля, Рідна Мова і Рідна Віра» є наріжними каменями і «гарантом постання, слави і процвітання Української держави» [12, 3]. Любов до рідної мови є пріоритетною в моральних нормах язичника-рідновіра. Вона стоїть на одному шаблі з любов'ю до свого роду, народу й звичаїв [8, с. 4-5]. Мова, Україна і український народ тісно пов'язані між собою, адже «на рівні дрібного кристалика, тобто кожного села, зберігалися свої відмінності, що виявляли себе в діалектах і

в мовних своєрідностях, в кухні, навіть подекуди в строях». Так само й пісня, через слово та мелодію, демонструє духовне обличчя народу, його творчий геній, самобутність [9, с. 4, 5]. Мова, за словами Олександра Шокала, є «ірраціонально-раціональним чинником формування національної культури». Звучання рідної мови напряму пов'язане з мислинневими процесами. [13, с. 21]. Тобто, говорячи й думаючи рідною мовою, людина формує свій світогляд у відповідності до свого рідного, природного середовища, своєї землі, де б вона не перебувала – чи там, де народилася, чи далеко від своєї батьківщини. Мова та національна ідея в руках політиків перетворилися, на жаль, на засоби маніпуляцій та махінацій свідомістю. Допоки ставлення до рідної мови не набуде сакрального звучання, доти мова не зможе стати вагомим націєтворчим й державним чинником та формувати позитивний імідж українців та України в світі [13, с. 21]. Важливість мови та маніпуляції з мовним питанням в Україні наочно підтвердив «мовний Майдан», як вже назвали події 2012 р. Йдеться про протести в Україні проти прийняття т.зв. «закону Ківалова-Колесніченка» або «мовного закону КоКі», - Закону «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI (28 лютого 2018 р. Конституційним Судом України цей закон визнано неконституційним і таким, що втратив чинність – О.С.). Зокрема, на початку червня 2012 р. захисники української мови біля Українського дому в Києві розпочали акцію протесту. Серед найактивніших учасників протестів, хто найдовше тримав голодування, був й Герой Небесної Сотні Сашко Капінос, особливо шанований в рідновірському середовищі за свої тверді принципи й любов до рідного слова. Як згадував на вечорі пам'яті Сашка Капіноса його брат Сергій: «Сашко говорив, що нація без мови приречена. На рахунок мовного майдану, він туди поїхав одразу ж після прийняття закону. Зараз вже закон відмінили, але пройшло чотири роки» [10].

Лідер гурту «Тінь Сонця», громадський діяч Сергій Василюк (Новояр), який озвучив думку багатьох рідновірів, що «Україна починається з мови», чимало робить для популяризації української мови через пісню. Для нього та його однодумців є важливим організовувати концерти й проводити просвітницьку діяльність серед українських військових на сході України [2]. Популяризацію української мови він пов'язує з покращенням економіки [7]. Неодноразово виступаючи перед українськими вояками та спілкуючись з ними, Сергій Василюк звернув увагу на пісні, які вони співають. Серед них чимало пісень про «Афган», «дембель» та навіть гурту «Любе». Тоді як українська патріотична пісня майже не відома на фронті. В рамках проекту «Пісні війни» Сергій Василюк спільно з Олексою Биком записав пісню «Ангели в камуфляжах». Ситуація на війні, якщо вести мову про сприйняття української пісні, за спостереження лідера гурту «Тінь Сонця», різниться між добровольчими батальйонами та ЗСУ. Принаймні, так було на початку війни. Наразі ситуація змінюється – українська патріотична пісня набуває популярності. Вже культурною стала «Меч Арея», написана Василем-Живосилом Лютим [6].

Окрім важливості української мови, в рідновірському середовищі спостереємо тенденцію до акцентування уваги на місцевих говірках як важливих складових самотності того чи іншого регіону України, його культурної та ментальної специфіки. В цьому контексті варто виокремити напрацювання галичанина Бориса Явора та поліщука Анатолія Ярошенка [11, 1].

Мова є певним ідентифікатором для рідновірів, особливою формою комунікації: через привітання «Слава Рідним Богам!», через славлення (*молитву* – *О.С.*). Також сакрального змісту набуває творчість Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Василя Стуса. Зокрема, в часописі «Нові скрижалі» (друкований орган «Ради ініціаторів соборного храму рідної віри», Вінніпег, Канада, виходив друком 1971-1984 рр.) описане поздоровлення: «Тарас народився – Славте Дажбога»; 9 березня, день народження Тараса Шевченка, звучать слова «Різдво твоє, святий Тарасе, Спасителю наш, славу співаємо ми всі Тобі! ... Для нас бо Він народився, щоб вічно з нами бути. А смерті дня немає, бо вічно він живе у нас в серцях. А разом з ним і вічні ми будемо. Він – це ми. А ми – це Він. І мертві, і живі, і ненароджені! Тарас народився! Славте Дажбога!» [5, с. 214-215.]. На думку мистецтвознавця Василя Косіва, таке поєднання постаті поета з релігійним й національним складниками творить сакралізацію нації, релігії і поета [5, с. 215]. Таким чином, вже на цьому прикладі бачимо триєдність мова-нація-віра в світогляді та свідомості рідновірів.

Дражливим є питання вживання російської мови як в побуті, так і в духовних практиках. Зокрема, дана проблема загострилася під час Революції Гідності та з початком війни РФ проти України. Ці події значно радикалізували рідновірське середовище. На сайті «Мандрівний Волхв» зустрічаємо критику тих рідновірів, які послуговуються в духовних практиках російською мовою, оскільки це призводить до порушення й втрати зв'язку з вібраціями рідної землі, нищиться ланцюг «рід-народ-земля». Відповідні обряди та ритуали мають проводитися українською мовою, але «не тому що ця мова є кращою чи гіршою, чи співучою, чи «солов'їною», а тому, що це мова цієї землі» [4].

Література

1. Анатолій Ярошенко (Яровед). Допис від 8 січня 2018 р. / <https://m.facebook.com/yaroved/?refid=46> (дата звернення: 6.03.2018).
2. Громадська Л. Сергій Василюк: «Україна починається з мови» [Електронний ресурс] // Україна молода. 02.02.2018. – Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/number/3269/164/120156/> (дата звернення: 19.03.2018).
3. Застороги нащадкам // Сварог. - 1999. - №10. - С. 2.
4. Зуенко М. Проблеми слов'янського рідновірства в Україні та шляхи їх духовного вирішення [Електронний ресурс] / Мандрівний Волхв - Режим доступу: <https://sites.google.com/site/mandrivnyjvolhv/ridna-vira/kn-ri/miroslav-z/sucasne-ridnovir-a> (дата звернення: 10.03.2018).
5. Косів В. Тарас Шевченко у візуальній ідентифікації українців // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Вип. 25. - С. 211-228.
6. Лідер гурту «Гінь Сонця» Сергій Василюк в гостях на Еспресо [Електронний ресурс] // YouTube, 10.12.2017. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=44HdE14e_M (дата звернення: 5.03.2018).

7. Логвиненко Б. Сергій Василюк: «Український націоналізм обмежується лише кількома століттями, а це неправильно» [Електронний ресурс] // Сумно. Спільнота блогів про культуру. 27.05.2006. – Режим доступу: <http://sumno.com/article/sergij-vasylyuk-ukrajinskyj-natsionalizm-obmezhuje/> (дата звернення: 19.03.2018).
8. Лозко Г. Українське язичництво і сучасність // Сварог. – 1997. - Вип. 6. - С. 4-5.
9. Мовчан П. Витоки // Український Світ. – 2005. – Число 1-3. – С. 4-9.
10. «Нація без мови приречена»: у Києві провели вечір пам'яті Героя Небесної Сотні Олександра Капіноса [Електронний ресурс] / 5 канал, 10.3.2018. – Режим доступу: https://www.5.ua/kyiv/natsiia-bez-movy-pryrechena-u-kyievi-proely-vechir-pamiati-heroia-nebesnoi-sotni-oleksandra-kapinoso-166294.html?utm_source=gottstat_com (дата звернення: 19.3.2018).
11. Повала Ю., Явір Б. Галицько-волинсько-чеські мовні паралелі [Електронний ресурс] / Academia.edu. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/31119288/> (дата звернення: 12.03.2018).
12. Шапошник В. Перший Собор Рідновірів України на порозі III тисячоліття // Сварог. – 1999. - Вип. 9. - С. 3.
13. Шокало О. Моральність і мова у формуванні духовного типу людини // Поведінкові типи в українському соціокультурному середовищі: історичний досвід та аналіз тенденцій. Збірник наукових праць за результатами міжнародної наукової конференції 25 жовтня 2007 року. – К.: ВПЦ «Київський університет, 2007. – С. 17-22.
14. Явір Б. Західнослов'янська альтернативна історія міжвоєнного періоду [Електронний ресурс]. / Academia.edu. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/31709519/> (дата звернення: 12.03.2018).

СОЛОВЙОВ Олег

*доктор психологічних наук, професор кафедри здоров'я людини
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*

ПЕРЕПЕЛИЦЯ Андрій

*студент Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля*

АТРИБУТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА ІНФОРМАЦІЙНА ПРИРОДА МОЗКУ І СВІДОМОСТІ

Після століття домінування еволюційної ідеї на теренах науки вже майже не може бути сумнівів у тому, що наш мозок є еволюційним «пристроєм», що пристосовує живі істоти до свого середовища накопичуючи та інтегруючи інформацію (Friston K., 2012). Причому, за замовчуванням, вважається, що пристосовуватись жива істота має саме до об'єктивних (фізичних) чинників цього середовища (мовляв, байдуже, про що погане ти мрієш, аби об'єктивно не вдіяв таким чином). Тож тут ми маємо припустити, що саме фізичні причини є тим безпосереднім фактором, який може реально заважати або сприяти існуванню та самореалізації живих істот – фізично знищувати їх, фізично ставати на заваді досягнення біологічно чи соціально бажаного. Але які саме особливості фізичного світу є тими, що і змушують живу істоту самоорганізувати себе через еволюційний процес, які властивості фізичного світу визначають сам внутрішній механізм цієї самоорганізації живих істот?

Виявивши ці фундаментальні особливості фізичного світу, ми спробуємо далі розтлумачити те, навіщо цей світ репрезентується нашому «Я» у нашому мозку у вигляді психічних образів, відчуттів та думок. І чи є між фізичним світом та свідомістю якийсь, може функціональний, може каузальний, може семіотичний, а може, в купі, й такий, і такий, і такий, зв'язок (Соловйов О.В., 2008, 2012). Але тут ми повинні відразу ж зважити на те, що суб'єктивна динамічна картина об'єктивного світу, яка «грає» у нашій голові у вигляді нашого досвіду та його компіляцій, майже і є тим, що ми називаємо Mind (психікою, свідомістю, consciousness, mentality - взагалі всім тим, що характеризується суб'єктивним способом функціонування (Сепетий Д., 2011)). І чи не є сам цей, вщент пронизаний суб'єктивністю (нашою здатністю щось оцінювати якісно – як «позитивне» чи «негативне»), Mind тим, що існує не менш реально самої фізичної реальності, бо демонструючи свою каузальну спроможність, змушує наше Воду рухатись розумним («наперекір» фізиці) образом? (У того, хто бачив, як рухається, що говорить глибоко психічно хвора людина, вже немає сумнівів у розумності, доцільності, «інформаційній насиченості» нормальних людських рухів). І якщо ми впевнені, що все це дійсно реально існує, а дещо з цього реально існуючого (а саме, Mind) ще може бути й відображенням або

компіляцією того, що вже раніше реально існувало або може реально існувати, то в нас з'являється потреба відповіді на питання: чому суб'єктивний Mind «грає» змістами фізичної (об'єктивної) реальності, і чи не пов'язана ця «гра» з тим, що наше фізичне Body є, в першу чергу, проявом фізичного світу.

Постулюємо (зважаючи на те, що це може заперечувати соліпсизм), що фізична реальність включає в себе об'єктивно існуюче Body як свою складову. Припустимо також, що і Body в середині себе має те об'єктивне (мозок), яке, згідно сучасної науки, має безпосередній стосунок до функціонування «в середині себе» того, що ми тут звемо Mind (одна з неврологічних закономірностей, яка це підтверджує, полягає в тому, що якщо за певних причин (інсульт, пухлина, тощо) у мозку не функціонують відповідні мережі мозку, то у ньому не проявляють себе і відповідні психічні феномени - образи, емоції, відчуття, та і, взагалі, свідомість (Penfield W., 1964)). Тож ми маємо постулювати таку собі «матрьошку» з чотирьох сутностей, включених одна в одну за принципом приналежності меншої до більшої: «реальність – фізична реальність – *Body* – мозок - *Mind*». Перша з них має бути першою в цій послідовності, адже вона «містить у собі» всі дві онтологічно можливі форми існування – об'єктивне й суб'єктивне. Вона буде вказувати на те, що каузальні фактори у цій системі мають бути обмеженими лише відносно легітимізованими в сучасній науці. До них я відношу, по-перше, фізичну причинність, і, по-друге, ще слабо досліджувану в науці інформаційну причинність (Дубровский, Д.И., 2007). А з цього витікає, що ми будемо спиратись тут не тільки на «стару» науку, головним принципом якої ще з часів Ньютона-Лапласа є класичний фізичний детермінізм, а ще й на знання, які свідчать про те, що й інформація також є каузальним фактором, що «вплітається» (entangled (Manzotti R., 2016)) певним чином в дію суто фізичних сил. Принаймні у мозку. До того ж, сучасна наука зусиллями І.Пригожина та Г.Хакена знайшла «місце» цього втручання інформації у фізичні процеси – це зона біфуркацій фізичних процесів, де, як раз, ми й спостерігаємо так званий Causal Gap, а з ним разом, звісно ж, й Explanatory Gap.

Тепер я маю перелічити чотири, як на мене, фундаментальні характеристики фізичної реальності, бо саме вони є тим, до чого наш мозок або має пристосувати нас, або має враховувати у своєму функціонуванні. По-перше, це те, що фізично здійснювані процеси та явища мають принципово імовірнісний характер, а отже, містять новизну і невизначеність - дефіцит інформації. По-друге, це незворотність фізично здійснюваних процесів, принаймні у надважливих для живих істот випадках. Вмер, наприклад, і твій життєвий процес незворотно припинив своє існування і у формі твого Body, і у формі твого Mind (тут, доречі, забігаючи наперед, підкреслю, що тільки у своєму Mind ми можемо скільки завгодно «безкарно» робити «проби та помилки», а у «фізику світу» мусимо «виносити» тільки перевірені у Mind варіанти поведінки). По-третє, я маю апелювати тут до часової структури фізичних процесів. Минулого об'єктивно (фізично) вже немає, тому у Mind, - якщо припустити,

що «він таки має можливість» детермінувати фізичні процеси, - «немає ніякої можливості» щось змінити. А ось майбутнього ще об'єктивно немає. Але воно розгортається перед людиною у сфері її Mind деяким віялом можливостей, у межах якого фізичний світ може змінюватись у бажаному живою істотою напрямку. І, нарешті, по-четверте, ми маємо надалі враховувати наявність у фізичних процесах певних закономірностей (загальних або ситуативних), regularities (Vasylchenko A., 2015), які, будучи виявленими на континуумах у чомусь схожих подій минулого, можуть бути використані в майбутньому для зменшення дефіциту інформації в умовах невизначеності. Бо regularities на то і є regularities, що вони мають високу ймовірність проявляти себе в майбутньому зі своєю «спроможністю» реалізовувати ті ж самі каузальні зв'язки, що вони реалізовували їх у минулому. (Наприклад, використовуючи «закон» про те, що соціальна активність відбувається переважно вдень, а не вночі, ми явно збільшуємо ймовірність ефективності нашої соціальної практики).

Тож, зважаючи на чотири перелічені особливості фізичного світу, дуже доречно було б живим істотам під час еволюції придбати (вбиваючи водночас декількох зайців) можливість за життя накопичувати інформацію, зберігати та інтегрувати її у певній «віртуальній», фізично незалежній від ОР «сфері», та реалізовувати в поведінці цю інтегровану інформацію (тобто придбати можливість відповідати на «зовнішній» дефіцит інформації «розумними» рухами, що обумовлюються накопиченою та інтегрованою в організмі (в Body) інформацією). Цією «віртуальною сферою», як на мене, і є Mind. Але яким чином для такого моделювання майбутнього фізичного світу наш Mind може бути фізично незалежним від «тут і зараз фізичного світу», адже для того, аби використовувати інформацію про минуле і оперувати нею у теперішньому (тобто фізично), потрібно репрезентувати цю інформацію у вигляді семіотичних репрезентантів (відображень) подій минулого (Соловійов О.В., 2012). Власно кажучи, наш Mind і є саме семіотично функціонуючою, завдяки активності нейронних мереж, сферою, де і відбувається процес актуалізації та інтеграції минулого досвіду, означеного відповідною динамікою та структурою психічних образів та думок, заради «вичленення з минулого» закономірностей (regularities) – ситуативних (на кшталт «закону про регулярну зміну дня та ночі») чи загальноприродних (на кшталт $e=mc^2$). Сферою, де проявляє себе не тільки семантична складова семіотичного процесу у формі інформації, а й прагматична його складова у формі суб'єктивної цінності цієї інформації, яка і формує з «інформаційних відображень минулого» суб'єктивно бажане (а тому і біологічно і/або соціально доцільне) майбутнє. Складова, яка, зважаючи на її ключову функцію у семіотичному процесі, була названа нами оператором переробки інформації (Soloviov O., 2015).

Таким чином, мозком ми називаємо надскладну нейронну мережу, яка функціонує за посередництвом психічних процесів заради збереження та інтеграції інформації, на основі якої формуються біологічно і/або соціально доцільні моторні акти. Мережу, в просторово-часовій структурі якої фіксується

інформація про сприйнятий світ, і яка постійно «добудовується», структурується та доповнюється саме за допомогою психічних явищ як системоутворюючого фактора у нейронних мережах мозку (Soloviov O., 2015). Бо сама ця нейронна мережа, маючи суто фізичну (об'єктивну, що не може «самостійно» відображувати минуле та ймовірне майбутнє) природу, може функціонувати як інформаційна тільки на основі семіотичної апеляції до минулого та ймовірного майбутнього, означаючи своїми структурними елементами певні елементи накопиченого досвіду живої істоти. Функцію такої апеляції і бере на себе те, що ми називаємо тут Mind'ом (психікою, свідомістю), у сфері чого «прагматика» (проявляючи себе як «людське Я», тобто як оператор переробки інформації, що має цінності), маніпулюючи «семантикою» (інформацією про минуле), творить на основі «свого бажання» образні та смислові моделі майбутніх відносин живої істоти з її середовищем. Бо для того, хто не має бажань, не має і сенсу накопичувати та інтегрувати інформацію заради бажаного майбутнього.

Література

1. Дубровский Д.И. (2007) Сознание, мозг, искусственный интеллект / Д.И. Дубровский.- М.: Стратегия.- 277с.
2. Сепетий Д. (2011) Свідомість як суб'єктивність: таємниця Я/ Д. Сепетий. - Запоріжжя, ЗДМУ. – 277с.
3. Соловьев О.В. Человеческое «Я» в «просвете» физического закона / Соловьев О.В. - Вопросы философии, №11. - 2008. - 52-64.
4. Соловйов О.В. (2012) Психосемантична регуляція функціональних систем людини: автореф. дис. доктора психол. наук. Інс-т психології ім. Г.С. Костюка, Київ.
5. Friston K. (2012) A Free Energy Principle for Biological Systems. In: *Entropy*, 14, 2100-2121; doi:10.3390/e14112100
6. Manzotti R., Jeschke S. (2016) A causal foundation for consciousness in biological and artificial agents. In: *Cognitive Systems Research*, 40, 172–185.
7. Penfield W.J. Somatic motor and sensory representation in the cerebral cortex of man as studies by electrical stimulation / W.J.Penfield, E. Boldrey // *Brain*. - 1937. - 60. - P.389-443.
8. Soloviov O. (2015) “Neuronal Networks Responsible for Genetic and Acquired (Ontogenetic) Memory: Probable Fundamental Differences”, *Neurophysiology*, Issue 5, 419–431. doi:10.1007/s11062-016-9550-5
9. Vasylychenko A. (2015) “Towards the logic of projective identification”. In: *Journal of Applied Logic* 13, 197–214. doi:10.1016/j.jal.2015.03.008.

СТЕПАНОВ Андрій

викладач кафедри філософії та економіки

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

ФЕНОМЕН НЕСВІДОМОГО КРИЗЬ ПРИЗМУ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ З. ФРОЙДА

Проблема свідомості належить до числа тих проблем, актуальність яких ніколи не втрачатиметься. Знання про те, що таке свідомість, еквівалентне відповіді на питання «що таке людина?».

Філософське визначення свідомості виглядає наступним чином: «Свідомість – специфічний прояв духовної життєдіяльності людини, пов'язаної із пізнанням, яке робить відомим (свідомим), знаним зміст реальності, що набуває предметно-мовної форми знання. Свідомість відрізняється від «несвідомих» проявів духовного життя тим, що не опредметнюється безпосередньо у знанні. Свідомість як діяльнісний, а не субстанційний феномен має здійснюватися в актах трансцендентального спрямування – інтенції на зовнішній світ, що результуються в якісно розмаїту мовно-опредметнену систему значень [2, с. 567].

У широкому сенсі проблема свідомості – основна проблема філософії, а поняття свідомості – аріаднина нитка усього гуманітарного знання; у вузькому значенні – це ряд взаємопов'язаних проблем, кількість яких має тенденції до зростання: єдність свідомості; класифікація модусів свідомості, їх ієрархія, приміром, питання про первинність волі, судження або уявлення; відношення свідомість–тіло; свідомість і значення, знак і символ; самосвідомість і внутрішнє сприйняття, інтроспекція та рефлексія; свідомість і пізнання (джерело достовірності, природа абстрагування тощо); свідомість і несвідоме; суб'єктивність та інтерсуб'єктивність; свідомість і предмет; внутрішня активність свідомості (самовплив, творчість); свідомість та штучний інтелект; свідомість та ідеологія.

Для історії вчень про свідомість в європейській філософії характерні дві основні тенденції, які в різних формах концептуально фіксують рухому та водночас ієрархічну природу свідомості. Редукціоністські вчення, що зводять свідомість до матеріальних або соціальних начал, все ж пропонують щонайменше два рівня: феноменальний (уявлення, відчуття тощо) та реальний. Протилежна субстанціалістська тенденція формується в результаті трансформації вихідних для філософії розбіжностей божественне–людське, душа–тіло в ієрархії зразка: вище духовне начало (ідея, логос, Бог, єдине тощо) – душа – тіло – матерія. У свою чергу, в рамках цієї тенденції розрізняють платоно-августинівську традицію (душа мислиться як субстанція, яка може існувати поза тілом) і арістотелівсько-томістську, згідно з якою душа мислиться як ентелехія або форма тіла. В обох традиціях досліджується також внутрішня ієрархія свідомості (від відчуттів до споглядання, інтелекту, мислення).

Слід зауважити, що розкрити сутність феномену свідомості можна лиш у синтезі із несвідомим. Проблема співвідношення свідомості та несвідомого привертає увагу в найрізноманітніших ділянках знання, таких як філософія, психологія, психіатрія, нейрофізіологія. Незважаючи на це питання про співвідношення свідомості та несвідомого надалі залишається відкритим. До цих пір залишаються нечіткими визначення свідомості та несвідомого як психічних реальностей, їх місце та значення у людській діяльності.

Поняття несвідомого виникає як необхідність відобразити, виділити психічні явища, приховані від самоспостереження. Упродовж тривалого часу несвідоме розглядалося як «периферія» свідомості і розуміння його будувалося виключно на запереченні властивостей, властивих свідомості. Варто відзначити, що такий підхід до визначення несвідомого виправданий, але цим сутність несвідомого не вичерпується, оскільки роль несвідомого в діяльності має цілком позитивний характер і дуже відрізняється від тієї ролі, яку виконує свідомість.

Інтерес до несвідомого виник задовго до того, як з'явився сам термін «несвідоме». Починаючи з XIX століття несвідоме кладеться в основу окремої теорії – філософії несвідомого Е. Гартмана, ірраціоналістичних систем А. Шопенгауера та Ф. Ніцше. Із області чистої гносеології несвідоме поширюється на область світогляду.

Широке використання несвідомого в емпіричних дослідженнях, які проводилися в психології та медицині із середини 90-их років XIX століття, в буквальному сенсі здійснило переворот у розуміння несвідомого. Цей переломний момент пов'язують з іменем австрійського лікаря-психіатра З. Фрейда.

Засновник психоаналізу дає інше тлумачення несвідомого, розуміючи під несвідомим не просто властивість того чи іншого психічного процесу, тобто властивість, що воно «не доступне свідомості», а приналежність його до певної системи, в якій спостерігаються певні взаємовідношення та процеси.

Ключовим для Фрейда є уявлення про те, що не лише зовнішні соціальні факти керують поведінкою людини, але й внутрішні сили. Згідно із поглядами вченого, внутрішні сили можуть уособлювати собою як свідоме, так й несвідоме. У цьому полягає принципове новаторство Фрейда, котрий скасовує отожднення душевного життя людини лише з розумом, із свідомим. Звідси випливають два основні постулати психоаналізу: «Згідно із першим провідним твердженням психоаналізу, психічні процеси самі по собі несвідомі, свідомі лиш окремі акти і сторони душевного життя» [3, с. 11]. Фрейд був першим, хто емпірично дослідив несвідомі потяги та обґрунтував несвідому мотивацію вчинків. Другий постулат стосується того, що пристрасті та хтивості людини здатні до сублімації, тобто відхиленню від своїх сексуальних цілей і спрямуванню на цілі соціальні: «Це друге положення, яке психоаналіз вважає одним із своїх досягнень, стверджує, що ...сексуальні потяги беруть участь у створенні вищих культурних, художніх та соціальних цінностей людського духу, і їх внесок не можна недооцінювати» [3, с. 12].

Фройдівська концепція несвідомого не просто констатує саме існування несвідомих процесів, а вказує на реальний вплив несвідомого фактора на соціальні дії людей, що знаходить своє вираження в двох принципових моментах. По-перше, люди, приймаючи досить важливі рішення, можуть не знати про справжні мотиви. Аналогічно, наші симпатії чи антипатії, «благородні жести» або деструктивні дії можуть визначатися силами, які нами не усвідомлюються. По-друге, несвідомі мотиви соціальних дій залишаються несвідомими тому, що люди не хочуть їх усвідомлювати.

Через розкриття взаємодії свідомого, передсвідомого та несвідомого Фройд дає своє трактування структури особистості індивіда, виокремлюючи в ній три компоненти: «Воно», «Я», Над-Я». «Воно» – це найбільш архаїчна частина особистості, яка включає в себе усе генетично первинне, підпорядковане принципу задоволення. «Воно» від самого початку ірраціональне: для процесів у «Воно» не існує логічних законів мислення, «Воно» нічого не знає ні про суспільство, ні про мораль: «Воно не знайомі жодні оцінки, жодне добро і зло, жодна мораль. Економічний або, якщо хочете, кількісний момент, тісно пов'язаний із принципом задоволення, керує усіма процесами» [3, с. 345-346].

Другий компонент особистості – «Я» – слідує принципу реальності, усвідомлює навколишній світ. Через свою діяльність «Я» здатне враховувати соціокультурні цінності суспільства, використовувати їх у своїх інтересах. Більше того, «Я» в процесі розвитку здобуває здатність контролювати вимоги «Воно», визначаючи можливості реалізації потреб з метою запобігання шкоди для особистості в цілому.

Третій компонент особистості – «Над-Я» – розвивається у ранньому дитинстві із системи заборон та наказів. Основою формування «Над-Я» є ідентифікація, тобто уподібнення власного «Я» чужому «Я». Фройд вважав, що дитина насамперед ідентифікує себе з батьком, тим самим в його сумлінні містяться настанови та заборони, втілені у батьківському «Над-Я». На «Над-Я» дитини впливають також замісники батьків – вихователі, учителі, ідеальні приклади. Однак Фройд підкреслює, що «Над-Я» дитини будується не за прикладом батьків, а за батьківським «Над-Я». Учений відзначає, що поступово викристалізуються три функції «Над-Я»: самоспостереження, сумління та формування ідеалу.

Із даного уявлення про формування та сутність «Над-Я», його впливі на соціальні дії індивіда випливає й принципове нове бачення й соціальної поведінки людей: «Мабуть, – пише Фройд, – так звані матеріалістичні погляди на історію грішать недооцінкою цього фактору. Вони позбавляються від нього зауваженням, що «ідеології» людей є нічим іншим, як результатом і надбудовою діючих економічних відносин. Це правда, але дуже вірогідно – не вся правда. Людство ніколи не живе повністю в теперішньому, в ідеологіях «Над-Я» продовжує жити минуле, традиції раси та народу, які лиш повільно піддаються впливам сучасності, новим змінам, і, поки воно діє через «Над-Я», воно відіграє значну, незалежну від економічних відносин роль у людському житті» [3, с. 341].

Оцінюючи роль несвідомого у концепції З. Фрейда, слід зауважити, що сама постановка проблеми є безсумнівною заслугою австрійського ученого. Підхід до людини та її існування через співвідношення несвідомого та свідомості привнесив нові моменти у філософське розуміння цієї проблеми. Однак разом з тим у Фрейда спостерігається очевидна абсолютизація ролі несвідомого. Виступивши проти абсолютизації ролі свідомості у життєдіяльності людини, він впав й в іншу крайність – квінтесенцією людини виявилось лібідо (сексуальна енергія).

Література

1. Ницше Ф. Утренняя заря. Предварительные работы и дополнения к «Утренней заре».
2. Переоценка всего ценного. Веселая наука. – Минск, Харвест, 2008. – 912 с.
3. Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – 742 с.
4. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. – Москва: Наука, 1995. – 376 с.
5. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – Минск: Харвест, 2007. – 848 с.

ТЕРЕШКЕВИЧ Галина

*кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри філософії та економіки*

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

ГУЦУЛЯК Василь

менеджер з персоналу

Газопромислового управління «Львівгазвидобування»

ПОПОВИЧ Богдан

асистент кафедри медичної інформатики

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОСТАБОРТНОГО СИНДРОМУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОВІСТІ

Штучний аборт — це завжди смерть дитини і втручання у природні процеси жіночого організму, які можуть призводити до психосоматичних або навіть психічних та духовних розладів.

Батьки, а особливо мати, завжди несуть пряму відповідальність за життя своєї дитини. Часто жінки, які перенесли аборт, страждають від глибокого почуття провини через причетність до загибелі плода. Постабортний синдром (ПАС) — це поєднання психічних симптомів та захворювань, які виникають внаслідок переживань з приводу вчиненого аборт.

Більшість жінок тривалий час після абортів відчувають вину і страх, у них виникають тяжкі депресії, а також фізичні недуги: мігрень, аритмії серця, шлунково-кишкові захворювання. Часто виникають проблеми у взаєминах з партнером: почуття ненависті та статевої байдужості. Замість очікуваного звільнення від проблем, з'являються нові: руйнуються стосунки з рідними, батьком дитини. Для жінки найбільшою проблемою після абортів є відновлення внутрішнього спокою. Вона намагається уникати спогадів про дитину, виникають конфлікти з чоловіком, коли аборт вчинений без його відома і т. ін.

Американські терапевти подають такий перелік наслідків абортів для жінки: шок, аналогічний шоку після нещасного випадку; розлади сну, жахливі сновидіння; неадекватна реакція на вагітних жінок і малих дітей, зокрема панічний страх перед ними; бажання все забути; намагання “виправити” аборт повторною вагітністю; слабка зосередженість, пасивність або, навпаки, надактивність; неадекватні емоційні реакції на шуми, вигляд грудної дитини; погіршене емоційне світосприйняття; постійні згадки про аборт; агресивність стосовно до батька дитини, лікаря, до усіх чоловіків і самої себе; спроби самовиправдання через відмовляння чи намовляння інших до абортів; статева байдужість; депресія; почуття вини; самоагресія; зловживання медикаментами, алкоголем, наркотиками.

Постабортний синдром дуже негативно змінює психологію, світогляд і все подальше життя не лише жінки, що перенесла аборт, а й усіх причетних до нього. ПАС негативно впливає на подружжя: після аборт розпадається кожна четверта пара (не може чоловік любити жінку, яка вбила його дитину), а жінка не може поважати чоловіка, який дозволив їй це зробити. “Постабортний батько”, якого Бог створив бути захисником, годувальником, батьком, незалежно від того, чи усвідомлює він це чи ні, підсвідомо відчуває сором, сум, депресію, гнів, страх [1, 59].

Жінка, яка вчинила аборт, може неадекватно поводитися зі своїми дітьми та реагувати на їхні потреби. У дітей, що виростають у сім’ях, де був зроблений аборт, спостерігається загострене відчуття страху, нездатність радіти життю, схильність до агресивної поведінки стосовно батьків, авторитетів та самих себе, що може проявлятися у формі суїцидальних схильностей, а також нездатності створення міцної сім’ї [1, 60].

Лікар, який чинить аборт або причетний до нього, переживає постабортний синдром підсвідомо. Симптоми ПАСу можуть з’явитися навіть після того, як людина давно забула про причетність до аборт. Моральний обов’язок лікарів повідомити жінці правду про аборт, пояснити, що в лоні матері від моменту запліднення перебуває не “згусток клітин”, а розвивається живий організм з усіма ознаками індивідуальності людської особи і що аборт — це вбивство дитини, а також попередити вагітну жінку про всі можливі наслідки аборт — постабортний синдром.

Проблема постабортного синдрому є дуже складною і для допомоги жінці потрібний адекватний підхід з урахуванням особливостей конкретної ситуації. Для лікування тілесних недуг потерпілим від аборт та його наслідків — ПАСу необхідні реабілітаційні центри, забезпечені кваліфікованими лікарями та психологами з відповідною фаховою підготовкою [5, 99–104]. Проте фізичні та психічні проблеми у жінок після проведеного аборт, які базуються на пошкодженні цілісності жіночого організму (духовної, душевної та тілесної єдності), неможливо розв’язати лише тілесним лікуванням та психічним відновленням. Адже коренем хвороби є порушення Божої заповіді “Не вбий”. Тому найпершим і основним лікуванням післяабортних проблем є духовне зцілення людини через Покаяння.

Часто жінки кажуть, що після аборт усе подальше життя їх мучить совість. Саме совість людини — той природний моральний закон, який написаний Творцем у серці кожної людини.

Совість (сумління) — це вияв моральної самосвідомості особистості, її здатність здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов’язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати оцінку своїх вчинків [3, 341]. Сумління як природний закон, притаманне усім людям, є критерієм моральності [3, 6]. Совість — це усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством [4, 1353; 1453]. Совість — це внутрішнє духовне

осмислення людиною цілісності своєї життєвої реалізації під кутом зору її принципової моральної оцінки. Совість, що означає моральну обізнаність або свідомість, реагує, коли дії людини, думки і слова відповідають або суперечать її стандартам щодо того, що є правильно й неправильно. Совість є складовою людської психіки, вона викликає душевний біль і почуття провини, коли ми порушуємо її устої, або дає почуття задоволення, якщо наші дії, думки і слова відповідають нашій системі цінностей. Совість є даною Богом здатністю людини до самооцінки. Апостол Павло кілька разів називає свою власну совість «невинною» (Дії 23, 1; 24, 16), (1 Кор. 4, 4). Він аналізує свої слова й учинки і виявляє, що вони відповідають його системі моралі та цінностей, які, звичайно ж, ґрунтуються на Божих стандартах. Його совість підтверджує чистоту його серця. Апостол Павло говорить, що язичники мають совість, що свідчить про те, що Закон Божий записаний в їхніх серцях, навіть якщо вони й не знали закону Мойсея (Рим. 2, 14-15). Він також називає свою совість свідком того, що він говорить правду (Рим. 9, 1) і поводить з оточуючими у святості й щирості (2 Кор. 1, 12). Окрім цього, він каже, що його совість говорить, що його дії не залишаються непоміченими для Бога, і сподівається, що і в інших людей совість виконує таку ж функцію (2 Кор. 5, 11). Совість слугує системі цінностей людини. Слабка система цінностей веде до немірної совісті, тоді як зріла система цінностей веде до сильного відчуття того, що є правильним, а що – ні. Становлення у вірі зміцнює совість. Якщо наша совість є чистою завдяки зрілій вірі, то ми не маємо стати причиною того, що ті, у кого вона слабша, похитнуться від наших дій, а зважаємо на них, ставлячись із християнською любов'ю та співчуттям (як на приклад, апостол Павло закликав тих, хто був більш зрілим у вірі, не застосовувати свою свободу щодо вживання їжі (хоча це немає жодного значення, чи була їжа принесена у жертву ідолам, які не є реальними богами, чи ні), якщо це могло б призвести до того, що совість їхніх менш зрілих братів засуджувала би ці дії, ґрунтуючись на забобонах і марновірних переконаннях.. Будучи християнином, людська особа має зберігати свою совість у чистоті, підкоряючись Богові й підтримуючи з Ним належні стосунки, застосовуючи Його Слово, яке постійно оновлює й пом'якшує людські серця.. Людина зі спаленою і нечутливою совістю більше не чує її спонукань і може грішити ще більше, обманювати себе, думаючи, що з її душею все добре, і ставитися до інших із байдужістю та без співчуття (1 Тим. 4, 1-2).

Лікарі-психологи засвідчують, що усіх жінок, які звертались до них по допомогу, незалежно від їх культури, хвилює питання про духовну природу людини і її взаємини з Богом. Це природний поклик серця людини до Бога, до Покаяння, яке може очистити совість і з Божою допомогою повернути жінці самоповагу, почуття власної гідності і власної неповторності, щоб продовжувати своє життя в радості і любові. Папа Іван Павло II в енцикліці "Evangelium Vitae" ("Євангеліє життя") звертається до жінок, які вчинили аборт: "З покірністю та довірою покайтеся, якщо досі ще цього не зробили. Отець усього милосердя чекає на вас, щоб подарувати вам Своє прощення і мир у Таїнстві

Примирення. Ви зможете попросити пробачення у своєї дитини: вона тепер живе в Бозі. Спираючись на допомогу та пораду ваших прихильників і досвідчених людей, ви зможете зробити свій болісний досвід чи не найпереконливішим аргументом в обороні вселюдського права на життя. Ваша самовідданість у служінні життю, яка може увінчатися народженням нових людських істот, ваша готовність до прийняття й турботи про тих, хто найбільше потребує вашої близькості, спонукає по-новому побачити людське життя” [6, 99].

У Словаччині споруджено Пам’ятник ненародженим дітям. У меморіальній композиції жінка знаходиться обличчям до церкви, що символізує її розкаяння. Людина, яка вважала себе богом, що може розпоряджатися життям інших, повернулася обличчям до справжнього Бога. Фігура ненародженої дитини з напівпрозорого матеріалу виражає жест прощення.

На сучасному етапі процес становлення демократичного суспільства реалізується через захист прав і свобод людини. А хіба це можливо, якщо здійснюються такі жорстокі вбивства ще в утробі матері та без захисту залишаються найсвятіші — матір і дитина? Завданням держави є турбота про кожне людське життя: у школах необхідно виховувати відповідальність і пошану життя; у політичному житті поборювати несправедливі “проабортні” закони і створювати нові, які цілковито визнають гідність людини; вимагати заборони всіх світських законів, що руйнують материнство і дитинство; підтримувати і допомагати всім тим, хто виступає проти несправедливого права; популяризувати знання про ПАС, особливо через ЗМІ, серед широкої громадськості. Необхідне таке законодавство, яке б не суперечило цінностям життя на будь-якому етапі його існування. Кожний громадянин — виборець, певною мірою співвідповідальний за законодавство своєї держави, тому треба ретельно аналізувати, за яке законодавство він голосує. Людина не має підкорятися законам, які за суттю є етично неприпустимими, зокрема законові, який дозволяє аборт.

Література

1. Ней Ф. Шлях центуріона / Ф. Ней, М. Петерс; пер. з англ. З. Городенчук. — Львів: Свічадо, 2001. — 112 с.
2. Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (повний переклад, здійснений за єврейськими, арамейськими та грецькими текстами) / о. І. Хоменко. — Львів: Місіонер, 2008. — 1460 с.
3. Совість (сумління) *Тофтул М. Г.* Сучасний словник з етики. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. — 416с.
4. Сумління // Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: Перун, 2007. — 1736 с.: іл.
5. Фрид Л. Пора выздоровлення. Помощь и надежда для тех, кто пытается справиться со стрессом после аборта / Л. Фрид, П.-И. Салазар; пер. с англ.; под ред. Е. Шустовой, О. Корсаковой, А. Плачковой — Одесса: Издательство Евангельской пресвитерианской церкви, 1993. — 118 с.
6. Giovanni Paolo II. Lettera Enciclica Evangelium Vitae, 25 marzo 1995 / Giovanni Paolo II. — Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1995. — 192 p.

ХАЛЕЦЬКИЙ Олексій

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та педагогіки
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнології імені С.З. Гжицького*

СВІДОМІСТЬ ЯК ПРОЕКТУВАННЯ

За сучасними науково-філософськими уявленнями (І.Пригожін, І.Стенгерс, Г.Гакен, Г.Ніколіс, Г.Князева, С.Курдюмов, А.Баблюнц, В.Лукач, О.Кравченко, М.Мойсеєв, О.Тофлер, міжнародний Конгрес Німецького товариства складних систем 1997 р. та ін.) світ (Всесвіт, Універсум як множинність усіх світів) не є даність, а є його творення (творчісна силодія або ж ψ – шаленство творчісного процесу, за Г.Аренд або М.Фуко) як розвиток (субстанція-суб'єкт-процес) все поступальний (стріла часу, за Д.Еддінгтоном або так зване перевідкриття часу у синергетиці, за І.Пригожиним або Г.Гакеним), законотенденційно-імовірно-багатоваріантний (хаосмос, за Д.Джойсом), хвилеподібно-гілковано (синергетика) – різноманітний (постмодернізм) як космогенез літосфери, біосфери життя і антропоносферизацію дієрозуму (В.Вернадський, Г.Леруа, П.Тейяр, де Шарден, Н.Мойсеєв, К.Майнцер, М.Булатов, В.Загороднюк та ін.), через людину як істоту діяльнісно-свідомісну і розвиток суспільства як історично-духовний процес (А.Тойнбі) етапів, цивілізацій і подіє-ідеє-розвою як поступальне збільшення свідомісно-духовних чинників розвитку (соціально-культурна парадигма) як соціально-культурних проектів в Еон духовної вічності у Вирії.

У процесі світотворення виникає свідомість. Первісна вічноіснуюча (перший закон збереження енергії) творчісна силодія (енерговакуум фізиків) 13,7 млрд. років до н.е. збуджується, збурюється і вибухає як окремі світи. Енергія з довжиною хвилі менше $1,3 \times 10^{-43}$ см перетворюється на енергію спокою, речовину, масу і т.д. Бл. 1 млрд. р. після Первісного Вибуху у нашому світі утворюються протогалактики, бл. 4 млрд. р. – галактики, перші водневі зірки, планети та ін., одним словом, утворюється космос і притаманне неживій природі пасивне відображення (Г.Гельмгольц). Від 10,3 млрд. р. після Первісного Вибуху грудочки білкової речовини отримують здатність самовідтворення, через яке постає якісно новий ступінь світотворення – біосфера життя і пристосовницьке відображення: у одноклітинних організмів – подразливість, у багатоклітинних – рефлексії безумовні і умовні, т.б. інстинкти, у хребетних – народжується психіка, у савців – здатність успадковувати набутий досвід і у приматів т.з. наочно-дійове мислення. У процесі антропосоціогенезу бл. 2,5 млн. р. до н.е. габіліси починають виготовляти знаряддя праці (олдувайська техніка), бл. 1,5 млн. р. до н.е. еректуси (випростанці) не тільки виготовляють знаряддя праці (ашельська техніка), але й опановують вогонь, що різко виділяє їх із тваринного світу і дозволяє опановувати землю, накопичуються трудові навички і разом з тим т.з. жестово-звукова мова і наглядно-дійове мис-

лення. Близько 250 тисяч років до н.е. (пресапієнсі і неандертальці) у діяльнісно-свідомісному розвитку з'являється статевий і віковий поділ праці, житло, одяг, складні знаряддя праці із відщепів (техніка мустьє), що вже вимагало ідеальних уявлень, де наглядно-дійове мислення переходить у ідеально-мовне (б. 300 тисяч років до н.е. з'являється мовний нерв) і т.з. слова – речення, з'являється перше передрелігійне уявлення – фетишизм. У процесі антропосоціогенезу через працю, виникнення складних знарядь праці і мови виникає проектування як дієсвідомлення. Бл. 150 тисяч р. до н.е., із формуванням людини сучасного фізичного типу – кроманьйонців, завершується антропосоціогенез виникнення людини як істоти діяльнісно-свідомісної і починається розвиток первісної трудової общини збирачів і мисливців, випрацьовується величезне урізноманітнення знарядь праці і технологій (палеолітичних), відбувається грацілізація, через табу на канібалізм та інцест виникає дуально-родова організація, у якій влада належить найбільш обізнаній верстві старших (геронтократія), починається расогенез, у мовному розвитку свідомості з'являється абстрактне мислення і артикуляція (що приводить до збільшення лобних долей мозку), прості граматичні конструкції (синтаксис) і т.з. "телеграфний стиль", діалогічне мовлення розвивається у монологічне мислення (т.з. внутрішня мова) і починають виникати мовні групи (бл. 150-60 тисяч р. до н.е. – палеолетична мовна спільність) в цілому виникає первісна магічна або міфологічна свідомість, друга передрелігійна форма – тотемізм, т.з. мезокосмічна міфологія тощо. Людина "видіюється" із природного середовища, створюючи навколо себе штучний світ культури, де перетворення вимагає відтворення (проектування) у свідомості. Логіка чуттєво-предметної діяльності переходить у логіку мислення, де ідеальні діє-образи є проектами перетворення. Так, разом з творенням людини як істоти діяльнісно-свідомісної і розвитком суспільства як історично-духовного процесу поволі починає поставати проєктований, ідеє-творний, розумо-творний, духо-творний, одухо-творений світ. Бл. VIII тисяч років до н.е. відбувається "неолітична революція" (Г.Чайлд, 1936 р.) – перехід від присвоюючого до виробляючого господарства і первісної родової общини землеробів і скотарів VIII - IV тисяч рр. до н.е. і вибухового розвитку свідомості як знаряддя проєктуючого перетворюючого розвитку. В цілому розвиток людства проходить етапи первісного, аграрного та індустріального суспільства, від IV тисячоліття до н.е. відбувається перехід до соціально-деферінційованого формаційно-цивілізаційного розвою, де у аграрному суспільстві, яке проходить етапи общинно-цивілізаційного IV-II тис. до н.е., общинно-рабовласницького I тис. до н.е. – сер. I тис. н.е. і общинно-феодалного сер. I тис. – XVI ст. н.е., виникають локальні цивілізаційні способи розвитку. У сер. I тис. до н.е. виникає особистісно-понятійне мислення, утворюючи Далекосхідну, Індійську і Євразійську великі духовні традиції людства, і у ньому цілісно-понятійні образи світу для його перетворення Від XVII ст. людство переходить до індустріальних способів розвитку, виникає новочасна цивілізація, яка проходить етапи передіндустріалізаційний XVII-

сер. XVIII ст. індустріалізаційний середини XVII-XIX ст., індустріальний пп. XX ст. і пост-індустріально-інформаційний сер. XX – поч. XXI ст.

У процесі історичного розвитку відбувається збільшення його свідомісно-духовних чинників (соціально-культурна парадигма), із яких найбільшим є здійснення соціально-культурних проєктів (А.Турен). Уся історія людства постає як низка здійснюваних соціально-культурних проєктів (Царства Божого або Царства Розуму Проствітницької доби, прогресу, комунізму, глобально-інформаційного суспільства тощо). У здійсненні соціально-культурних проєктів постає проєктований, ідеє-творний, розумо-творний, духовно пере-творений, одухо-творений світ. Розвиток суспільства постає як подіє-ідеє-розвій. Події дієусвідомлюються як ідеї, а ідеї проєктуються як розвиток. Уся подальша історія людства являє собою подіє-ідеє-розвиток виведення і втілення ідей. Наприклад, національно-визвольна революція 1648-1657 рр. під приводом Богдана Хмельницького почалася як боротьба за визнання прав козацтва як особливого військового стану (на власну адміністрацію, судочинство, отримання платні за військову службу, політичну діяльність, землеволодіння, право варити пиво і гнати горілку тощо). Але після перших перемог (під Жовтими Водами і Корсунем – у травні, Пилявицями, облогою Львова у вересні і облогою Замостья у жовтні-листопада 1648 р. тощо) під час тріумфального повернення на Різдво 1649 р. і нарад з митрополитом Київським Сільвестром Косовим і присланими Турецьким султаном Східними патріархами (наречення Богдана Хмельницького "Новим Мойсеєм і сомодержцем" патріархом Єрусалимським Паїсієм, миропомазання Богдана Хмельницького на "государя Великої Росії" і надання меча, освяченого на гробівці Ісуса Христа митрополитом Коринфським Іосафом і Назаретським Гарійлом у листопаді 1650 р. та ін.) повстання дієусвідомлюється як переростання військового стану у нове державне утворення – Гетьманську державу – Велике князівство Руське, для легітимізації якого здійснюються Молдавські походи (1652.VIII для шлюбу з Розандою і утворення князівства Подільського Теміша Хмельницького і його загибель 1653 р.). Так через проєктований подіє-ідеє-розвій відбувається поступування історичного процесу, його ідеє-творність. Це стосується і особистого просвітлення, про що свідчить історія навернення великого Чингіз-хана. Коли він відчув міцні обійми старечої немочі, то 1222 р. наказав негаючись привести до себе з Китаю у ставку під Кабулом патріарха буддистсько-даоського братства Сань-цзяо (три, т.б. даосизм, буддизм і конфуціанство з'єднуються в одно) Цзюаньжень Цю Чанчуня і наказав негайно надати йому безсмертя (ші цзе – позбавлення трупа), яке розумілося як духовне перетворення. На що убогий чернець йому відповів: великий завойовник світу, ніяких пігулок безсмертя і ніяких маніпуляцій релігійних не існує, це шахрайські байки для легковірних. Насправді існує лише невідступне самовдосконалення і залучення до світових сил. Чингіз-хан не стратив патріарха, він збагнув істину і став просвітленим.

Від сер. XX ст. за визначенням економіста Б.Жувенеля (Аркадія, 1968 р. та ін.) людство вступило у добу винаходжуваного майбутнього, коли через

НТН можуть бути здійснені будь-які проекти всього подальшого розвитку. На думку Ф.Фукуями (1989 р.) уже здійснені усі попередні проекти розвитку людства ("кінець історії"), а наступна доба, на думку Г.Ганкінгтона (1992 р.), буде "війною цивілізацій" – глобалазаційним подоланням їх локальних рудиментів, що ми воочию спостерігаємо тепер і знаходимо у футурологічних роздумах Р.Бредбері, А.Кестлера, А.Азімова, С.Лема, А.Кларка, бр. Стругацьких, Г.Гаррісона, Д.Мартіна та ін. Нині людство здійснює соціально-культурний проект глобалізаційно-інформаційного суспільства чим є: у галузі економічній НТР, у галузі соціально-політичній – подолання авторитарно-тотолітарних режимів, провідна роль середнього класу і еліти (інтелектуали і технократи), досягнення демо-ліберального устрою, у галузі духовній – множинноєдиної мозаїчної творчоцентричної духовності, що вимагає віроздійснення (П.Бергер, Поголос про ангелів, 1963 р.; Д.Белл, Повернення сакрального? Агумент на користь релігії майбутнього, 1980 р.; О.Тофлер; У.Еко та ін.). своєрідним "духовним випаровуванням" глобалізаційно-інформаційного розвою постає сучасне новорелігійнення, яке неухильно прогресує в усіх конфесіях як їх екуменізація, секуляризація (релігія виходу з релігії, за М.Гоше) і виникнення нового (трансценденція в іманентності, за Е.Феррі) секулярно-динамістичного богослів'я. Вони переростають, особливо від с. ХХ ст., у дуже повільний, прихований, але неухильний дрейф до універсальної світовіри. Універсальна віра не окрема релігія, а єдність усіх релігій світу як його духовного перетворення, пошуки якої ведуться в усіх екуменічних конфесіях. Містика не є самоціллю, а лише засобом досягнення Бога (уособленого світотворення) її значення постає у тому, що вона виступає 1) зосередженням і наочним 2) явленням духовного перетворення, його досяжності. Інколи на цьому шляху спалахують вогники універсальної віри. Людство все глибше і глибше входить у свідомісно-проектований розвиток, поступово, але неухильно охоплюючий суспільство, Землю, сонячну систему і далі у світорозв'їй. Андронний калаїдер й "виготовлена" на ньому 2012 р. "частка Бога" провокують думки про антропоносферизаційне світотворення. Світорозв'їй не просто поступування – рух вперед, а його ідеє-перетворення, наразі досягне лише у релігійно-філософській думці як певне народжуване світовір'я – єдність усіх релігій світу як його духовного перетворення.

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«СВІДОМІСТЬ, МОЗОК, МОВА:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ та МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЯГНЕННЯ»

19 – 20 квітня 2018 р.

Львів

Макетування — *ЛУЩ Уляна*

Верстка — *ЗАХАРКІВ Тарас*

Дизайн обкладинки —

Ідея обкладинки — *ДЕРЖКО Ігор*

На обкладинці використані картинки *Ігоря Палія*

Тираж здійснено у друкарні
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
79010, м. Львів, вул. Пекарська, 69

Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура: таймс. Умовн. друк. арк. 22,1
Тираж 100 прим.